

T.C.
KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

KUR'AN-I KERİM'DE
“YA EYYÜHENNAS (EY İNSANLAR)”
HİTABI OLAN ÂYETLERİN TAHLİLİ
YÜKSEK LİSANS TEZİ

ABDULLAH SERT

DANIŞMAN
DOÇ. DR. BURHAN BALTACI

KASTAMONU 2019

T.C.
KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**KUR'AN-I KERİM'DE "YA EYYÜHENNAS (EY İNSANLAR)"
HİTABI OLAN ÂYETLERİN TAHLİLİ**

ABDULLAH SERT

Jüri Başkanı **Dr. Öğr. Üyesi Şükrü MADEN**
Danışman **Doç. Dr. Burhan Baltacı**
Jüri Üyesi **Dr. Öğr. Üyesi Mustafa AYKAÇ**

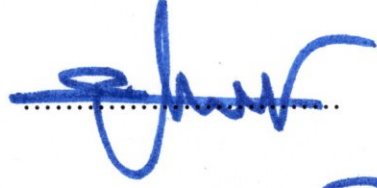
KASTAMONU 2019

TEZ ONAYI

Abdullah SERT tarafından hazırlanan "Kur'an-ı Kerim'de "Ya Eyyühennas (Ey İnsanlar)" Hitabı Olan Ayetlerin Tahlili " adlı tez çalışması aşağıdaki jüri üyeleri önünde savunulmuş ve oy birliği ile Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü **Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı**'nda **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak kabul edilmiştir.

Jüri Başkanı

Dr. Öğr. Üyesi Şükrü MADEN
Karabük Üniversitesi

Jüri Üyesi
(Danışman)

Doç. Dr. Burhan BALTACI
Kastamonu Üniversitesi

Jüri Üyesi

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa AYKAÇ
Kastamonu Üniversitesi

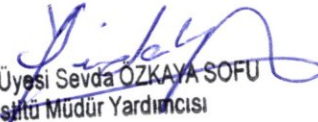

21/06/2019

Enstitü Müdürü

Prof. Dr. Cevdet YAKUPOĞLU

Dr. Öğr. Üyesi Sevdâ ÖZKAYA SOFU
Enstitü Müdür Yardımcısı

TAAHHÜTNAME

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yaptığımı bildirir ve taahhüt ederim.

İmza
Abdullah SERT

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

KUR'AN-I KERİM'DE “YA EYYÜHENNAS (EY İNSANLAR)” HİTABI OLAN
ÂYETLERİN TAHLİLİ

Abdullah SERT

Kastamonu Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Danışman: Doç. Dr. Burhan BALTACI

İnsanı kendine muhatap kabul eden Yüce Allah'ın kuluyla olan iletişiminin son halkası Kur'an-ı Kerim, aynı zamanda O'nun insanoğluna bir hitabıdır. İndiriliş amacı bütün insanlığa yönelik bir hitabı ifade etse de içeriğine baktığımızda farklı hitap şekillerinin de Kur'an-ı Kerim'de yer aldığını görüyoruz. Kur'an-ı Kerim'in anlaşılması ve yorumlanması açısından da önemli bir yere sahip olan Kur'an-ı Kerim'deki hitap şekillerine bir çok usul kitabında yer verilmiş ve bu konuda farklı sınıflandırmalara gidilmiştir. Ancak bu hitap şekilleri içerisinde “Ya” (ey) nida edatı ile başlayanların önemli bir yere sahip olduğunu görüyoruz.

Biz de bu çalışmamızda hitap şekli olarak Kur'an-ı Kerim'de yirmi bir âyette yer alan “Ey insanlar! (ya eyyühennas)” hitabı üzerinde durmaya ve bu hitabın yer aldığı âyetlerde hitapla muhatap arasındaki ilgiyi ortaya koymaya çalıştık. Bunu yaparken de hitabın yer aldığı âyetin içeriğini, önceki ve sonraki âyetlerle olan bağlantısını, varsa nüzul sebeplerini ve âyetteki kavramları dikkate aldık. İki ana bölümden oluşan tezimizin ilk bölümünde ikinci bölüme hazırlık niteliği olması bakımından hitap kavramı, “ya” nida edatı ve Kur'an-ı Kerim'deki hitap şekilleri üzerinde durduk. İkinci bölümünde ise “Ey insanlar! (ya eyyühennas)” hitabının yer aldığı âyetlerin tahliline çalıştık. Bu tahlili de isimlerini tezimizin kaynaklar kısmında zikredeceğimiz tefsir kitaplarını esas alarak yapmaya çalıştık. Tahlilimizdeki genellik ve hususilik içeren ifadeler de bu faydalandığımız tefsir kitapları kapsamında dikkate alınmıştır. Tezimize kaynak teşkil eden tefsir kitaplarını da hem içerik olarak hem de dönemsel olarak farklı olanlardan seçmeye çalıştık. Tahlilimizin neticesinde bu hitabın yer aldığı âyetlerde hitabın muhatabı konusunda hitabın genelliği ve hususiliği konusunda farklılıklar olduğunu, bu konuda müfessirlerin genel olarak her bir âyet için ortak bir fikir oluşturmadıklarını gördük.

Anahtar Kelimeler: Ey insanlar! (ya eyyühennas), hitap, muhatap, genellik, hususilik, tefsir

2019, 139 sayfa

Bilim Kodu:

ABSTRACT

Master's Thesis

ANALYSIS OF VERSES THAT INCLUDE “YA EYYÜHENNAS” (O MANKIND)” ADDRESSING IN QURAN

Abdullah SERT

University of Kastamonu

Institute of Social Sciences

Department of Basic Islamic Sciences

Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Burhan BALTACI

Quran, which is accepted as the last cycle communication between Allah and mankind, is also an addressing of Him to the mankind. Although the delivering purpose of the Quran is to address the mankind in general, we also see different forms of addressing in its content. The forms of addressing, which hold an important place in terms of understanding and interpreting the Quran, are included in many method books and categorized in this manner. But out of all forms of addressing, we see that the ones beginning with the “Ya” (O!) vocative are important. There are many forms of addressing in Quran beginning with this vocative. Ya eyyühennas (O mankind) is one of them.

In this study, we focused on addressing of “ya eyyühennas (O mankind)”, which takes place in twenty-one verses in Quran, and the relation between the addressing and the addressee. We considered the content of the verse, the relation between the verses coming before and after, the reasons of deliverance, if available, and the concepts within the verses while doing so. In this thesis that has two main sections, we focused on the concept of addressing, “O” vocative and forms of addressing in Quran in the first section as an introduction to the second one. In the second section, we analyzed verses that include vocative of “ya eyyühennas (O mankind)”. We tried to base this analysis to the recitation books which we included in the references section. We chose recitation books that differ from each other in terms of content and period. The findings of our analysis point out that there are differences in terms of generality and particularity in the verses which include this form of addressing, and we found out that commentators did not have a consensus on each verse.

Keywords: Addressing, addressee, ya eyyühennas (O mankind), generality, particularity, tafsir

2019, 139 pages

Science Code:

ÖNSÖZ

Hitap, içerik olarak ister olumlu ister olumsuz olsun muhataba verilen bir değeri gösterir. Hitap edenin muhatapla iletişim kurma çabasıdır. Bu açıdan muhatap da kendi değerini hitaba verdiği ilgiyle gösterir. Eğer hitap sahibi muhataba göre yüksek bir konumdaysa bu muhatabın değerini de yükseltir. Muhatap bu hitap sahibine karşı ilgisiz kalmış ise ciddi anlamda cahillik etmiş ve kendine zulmetmiştir. Çünkü böyle bir hitap sahibinin hitabı da muhatap için çok önemli mesajlar ve faydalar içermektedir. İlgisizlik bu faydalardan mahrum kalmaktır. Alemelerin Rabbi ve sahibi olan Yüce Allah'ın insana olan hitabı da bu şekildedir. İnsan, Yüce Allah'ın hitabına verdiği değer ölçüsünde O'nun katında değer kazanır. Dünya ve ahiret hayatına bir anlam kazandırır. İşte insanın bu muhtaplığı Kur'an-ı Kerim'in tamamı için geçerlidir. Hatta kıyamete kadar gelecek olan tüm insanlar da Kur'an-ı Kerim'in muhatap alanı içerisinde dirler. Ancak Kur'an-ı Kerim'in bu genel hitabı dışında bir çok özel hitapları da bulunmaktadır. Kur'an-ı Kerim'deki bu hitap farklılığı onun anlatım zenginliğini, mucizliğini gösterdiği gibi muhatabına verdiği değeri, hitabın içeriğinin önemini de ortaya koymaktadır. Ayrıca hitabın zahiri muhatabının bazen hakiki muhatap olmadığı, bu muhatabın ifade edilenden farklı olduğu hitap âyetinin incelenmesi sonucunda ortaya çıkabilmektedir. Böyle bir durumda âyetin anlaşılmasını ve yorumlanmasını etkilemektedir. Bu açıdan Kur'an-ı Kerim'in anlaşılması yolunda önemli bir konu olarak gördüğümüzün hitabın bir cüzü olan Ya Eyyühennas hitaplarının geçtiği âyetleri araştırmayı uygun gördük. Araştırmamız sonucunda elde ettiklerimiz yukarıda ifade ettiklerimizi desteklemektedir. Bu araştırmamız sırasında faydalandığımız tefsirlerin bir kısmı bu hitaplarla ilgili hiçbir yorumda bulunmamış ya da ilk âyetlerde yorumlara yer vermekle yetinmiştir. Bu durum bizim geçtiği her bir âyetteki bu hitabı açıklamamızda olumsuz etki yapmıştır. Bu açıdan yararlandığımız tefsir sayısını geniş tutmaya çalıştık. Ayrıca âyetteki bir kısım kavramların araştırılması da hitabın anlaşılmasında olumlu etki yapmıştır.

Bu çalışmamız esnasında dualarıyla beni manen destekleyen anne ve babama, ilgi, anlayış ve sabırlarıyla benim yanımda olan ailemin her bir ferdine, gerek fikirleriyle gerekse kaynaklara ulaşmam konusunda bana yardımcı olan kıymetli dostlarıma ve bu tezi hazırlamama vesile olan ve hazırlamam konusunda her türlü desteği sağlayan çok kıymetli hocam Doç. Dr. Burhan BALTACI'ya teşekkür eder, ilahî rızaya nail olmalarını temmeni ederim.

Abdullah SERT
Kastamonu, Haziran, 2019

1.3.2.14. Ey Benim Kullarım! (يَا عِبَادِي).....	22
1.3.2.15. Ey Huzura Ermiş Nefis! (يَا أَيُّهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ).....	23
1.3.2.16. Ey Akıl Sahipleri! (يَا أُولِي الْأَلْبَابِ).....	23
1.3.2.17. Ey İblis! (يَا إِبْلِيسُ).....	23
1.3.2.18. Cansız Olanlara Hitap.....	24
İKİNCİ BÖLÜM.....	25
KUR'AN-I KERİM'DE EY İNSANLAR ! (يَا أَيُّهَا النَّاسُ) HİTAPLARI.....	25
2.1. BAKARA SÛRESİ 21. ÂYET	25
2.1.1. Âyetin Metni ve Meâli	25
2.1.2. Âyet İle İlgili Açıklama	25
2.1.3. Âyetteki Hitap İle İlgili Açıklama	26
2.1.4. Âyette Yer Alan Kavramlar	28
2.1.4.1. Takvâ (تَقْوَى)	28
2.2. BAKARA SÛRESİ 168. ÂYET	31
2.2.1. Âyetin Metni ve Meâli	31
2.2.2. Âyet İle İlgili Açıklama	31
2.2.3. Âyetteki Hitap İle İlgili Açıklama.....	31
2.2.4. Âyette Yer Alan Kavramlar	32
2.2.4.1. Helâl (حَلَالٌ)	32
2.2.4.2. Tayyib (طَيِّبٌ).....	33
2.2.4.3. Hutuvât (حُطُوتٌ).....	34
2.3. NİSÂ SÛRESİ 1. ÂYET.....	35
2.3.1. Âyetin Metni ve Meâli	35
2.3.2. Âyet İle İlgili Açıklama	35
2.3.3. Âyetteki Hitap İle İlgili Açıklama.....	36
2.3.4. Âyette Yer Alan Kavramlar	38
2.3.4.1. Nefis (نَفْس)	38
2.3.4.2. Takvâ (تَقْوَى)	40
2.3.4.3. Erhâm (ارحام).....	40
2.4. NİSÂ SÛRESİ 133. ÂYET.....	42
2.4.1. Âyetin Metni ve Meâli	42
2.4.2. Âyet İle İlgili Açıklama	42
2.4.3. Âyetteki Hitap İle İlgili Açıklama.....	42

2.4.4. Âyette Yer Alan Kavramlar	44
2.4.4.1. Kadîr/Kâdir (قَدِير/قَادِير)	44
2.5. NİSÂ SÛRESİ 170. ÂYET.....	45
2.5.1. Âyetin Metni ve Meâli	45
2.5.2. Âyet İle İlgili Açıklama	45
2.5.3. Âyetteki Hitap İle İlgili Açıklama.....	46
2.5.4. Âyette Yer Alan Kavramlar	46
2.5.4.1. Hakk (حَقّ)	46
2.6. NİSÂ SÛRESİ 174. ÂYET.....	48
2.6.1. Âyetin Metni ve Meâli	48
2.6.2. Âyet İle İlgili Açıklama	48
2.6.3. Âyetteki Hitap İle İlgili Açıklama.....	48
2.6.4. Âyette Yer Alan Kavramlar	49
2.6.4.1. Burhan (بُرْهَانٌ).....	49
2.6.4.2. Nûr (نُورٌ)	50
2.7. A'RÂF SÛRESİ 158. ÂYET.....	52
2.7.1. Âyetin Metni ve Meâli	52
2.7.2. Âyet İle İlgili Açıklama	52
2.7.3. Âyetteki Hitap İle İlgili Açıklama.....	53
2.7.4. Âyette Yer Alan Kavramlar	53
2.7.4.1. Ümmî (أُمِّي)	53
2.7.4.2. Kelimât (كَلِمَات).....	55
2.8. YÛNUS SÛRESİ 23. ÂYET	56
2.8.1. Âyetin Metni ve Meâli	56
2.8.2. Âyet İle İlgili Açıklama	57
2.8.3. Âyetteki Hitap İle İlgili Açıklama.....	57
2.8.4. Âyette Yer Alan Kavramlar	58
2.8.4.1. Bağy (بَغْي).....	58
2.8.4.2. Metâ (مَتَاع).....	59
2.9. YÛNUS SÛRESİ 57. ÂYET	61
2.9.1. Âyetin Metni ve Meâli	61
2.9.2. Âyet İle İlgili Açıklama	61
2.9.3. Âyetteki Hitap İle İlgili Açıklama.....	62

2.9.4. Âyette Yer Alan Kavramlar	64
2.9.4.1. Mevıza (مَوْعِظَةٌ)	64
2.9.4.2. Hüdâ (هُدًى)	64
2.9.4.3. Rahmet (رَحْمَةً)	65
2.9.4.4. Şifa (شِفَاءً)	65
2.10. YÛNUS SÛRESİ 104. ÂYET	66
2.10.1. Âyetin Metni ve Meâli	66
2.10.2. Âyet İle İlgili Açıklama	66
2.10.3. Âyetteki Hitap İle İlgili Açıklama.....	67
2.10.4. Âyette Yer Alan Kavramlar	68
2.10.4.1. Şekk (شَكٌّ)	68
2.11. YÛNUS SÛRESİ 108. ÂYET	69
2.11.1. Âyetin Metni ve Meâli	69
2.11.2. Âyet İle İlgili Açıklama	69
2.11.3. Âyetteki Hitap İle İlgili Açıklama.....	69
2.11.4. Âyette Yer Alan Kavramlar	70
2.11.4.1. Hak (حَقٌّ)	70
2.11.4.2. İhtidâ (إِهْتِدَاءٌ)	70
2.11.4.3. Dalâlet/Dalâl (ضلال/ضلالة)	72
2.11.4.4. Vekil (وَكِيلٌ)	73
2.12. HAC SÛRESİ 1. ÂYET.....	75
2.12.1. Âyetin Metni ve Meâli	75
2.12.2. Âyet İle İlgili Açıklama	75
2.12.3. Âyetteki Hitap İle İlgili Açıklama.....	77
2.12.4. Âyette Yer Alan Kavramlar	77
2.12.4.1. Rab (رَبٌّ)	77
2.12.4.2. Zelzele (زَلْزَلَةٌ).....	79
2.12.4.3. Saat (سَاعَةٌ).....	81
2.12.4.4. Şey (شَيْءٌ)	81
2.13. HAC SÛRESİ 5. ÂYET.....	83
2.13.1. Âyetin Metni ve Meâli	83
2.13.2. Âyet İle İlgili Açıklama	84
2.13.3. Âyetteki Hitap İle İlgili Açıklama.....	84

2.13.4. Âyette Yer Alan Kavramlar	85
2.13.4.1. Rayb (ريب)	85
2.13.4.2. Ba's (بعث)	86
2.13.4.3. Nutfe (نُطْفَةٍ)	87
2.13.4.4. Alaga (عَلَقَ)	88
2.13.4.5. Mudga (مُضْغَةً)	88
2.13.4.6. Muhallaga (مُخَلَّقَةً) / Ğayri Muhallaga (غَيْرِ مُخَلَّقَةً)	89
2.13.4.7. Erzelil Umur (أَرْدَلِ الْعُمُرِ)	90
2.14. HAC SÛRESİ 49. ÂYET	90
2.14.1. Âyetin Metni ve Meâli	90
2.14.2. Âyet İle İlgili Açıklama	91
2.14.3. Âyetteki Hitap İle İlgili Açıklama.....	91
2.14.4. Âyette Yer Alan Kavramlar	92
2.14.4.1. Nezîr (نَذِيرِ)	92
2.14.4.2. Mübîn (مبين)	93
2.15. HAC SÛRESİ 73. ÂYET	93
2.15.1. Âyetin Metni ve Meâli	93
2.15.2. Âyet İle İlgili Açıklama	93
2.15.3. Âyetteki Hitap İle İlgili Açıklama.....	94
2.15.4. Âyette Yer Alan Kavramlar	95
2.15.4.1. Mesel (مثل)	95
2.16. NEML SÛRESİ 16. ÂYET.....	98
2.16.1. Âyetin Metni ve Meâli	98
2.16.2. Âyet İle İlgili Açıklama	98
2.16.3. Âyetteki Hitap İle İlgili Açıklama.....	98
2.16.4. Âyette Yer Alan Kavramlar	99
2.16.4.1. Fazl (فضل)	99
2.16.4.2. Mantiku't-Tayr (منطق الطير)	100
2.17. LOKMÂN SÛRESİ 33. ÂYET	102
2.17.1. Âyetin Metni ve Meâli	102
2.17.2. Âyet İle İlgili Açıklama	102
2.17.3. Âyetteki Hitap İle İlgili Açıklama.....	103
2.17.4. Âyette Yer Alan Kavramlar	104

2.17.4.1. Haşyet (خشية).....	104
2.17.4.2. Garûr (غرور)	105
2.18. FÂTİR SÛRESİ 3. ÂYET	107
2.18.1. Âyetin Metni ve Meâli	107
2.18.2. Âyet İle İlgili Açıklama	107
2.18.3. Âyetteki Hitap İle İlgili Açıklama.....	107
2.18.4. Âyette Yer Alan Kavramlar	109
2.18.4.1. Nimet (نعمة).....	109
2.19. FÂTİR SÛRESİ 5. ÂYET	111
2.19.1. Âyetin Metni ve Meâli	111
2.19.2. Âyet İle İlgili Açıklama	111
2.19.3. Âyetteki Hitap İle İlgili Açıklama.....	112
2.19.4. Âyette Yer Alan Kavramlar	114
2.20. FÂTİR SÛRESİ 15. ÂYET	114
2.20.1. Âyetin Metni ve Meâli	114
2.20.2. Âyet İle İlgili Açıklama	115
2.20.3. Âyetteki Hitap İle İlgili Açıklama.....	115
2.20.4. Âyette Yer Alan Kavramlar	116
2.20.4.1. El-Ganî (الغني)	116
2.20.4.2. El-Hamîd (الحميد).....	117
2.21. HUCURÂT SÛRESİ 13. ÂYET.....	119
2.21.1. Âyetin Metni ve Meâli	119
2.21.2. Âyet İle İlgili Açıklama	119
2.21.3. Âyetteki Hitap İle İlgili Açıklama.....	122
2.21.4. Âyette Yer Alan Kavramlar	123
2.21.4.1. Şuûb (شعوب).....	123
2.21.4.2. Etkâ (اتقى).....	124
2.21.4.3. Alîm (عليم).....	124
2.21.4.4. Habîr (خبير)	126
SONUÇ.....	128
KAYNAKLAR	134
ÖZGEÇMİŞ.....	139

KISALTMALAR

a.s.	: Aleyhis selam
bkz.	: Bakınız
b.	: Bin
Çev.	: Çeviri
H.z.	: Hazreti
ö.	: Ölümü
r.a.	: Radıyallahü anhü
s.	: Sayfa
s. a. v.	: Sallallahü aleyhi ve sellem
Sad.	: Sadeleştiren
Terc.	: Tercüme
t.y.	: Tarih yok
v.d.	: Ve diğlerleri
y.y.	: Yayımcı/yayınevi yok

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE AMACI

Yüce Allah, Hz. Âdem'den (a.s.) itibaren yarattığı insanoğluna suhuf ve kutsal kitaplar göndermiştir. Bu silsilenin son halkası ve insanlığa gönderilen son ilahî kitap olan Kur'an-ı Kerim de doğru yolu göstermek, yaratılış gayelerini hatırlatma ve bu doğrultuda yapmaları gerekenleri belirtmek için insanlara Yüce Allah'ın gönderdiği bir ilahî kitaptır. Bundan dolayı bu ilahî kitabın sahibi olan Yüce Allah'ın muhatabı da insandır. Bu muhataplık insana verilen değeri de göstermektedir. Çünkü insan, hem Yüce Allah'ın yeryüzündeki halifesi hem de kâinatın özüdür. İnsanın bu muhataplığı Kur'an-ı Kerim'in bütünü için geçerlidir. Ancak Kur'an-ı Kerim insana olan bu hitabını bazan tümünü içine alarak genelleştirmiş bazan da şahısları dikkate alarak özelleştirmiştir. Bu bağlamda Kur'an'ın hitabı, ister genel ister özel mahiyette olsun önce Peygamber Efendimiz'e (s.a.v.), sonra indiği dönemdeki insanlara, daha sonra da kıyamete kadar gelecek olan bütün insan ve cin topluluğundadır. Kur'an-ı Kerim'deki bu hitabın farklılığı onun mucizliğini, anlatım zenginliğini gösterdiği gibi muhatabına verdiği değeri, hitabın içeriğinin önemini de ortaya koymaktadır. Ayrıca Kur'an-ı Kerim'in doğru anlaşılıp tefsir edilmesinde de hitaplar önem arz ettiğinden ulûmu'l-Kur'an'a ait eserlerde de hitaplara yer verilmiştir. Hatta bu eserlerde Kur'an-ı Kerim'deki hitaplar çok farklı yönlerden çeşitlendirilerek Kur'an-ı Kerim'deki hitap şekilleri ortaya konmaya çalışılmıştır.

İşte “Ey insanlar! (يَا أَيُّهَا النَّاسُ)” hitabı da Kur'an-ı Kerim'de yer alan hitap şekillerinden biridir. Hitap şekli olarak genel bir anlam içerse de hitabın geçtiği âyetler incelendiğinde bu genel anlam bazan özele kaymakta, âyetin içeriği ve mesajına göre bu durum değişebilmektedir. Ancak bu özellik şahıs anlamından ziyade yer ve zamana göre muhatabın hem anlamının daralması hem de değişmesi anlamındadır. Zira aynı hitapla oluşan farklılığın temelinde muhataba iletilmek istenen mesajın içeriği ve önemi de etkili olmaktadır. Bu açıdan sadece hitabın geçtiği âyet değil aynı zamanda önceki ve sonraki âyetler ile âyetin nüzul sebebi de önem arz etmektedir. Biz de bu hitabın yer aldığı âyetleri bir araya getiren bu tezimizle hem âyetlerde yer alan bu hitabın içeriği ve muhatabı konusunda

kaynaklardan yararlandığımız ölçüde açıklama yapmaya hem de hitap konusunun Kur'an-ı Kerim'in anlaşılmasındaki önemine dikkat çekmeye çalıştık.

II. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Biz bu tezimizde Kur'an-ı Kerim'de yer alan hitap şekillerinden biri olan “Ey insanlar! (يَا أَيُّهَا النَّاسُ)” hitabı üzerinde durmaya çalıştık. Kur'an-ı Kerim'de yirmi bir âyette yer alan bu hitabın geçtiği âyetlerin tek tek incelemesine geçmeden önce hitap, hitap edatı, Kur'an hitabın temel özellikleri ve Kur'an-ı Kerim'deki hitap şekilleri konusunda temel ve hatırlatıcı mahiyette özet bilgiler vermeye çalıştık. Bu anlamda tezimizi iki bölüme ayırdık. İlk bölümde bu temel bilgilere yer verirken ikinci bölümde de Kur'an-ı Kerim'de “Ey insanlar! (يَا أَيُّهَا النَّاسُ)” hitabının geçtiği yirmi bir âyetin incelemesine yer verdik. Hitap âyetlerini incelerken de öncelikle âyetle ilgili varsa nüzul sebebine yer verdik. Daha sonra âyetteki hitabı değerlendirmeye çalıştık. Bu değerlendirmeyi yaparken âyetin nüzul sebabını, âyetin yer aldığı sûrenin özelliklerini, âyetten önceki ve sonraki diğer âyetleri dikkate aldık. Değerlendirmemizi bu kapsamda yapmaya çalıştık. Ayrıca âyetlerde yer alan bir kısım kavramların ve Yüce Allah'ın güzel isimlerinin açıklamasını da yapmaya çalıştık. Bunların âyetle bağlantısı üzerinde durmaya çalıştık. Farklı âyetlerde yer alan aynı kavramların tekrar açıklamasını yapmayarak ilgili âyet ya da âyetlere atıflarda bulunduk. Âyetlerin inceleme sırasında Kur'an-ı Kerim'deki tertip sırasını dikkate aldık. Tezimizin yazım aşamasında özellikle hitap âyetlerinin incelemesinde konuyu daha çok detayına inebilmek için birçok kaynaktan yararlandık. Detayını kaynakçada göstereceğimiz bu kaynakların başında Arapça veya Türkçe olan klasik ve günümüz tefsirleri gelmektedir. Özellikle Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Hak Dini Kur'an Dili ve Diyanet İşleri Başkanlığının Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsiri gibi Türkçe tefsirler ile Fahreddin Râzî'nin et-Tefsîrû'l-Kebîr'i, Zemahşerî'nin el-Keşşâf'ı, Taberî'nin Câmi'ul-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân'ı gibi Arapça ve klasik tefsirler bu tefsirlerin başını çekmektedir. Tefsirlerin dışında âyet mealleri için Kur'an meallerine başvurulmuştur. Bunun dışında sebebi nüzul için özellikle Vâhidî'nin Esbâbü Nüzûli'l-Çur'ân isimli eserine başvurulmuştur. Âyetlerde geçen kavramlar ve el-Esmâü'l-Hüsna için başta İslâm Ansiklopedisi ve el-Mu'cemü'l-Müfehres olmak üzere birçok kavramlar sözlüğü kullanılmış ve bu

konuda tefsirlerden de yararlanılmıştır. Ayrıca tezin yazılmasında yukarıda sayılanlar dışında ilgili birçok kitap, doktora ve yüksek lisans tezi ile makale ve araştırmadan yararlanılmıştır.

Niyetimiz hakkımızda sadaka-i cariye olacak bir ilmi muhtevayı oluşturmaya çalışmaktır. Bu muhtevayı oluşturmaya çalışırken eserlerinden istifade ettiğimiz bütün ehli ilme teşekkürü bir borç bilir, istifade esnasında yaptığımız kusurlardan dolayı kendilerinden af diler, haklarını helal etmelerini rica ederiz. Yüce Allah'tan onlardan razı olmaları, mahşer günü salih ve muttaki âlimlerle haşrolunup Rasulullâh'ın (s.a.v.) şefâat ve iltifatlarına mazhar olmaları konusunda da dua ve niyazda bulunuruz.

BİRİNCİ BÖLÜM

KUR'AN VE HİTAP

1.1. HİTAP KAVRAMI

Arapça aslı “hatabe (خطب)” olan ve bu kökten gelen “hitap (خطاب)” kelimesi¹ sözlükte, söz, mektup,² seslenme, sözü birine veya birilerine yöneltme³ anlamlarına gelir. Terim olarak ise hitap, belli lafızlarla, anlamaya ve kabul etmeye hazır olan ya da uygun durumda bulunan muhataba mesajları iletmeye denir. Bu iletmede önemli olan mesajın anlamlı olmasıdır. Zira her ne kadar muhatap açısından bir mesaj özelliği gösterse de bir kısım vücut hareketleri ile anlam içermeyen sözler hitap olarak değerlendirilmemektedir.⁴ El-hatîp, el-hutbetü, el-hıtbetü, el-hatbü de hitap ile aynı kökten gelen kelimelerdir.⁵ Bunlardan el-hatîp, “güzel konuşan kişi”,⁶ “evlilik teklifinde bulunulan kimse”⁷ el-hutbetü, “güzel konuşan kimsenin insanlara onları ikna etmek için toplu olarak yaptığı konuşma”⁸ ya da “vaaz etmek”⁹ el-hıtbetü, “bir kadının kendisiyle evlenmeyi istemek”¹⁰ el-hatbü ise “hal ve durum”¹¹ veya “birden fazla karşılıklı konuşmanın yapılmasını gerektiren büyük ve önemli konu”¹² anlamlarında kullanılır. Ayrıca “durumu tam manasıyla anlatan”¹³ ya da “her türlü tartışma ve ihtilafı son erdiren etkili söz”¹⁴ anlamlarında kullanılan faslu'l-hıtbâ da hitap kavramıyla bağlantılıdır. Kur'anî ya da ilahî bir hitap olarak bu kavramın tanımı tasavvufta yapılmıştır. Buna göre “Yüce Allah'ın insanlara yönelik ya da insanı muhatap alan sözü” şeklinde tanımlanmıştır. Hatta Yüce Allah'ın insanlara

¹ Bekir Topaloğlu-Hayrettin Karaman, **Arapça-Türkçe Yeni Kâmus**, Nesil Yayınları, İstanbul, 1988, s. 84; İbrahim Medkur, **el-Mu'cemü'l-Vecîz**, yayınevi yok, Mısır, 1980, s. 202.

² Topaloğlu-Karaman, **Arapça-Türkçe Yeni Kâmus**, s. 85.

³ **Türk Dil Kurumu**, <http://www.tdk.gov.tr>, 04.03.2019.

⁴ Adil Bor, “*Kur'an Belagatında Hitap ve Muhatap*”, **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Doktora Tezi, 2013, s. 7.

⁵ Medkur, **el-Mu'cemü'l-Vecîz**, s. 202.

⁶ Ahmet Lütfi Kazancı, **Peygamber Efendimizin Hitabeti**, Marifet Yayınları, İstanbul, 1992, s. 17.

⁷ Topaloğlu-Karaman, **Arapça-Türkçe Yeni Kâmus**, s. 84.

⁸ Medkur, **el-Mu'cemü'l-Vecîz**, s. 202.

⁹ Rağîb el-İsfahanî, **Müfredât Kur'an Kavramları Sözlüğü**, (Çev. Abdülbaki Güneş- Mehmet Yolcu), Çıra Yayınları, İstanbul, 2012, s. 346; Hasîrîzâde Mehmet Elif b. Ahmed Muhtar, **en-Nûru'l-Furkân fî Şerhi Lugati'l-Kur'ân**, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2015, Cilt I, s. 386.

¹⁰ İsfahanî, **Müfredât**, s. 346; Hasîrîzâde, **en-Nûru'l-Furkân**, I, 386.

¹¹ Hasîrîzâde, **en-Nûru'l-Furkân**, I, 385; Medkur, **el-Mu'cemü'l-Vecîz**, s. 202; Topaloğlu-Karaman, **Arapça-Türkçe Yeni Kâmus**, s. 85.

¹² İsfahanî, **Müfredât**, s. 346.

¹³ Topaloğlu-Karaman, **Arapça-Türkçe Yeni Kâmus**, s. 85.

¹⁴ İsfahanî, **Müfredât**, s. 346.

yönelik ilk hitabı da ruhlar alemindeyken olmuştur.¹⁵ Kur'an'da hitap kelimesi, aynı kökten gelen farklı şekilleriyle birlikte on iki yerde geçmektedir.¹⁶ Bunlardan Nebe Sûresi 37. âyet¹⁷ ile Sad Sûresi 23. âyette¹⁸ hitâb (خطاب) şeklinde, Sad Sûresi 20. âyette¹⁹ ise faslu'l-hitâb (فصل الخطاب) şeklinde geçmektedir. Kalan dokuz âyette hatabe (خطب)'nin diğer farklı şekilleriyle gelmiştir.²⁰ Ayrıca Nebe Sûresi 37. âyetteki hitâb (خطاب) kelimesi "ahirette, hesap gününde Yüce Allah ile konuşmak"²¹ anlamında, Sad Sûresi 23.âyette "karşılıklı delilli konuşma"²² anlamında ve Sad Sûresi 20. âyette ise faslu'l-hitâb (فصل الخطاب), "hakkı bâtıldan ayırarak tartışmayı bitiren ayırt edici söz"²³ anlamında kullanılmıştır.

Aslında hitap kavramı, amacı ifade etmek için sözü başkasına yöneltmek anlamındaki "el-hitâbetü"nin zamanla değişmiş şeklidir.²⁴ Bu açıdan hitâbet ile hitabın aynı anlamı içerdiğini ve hitabın da hitâbet gibi bir konuşma ya da söz söyleme sanatı olduğunu söyleyebiliriz. Bu açıdan hitapta da söz önemlidir. Zira söz, karşıdaki bir topluluğu uzun uzun düşünmeye sevk ettiği gibi ağlatır da düşüncesini de değiştirir. Hatta nice hatipler bu yolla gönüllerde taht kurmuştur.²⁵ Yüce Allah da söze önem vermiştir. Kendisi Kur'an-ı Kerim'i "sözün en güzeli (أَحْسَنَ الْحَدِيثِ)"²⁶ olarak ifade etmiştir. İnsanlardan en güzel sözü söylemelerini istemiştir.²⁷ En güzel söze uyanları övmüştür.²⁸ Hz. Peygamber'den (s.a.v.) de "etkili ve güzel söz"²⁹ söylemesini istemiştir. Aynı şekilde Hz. Musa (a.s.) ve kardeşi Hz.Harun'u (a.s.)

¹⁵ A'râf, 7/172; Süleyman Uludağ, "Hitap", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: XVIII, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 1998, s. 163.

¹⁶ Bakara, 2/235; Hud, 11/37; Yusuf, 12/51; Hicr, 15/57; Taha, 20/95; Mü'minun, 23/27; Furkan, 25/63; Kasas, 28/23; Sad 38/20, 23; Zariyat, 51/31; Nebe, 78/37.

¹⁷ رَبِّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا الرَّحْمَنُ لَا يَمْلِكُونَ مِنْهُ خِطَابًا , "O, göklerin, yerin ve aralarındakilerin Rabbidir, Rahman'dır. O'na bir hitapta bulunma gücüne sahip olamazlar."

¹⁸ إِنَّ هَذَا أَخِي لَهُ تِسْعٌ وَتِسْعُونَ نَعْجَةً وَلِيَ نَعْجَةٌ وَاحِدَةٌ فَقَالَ أَكْفُلْنِيهَا وَعَزَّنِي فِي الْخِطَابِ , "İçlerinden biri şöyle dedi: "Bu benim kardeşimdir. Onun doksan dokuz koyunu var. Benim ise bir tek koyunum var. Böyle iken "Onu da bana ver" dedi ve tartışmada beni bastırdı."

¹⁹ وَشَدَدْنَا مُلْكَهُ وَأَتَيْنَاهُ الْحِكْمَةَ وَفَصَّلَ الْخِطَابِ , "Biz Davud'un mülkünü güçlendirdik, ona hikmet ve hakla bâtılı ayıran söz (hüküm verme) yeteneği verdik."

²⁰ Muhammed Fuâd Abdülbâkî, **el-Mu'cemü'l-Müfehres li-Elfâzi'l-Kur'ani'l-Kerim**, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1990, s. 234.

²¹ Hayrettin Karaman v.d., **Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsiri**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2012, Cilt V, s. 540.

²² Karaman v.d., **Kur'an Yolu**, IV, 575.

²³ Elmalılı M.Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur'an Dili**, Eser Kitabevi, İstanbul, t.y., Cilt VI, s. 4090.

²⁴ Kazancı, **Peygamber Efendimizin Hitabeti**, s. 17.

²⁵ Kazancı, **Peygamber Efendimizin Hitabeti**, s. 18.

²⁶ Zümer, 39/23.

²⁷ İsrâ, 17/53.

²⁸ Zümer, 39/18.

²⁹ Nisâ, 4/63.

Firavun’u hakka davet için gönderirken de Firavun’a “ yumuşak söz”³⁰ söylemesini istemiştir. Bütün bunlar sözün dolayısıyla hitabın da önemini ortaya koymaktadır.³¹

1.2. BİR HİTAP OLARAK NİDA VE YA (يَا) EDATI

Dilimizde ”çağırma,bağırma,seslenme”³² gibi sözlük anlamlarına gelen nida kelimesi, Arapça نداء kelimesi ile ifade edilir. Sesin yükselmesi ve ortaya çıkışı anlamını taşıdığı gibi bazen sadece ses için de kullanılır.³³ نداء kelimesinin aslı ندى olup³⁴ “ıslanmak, çiğ düşmek”³⁵ anlamındadır. Nida kelimesinin ses anlamı ıslaklık ve rutubet anlamlarından istiare yoluyla kullanılmıştır.Zira kişinin sözünün güzelliği ve etkiliği ile ağzının suyunun bolluğu arasında bağlantı kurulmuştur.³⁶ Bu kelimenin ندا şekli ise “mecliste toplanmak”³⁷ anlamına gelir ki “toplantı yeri, meclis” anlamındaki الندوة و الندوة de bu kelimeden gelmektedir.³⁸ Tarihte Kureyş kabilesinin önemli meseleleri görüşüp karara bağladığı³⁹ ve İslam’ın geldiği dönemde de Mekke’li müşriklerin toplantı yeri⁴⁰ olan Dârün’n-Nedve (دار الندوة) de bu anlamdadır. Nida kelimesi, Kur’an-ı Kerim’de türevleriyle birlikte elli üç yerde geçer ve üç yer hariç diğer yerlerde “ses, seslenme, çağırma” ile ilgili anlamlar taşır. Bu anlamları ise “ses, seslenme”,⁴¹ “yalvarma, niyaz, dua, yakarış”⁴², ”bağırma”⁴³, “feryat etme”⁴⁴, ”çağırma, davet etme”,⁴⁵ ”toplantı, meclis”⁴⁶ şeklinde gruplandırabiliriz.⁴⁷

³⁰ Taha, 20/44.

³¹ Kazancı, **Peygamber Efendimizin Hitabeti**, s. 19.

³² **Türk Dil Kurumu**, <http://www.tdk.gov.tr>, 27.03.2019.

³³ İsfahanî, **Müfredât**, s. 1042.

³⁴ İsfahanî, **Müfredât**, s. 1043.

³⁵ Topaloğlu-Karaman, **Arapça-Türkçe Yeni Kâmus**, s. 431.

³⁶ İsfahanî, **Müfredât**, s. 1043.

³⁷ Topaloğlu-Karaman, **Arapça-Türkçe Yeni Kâmus**, s. 431.

³⁸ Topaloğlu-Karaman, **Arapça-Türkçe Yeni Kâmus**, s. 432.

³⁹ Ethem Ruhi Fırlalı, “*Darünnedve*”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Cilt VIII, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 1993, s. 555.

⁴⁰ İsfahanî, **Müfredât**, s. 1043.

⁴¹ Âl-i İmrân, 3/39; A’râf, 7/22, 43, 44, 46, 48, 50; Hüd, 11/42, 45; Meryem, 19/3, 24, 52; Tâ-Hâ, 20/11; Şuarâ, 26/10; Neml, 27/8; Kasas, 28/30, 46; Sâd, 38/41; Fussilet, 41/47; Zuhuf, 43/51, 77; Kâf, 50/41; Hadîd, 57/14; Kalem, 68/21, 48; Nâziât, 79/16.

⁴² Meryem, 19/3; Enbiyâ, 21/76, 83, 87, 89; Sâffât, 37/75.

⁴³ Bakara, 2/171; Mümin, 40/10, 32; Hucurât, 49/4; Nâziât, 79/23.

⁴⁴ Sâd, 38/3.

⁴⁵ Âl-i İmrân, 3/193; Mâide, 5/58; Kehf, 18/52; Kasas, 28/62, 65, 74; Fussilet, 41/44; Kâf, 50/41; Kamer, 54/29; Cuma, 62/9.

⁴⁶ Meryem, 19/73; Ankebût, 29/29; Alak, 96/17.

⁴⁷ Muhammed Fuâd, **el-Mu’cemü’l-Müfehres**, s. 691; Serbüend Arpa, “*Musikinin Temeli Olan “Ses” İle İlgili Kur’an-ı Kerim’de Geçen Bazı Kavramların Tespit ve Tahlili*”, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: VII, Sayı: 2, 2016, s. 121.

Bu açıdan nida kelimesinin ıstılahi tanımını da “karşıdaki muhatabın kişinin kendisine yönelmesi için yaptığı seslenme” olarak yapabiliriz.⁴⁸ Yapılan bu nidada onu meydana getiren üç unsur vardır. Bu unsurlardan biri nida edatı olarak isimlendirilen harflerden biridir. Diğeri hazfedilmiş yani gizlenmiş olarak bulunan fiildir ki bu genelde أنادی , أدعو , أريد şeklinde takdir edilir. Üçüncüsü de kendisine seslenen anlamındaki münadadır.⁴⁹

Arap dilinde çok sayıda nida edatı bulunmaktadır. Bir kısmı yakın varlığa, diğeri bir kısmı ise uzak varlığa işaret eden nida edatları genel olarak şunlardır; وا, آ, هيا, أي, أيا, Bunlardan آ , هيا , أيا edatları uzaklık için kullanılırken أ edatı ise yakın için kullanılır. يا edatı ile أي edatı da kullanım durumuna göre yakın, orta ve uzaklık için kullanılır. وا edatı ise, nüdbe⁵⁰ için kullanılır.⁵¹ Diğeri taraftan nida edatları arasında يا edatı, en çok kullanılan nidâ edatı olup, nida edatlarının aslı kabul edilmektedir. Bundan dolayı bu edata “ummü'l-bab” denilmektedir. Zira يا edatı, yakın, orta, uzak için kullanıldığı gibi uykuda olan, uyanık ve dalgın olanlar için kullanılır. Hatta bu edat, taaccüb, nüdbe ve istiğâse için de kullanılmaktadır.⁵²

Kur'an-ı Kerim'de nida edatlarının kullanımına gelince, sadece ya (يا) nida edatının ifade edildiği görülmektedir.⁵³ Kur'an-ı Kerim'de bu edatın kullanıldığı ilk âyet, nüzul sıralaması dikkate alındığında Müzzemmil Sûresi'ninin ilk âyetidir.⁵⁴ Ancak Kur'an-ı Kerim'deki tertip sırasını dikkate aldığımızda ise ya (يا) nida edatının kullanıldığı ilk âyet, Bakara Sûresi 21. âyettir.⁵⁵ Bundan dolayı genelde tefsirlerde bu âyette bu edat hakkında açıklamalara da rastlanır.⁵⁶ Bu nida edatının geçtiği âyetler incelendiğinde bu edattan sonra bazen bir kısım vasıfların bazen de özel bir ismin geldiği ve genellikle de bu edattan sonra أي gibi müphem bir ismin ve ألاء gibi bir

⁴⁸ Bor, “Kur'an Belagatında Hitap ve Muhatap”, s. 196.

⁴⁹ Emine Sağlam, “Kur'an'da Müminlere Yönelik Hitapların Arap Dili Açısından Tahlili” **Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yüksek Lisans Tezi, 2016, s. 8.

⁵⁰ Nüdbe, acı, keder, sıkıntı gibi felaket durumlarını ifade eden bir üsluptur. Genellikle وا nida edatıyla bazen de يا nidâ edatıyla kullanılır. Nüdbenin amacı, kısa ifade ile acıyı, felaketi, çaresizliği ortaya koymaktır. Nüdbede وا aslı edat, يا ise gay-i asli edat olur.

⁵¹ Mehmet Akif Özdoğan, “Arap Dilinde Münâdâ Ve İşlevleri”, **Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 26, 2015, s. 6.

⁵² Bor, “Kur'an Belagatında Hitap ve Muhatap”, s. 197.

⁵³ Bor, “Kur'an Belagatında Hitap ve Muhatap”, s. 197.

⁵⁴ يا أَيُّهَا الْمَرْءُ الْمَلِئُ ; Tuncer Namlı, **Kur'an Aydınlığı Kronolojik Kur'an Meali**, Fecr Yayınları, Ankara, 2015, s. 11.

⁵⁵ يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ .

⁵⁶ Hâfizuddîn Ebu'l-Berekât Abdullah İbn Ahmed en-Nesefî, **Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl** Daru'l Kelimü't-Tayyip, Beyrut, 1998, Cilt I, s. 61; el-Kadı Nâsırüddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed Şirâziyyi el-Beyzâvî, **Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl**, Dersaadet Kitabevi, İstanbul, t.y., Cilt I, s. 35; Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî el-Hârizmî, **el-Keşşâf an hakâiku't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvîl fi vücûhi't-te'vîl**, Darul Marife, Beyrut, 3.baskı, 2009, Cilt I, s. 56; Fahreddin er-Râzî, **et-Tefsîrü'l-Kebîr**, Dar'ul Fikr, Beyrut, 1981, Cilt II, s. 91.

tenbih edatının geldiği de görülmektedir.⁵⁷ Ancak **أَي** müphem bir kelime olduğundan dolayı onun müphemliğini giderecek yani onu açıklayacak bir ifadeye ihtiyaç vardır. Bu ihtiyaçtan dolayı ya ondan sonra bir cins ismin gelmesi ya da onun yerine gelip onu niteleyecek bir kelimenin gelmesi gerekir. Bu takdirde ancak nida ifadesinden kimin kastedildiği anlaşılmış olur. Bu durum aynı zamanda nida için bir teyit olduğu gibi tekit özelliği de gösterir.

Kur'an-ı Kerim'de bu tür nida ifadelerinin çok kullanılmasının sebebi, Kur'an-ı Kerim'in kendine özgü bir takım mübalağa ve tekit özelliğine sahip olmasındandır. Çünkü Yüce Allah'ın bu şekilde nida ifadesi kullanarak gönderdiği emir, nehiy, tavsiye, vaat, uyarı ve kıssa içerikli âyetlerin son derece önemli olduğu anlamına gelmektedir. Zira insanlar gafil olduğu için onları bu gafletten uyarmak, tam bir teyakkuz halinde olmalarını, kalp ve zihinleriyle tamamen buna yönelmelerini sağlamak için kullanılmıştır.⁵⁸

Yine Kur'an-ı Kerim'de nida ifadelerinin yer aldığı âyetler, genellikle teşri bir hüküm inşa etmek, muhatabı yönlendirmek, kişileri itap ya da teşvik etmek içeriklidir.⁵⁹

Arap dilinde özel isimler, muzaaf bir kelime ya da **أَيْتَهَا، أَيَّهَا** edatlarından önce hazfedilen nida edatının⁶⁰ bu özelliğinin Kur'an-ı Kerim'de de yer aldığı görülür. Ancak onun Kur'an-ı Kerim'de yer alışı, Kur'an-ı Kerim'in belagat özelliğindedir. Zira bu durum kulun Allah ile olan iletişimde kendisine yakın olduğu anlamını ifade etmektedir. Genel de de “Rab (رب)” kelimesinin geçtiği yerlerde bu durumla karşılaşılır. Ancak bu edatın acı, sıkıntı ve ihtiyaçları iletmede ifade edildiği görülmektedir.⁶¹

Nida edatının müstakil bir hitap özelliği yoktur. Bundan dolayı muhataba bir mesaj iletecek içeriğe sahip değildir. Sadece bu edat, muhataba iletilen konularda uyarıcı ve hazırlayıcı bir özellik göstermektedir. Kur'an-ı Kerim'de de bu durum görülmektedir. Zira muhataplara gerek müjde verirken gerekse emir, nehiy ve tavsiyede bulunurken hazırlayıcı bir hitap kullanılmaktadır.⁶²

⁵⁷ Bor, “Kur'an Belagatında Hitap ve Muhatap”, s. 197.

⁵⁸ Zemahşerî, **el-Keşşâf**, I, 56

⁵⁹ Bor, “Kur'an Belagatında Hitap ve Muhatap”, s. 199.

⁶⁰ Özdoğan, “Arap Dilinde Münâdâ Ve İşlevleri”, s. 11.

⁶¹ Bor, “Kur'an Belagatında Hitap ve Muhatap”, s. 198.

⁶² Bor, “Kur'an Belagatında Hitap ve Muhatap”, s. 200.

Kur'an-ı Kerim'de bazen nida edatı gerçek manasının yanında farklı mecazi anlamlarda da kullanılmıştır. Genelde bu anlamlar, istihza etmek, temenni etmek, taaccüp duymak, hasret çekmek, farklı özellikte olduğunu anlatmak şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Mesela “Fıravun ona, Ey Musa! senin büyülenmiş olduğunu sanıyorum, dedi.” âyeti,⁶³ istihza etmeye, يَا حَسْرَةً إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُدْهَبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْعِبَادِ “Yazık şu kullara !.... âyeti,⁶⁴ hasret çekmeye, النَّبِئِ وَبُطْهَرَكُم تَطْهِيرًا “Ey Ehl-i Beyt! Allah sizden, sadece günahı gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor.” âyeti,⁶⁵ farklı özellikte olduğunu anlatmaya, قِيلَ ادْخُلِ الْجَنَّةَ قَالَ “Ona: Cennete gir” denilince. “Keşke, dedi, kavmim bilseydi!” âyeti,⁶⁶ temenni etmeye, قَالَتَ يَا وَيْلَتَى أَلِدُ وَأَنَا عَجُوزٌ وَهَذَا بَعْلِي شَيْخًا إِنَّ هَذَا لَشَيْءٌ عَجِيبٌ “(İbrahim'in karısı:) Olacak şey değil! Ben bir koca karı, bu kocam da bir ihtiyar iken çocuk mu doğuracağım? Bu gerçekten şaşılacak bir şey! dedi.” âyeti,⁶⁷ taaccübe örnek olarak verilebilir.⁶⁸

Nida ile bağlantısı olan diğer bir kavram da münadadır. Münada, sözlükte, masdar şekliyle “birinin bağırması, sesin güzel, yüksek ve gür çıkması” anlamlarına gelmektedir. Terim olarak ise nida edatlarından biri ile seslenilen, çağırılan isim veya kelimelere denir. Münada, nida harfinden sonra gelen ve fiili hazfedilen bir kelime olarak, mefulün bih ögesi konumundadır. Örneğin, يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ إِنَّ زَلْزَلَةَ السَّاعَةِ يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ إِنَّ زَلْزَلَةَ السَّاعَةِ “Ey insanlar! Rabbinizden korkun! Çünkü kıyamet vaktinin depremi müthiş bir şeydir!” âyetinde⁶⁹ يَا nida edatı, أَيُّ ise münada konumundadır.⁷⁰

Münadanın amacı, nida edatlarıyla, muhataba seslenmek, onun dikkatini çekmek ve söylenecek sözün de dinlemesini sağlamaktır. Münada, akıllı varlıklar için kullanılır. Ancak bazı zamanlar iletilecek mesajın belagat özelliğinden dolayı akıllı olmayan varlıklar için de kullanılabilir. Örneğin; وَقِيلَ يَا أَرْضُ ابْلَعِي مَاءَكَ وَيَا سَمَاءِ أَفْلَعِي وَغِيضِ الْمَاءِ “Ve, Ey arz (yeryüzü), suyunu yut! Ey sema (suyunu) tut!” denildi. Ve su çekildi ve emir yerine getirildi. Ve (gemi), Cudi (dağı)nın üzerine yerleşti...” âyetinde⁷¹ olduğu gibi muhatap yeryüzü ve gökyüzüdür.⁷²

⁶³ İsra, 17/101.

⁶⁴ Yasin, 36/30.

⁶⁵ Ahzab, 33/33.

⁶⁶ Yasin 36/26.

⁶⁷ Hud, 11/72.

⁶⁸ Bor, “Kur'an Belagatında Hitap ve Muhatap”, s. 201.

⁶⁹ Hac, 22/1.

⁷⁰ Özdoğan, “Arap Dilinde Münâdâ Ve İşlevleri”, s. 3.

⁷¹ Hud, 11/44.

Kur'an-ı Kerim'de ise münada, genel olarak ⁷³ يا موسى, ⁷⁴ يا إبراهيم, ⁷⁵ يا عيسى gibi peygamberlerin özel isimleri, ⁷⁶ النبي, ⁷⁷ الرسول peygamberliği ifade eden gibi vasıflar şeklinde kullanılmaktadır. Bazı münadalar ise sadece Hz.Peygamber'i niteleyen ⁷⁸ ألمزمل “elbiseye bürünen”, ve ⁷⁹ ألمدثر “elbiseye sarılan” gibi isimlerle gerçekleşmektedir. Bazen ⁸⁰ “Ey iman edenler!” يا أيها الذين آمنوا, ⁸¹ “Ey Yahudiler!” يا أيها الذين كفروا, ⁸² “Ey kitap ehli!” يا أهل الكتاب, ⁸³ “Ey kâfirler!” يا أيها الكافرون, ve ⁸⁴ “Ey kâfirler!” كفروا gibi inanç belirten vasıflardan meydana gelmektedir. Bazen de akrabalığı ifade eden ⁸⁵ “Ey Peygamber eşleri!” يا نساء النبي, ⁸⁶ “Ey Çocuklarım!” يا بني, ⁸⁷ “Ey babam!” يا أبت, ⁸⁸ “Ey annemin oğlu!” يا ابن أم, gibi terkipler şeklinde gelmektedir. Bazı âyetlerde ise münada, ⁸⁹ “Ey cahiller!” ألساحر, ⁹⁰ “Ey sihirbaz!” أجاهلون gibi bireysel özellikleri ifade eden kelimelerden meydana gelmektedir.⁹¹

⁷² Özdoğan, “Arap Dilinde Münâdâ Ve İşlevleri”, s. 5.

⁷³ A'râf, 7/144.

⁷⁴ Hud, 11/ 53.

⁷⁵ Âl-i İmrân, 3/55.

⁷⁶ Mâide, 5/67.

⁷⁷ Ahzab, 33/1.

⁷⁸ Müzzemmil, 73/ 1.

⁷⁹ Müddessir, 74/1.

⁸⁰ Bakara, 2/153.

⁸¹ Cuma, 62/6.

⁸² Mâide, 5/59.

⁸³ Kâfirun, 109/ 1.

⁸⁴ Tahrim, 66/7.

⁸⁵ Ahzab,33/32.

⁸⁶ Lokman, 31/17.

⁸⁷ Meryem, 19/ 42.

⁸⁸ Taha, 20/ 94.

⁸⁹ Zümer, 39/64.

⁹⁰ Zuhruf, 43/49.

⁹¹ Bor, “Kur'an Belagatında Hitap ve Muhatap”, s. 199.

1.3. KUR'AN'DA HİTAP

1.3.1. Kur'an Hitabının Özellikleri

Dil, insanların birbirleriyle iletişim kurmalarını, birbirlerine düşüncelerini ya da duygularını anlatmalarını ve aktarmalarını sağlayan sesli ya da yazılı göstergeler sistemidir.⁹² Dolayısıyla toplumun bir bireyi olarak insan meramını anlatmak için dili kullanmak zorundadır. Aksi takdirde toplumun diğer bireyleri ile arasında anlaşma olmaz.⁹³ İşte Yüce Allah da kuluyla yani insanla iletişime ilk insan ve ilk peygamber Hz. Âdem'den (a.s.) itibaren geçmiş⁹⁴ ve bu iletişimi gerçekleştirmek için insanın dilini kullanmıştır.⁹⁵ Yüce Allah'ın insanoğluna gönderdiği vahiy de bu dil kavramı üzerine kurulmuş ve her milletin kendine özgü dili olması gerçeğinden hareketle de gönderildiği milletin yürürlükteki diliyle gelmiştir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de de Yüce Allah bu gerçeği "*Biz her peygamberi, ancak kendi kavminin diliyle gönderdik ki, onlara (Allah'ın emirlerini) iyice açıklasın...*"⁹⁶ şeklinde ifade etmiştir.⁹⁷ Başka bir ifade ile Yüce Allah insanoğluna kendi dili ile hitap etmiş, İlahi hitabın kendine özel bir dili olmamıştır. Eğer böyle olmasaydı ilahî hitap anlaşılır olmayacaktı.⁹⁸

İlahi hitabın son şekli olan Kur'an-ı Kerim de gönderildiği toplumun diliyle yani Arapça olarak indirilmiştir.⁹⁹ Dolayısıyla Kur'an-ı Kerim, muhataplarına Arapça olarak hitap etmiştir. Elbetteki bu şekilde hitabın ilk amacı, ilk muhatapları tarafından anlaşılmasıdır. Daha sonra onları ikna etmek ve nihayet Kur'an'ı onların bir hayat tarzı şekline getirilmesini sağlamaktır. Ancak Kur'an-ı Kerim'in dili olan Arapça, bilinen ve alışılmış olan Arapça'nın kullanım tarzına uymamaktadır. Onun kendine özgü bir üslubu olduğu gibi kelami yönden de alışımışın tamamen dışındadır. Öyleki o, Arap edebiyatının kendine özgü çeşitlerden ne şiire ne nesire ne

⁹² Süleyman Gezer, **Sözlü Kültürden Yazılı Kültüre Kuran**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2015, s.20.

⁹³ Şahin Güven, "*Kur'an Dilinin Özellikleri*", **Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı:14, 2012, s. 8.

⁹⁴ Ahmet Sevinç, "*Kur'an'da Hitap Şekilleri ve Müddesir Sûresinde Yer Alan Hitapların Tahlili*", **Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: V, Sayı: 9, 2016, s. 134.

⁹⁵ Güven, "*Kur'an Dilinin Özellikleri*", s. 8.

⁹⁶ İbrahim, 14/4 ; وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ

⁹⁷ Toshihiko Izutsu; *Kur'an'da Allah ve İnsan*, (Çev. Süleyman Ateş), Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1975, s.174-175.

⁹⁸ Hatice GÖRMEZ, "*Beşer Dilinin İmkanları ve Kur'an-ı Kerim'in Anlatım Üslubuna Dair*", **İslâmi Araştırmalar Dergisi**, Cilt: XXVII, Sayı: 1, 2016, s. 23.

⁹⁹ Şura, 42/7; Yusuf, 12/2; Zümer, 39/28.

de hitabet tarzına girmemektedir.¹⁰⁰ Kur'an-ı Kerim'in bu üslubundaki farklılık onun kelimelerindeki, harflerindeki ve hareketlerindeki ses uyumundaki ahenkten ve lafız ile mana arasındaki dengeden kaynaklanmaktadır. Ayrıca tevhit, nübüvvet, adalet, ahiret, ahlak, ibadet gibi konularının muhatabını teyakkuz durumunda tutmak için iç içe olmasından, aynı anda farklı muhataplarına ve onların seviyelerine göre hitap etmesinden, muhatabından isteklerini beyan şekli bakımından çeşitliliğe sahip olmasından da kaynaklanmaktadır.¹⁰¹

Kur'an hitabının bir özelliği de akli dikkate almasıdır. Bundan dolayı Kur'an-ı Kerim, akli delilleri sıkça kullanılır hatta bir çok âyetinde akla vurgu yapar. Öyleki akla ve akli kullanmaya o kadar önem vermiştir ki, sık sık olumsuz düşünce ve davranışlar karşısında “...aklınızı kullanmıyor musunuz?”,¹⁰² “...ne kadar az düşünüyorsunuz?”,¹⁰³ “...umulur ki akledersiniz?”,¹⁰⁴ “...aklettiklerini mi sanıyorsun?”¹⁰⁵ gibi hitaplarla uyarı ve tehditlerde bulunmaktadır.¹⁰⁶ Bunlara ilaveten Kur'an-ı Kerim, “*Allah'ın varlığının delillerinden biri de şudur: Sen yeryüzünü boynu bükük (kupkuru) görürsün. Onun üzerine yağmuru indirdiğimiz zaman kıpırdar kabarır. Şüphesiz ki, onu dirilten, elbette ölüleri de diriltir. Şüphesiz o, her şeye gücü hakkıyla yetendir.*”¹⁰⁷ âyetinde olduğu gibi akli deliller kullanarak da hitapta bulunur.¹⁰⁸ Yine Kur'an-ı Kerim'de akli dikkate alan hitabın bir sonucu olarak mesel ve kıssalarla tasvirlerle de yer verilmiştir.

¹⁰⁰ İsmail Karaçam, **En Büyük Mucize Kur'an-ı Kerim'in İlmi ve Edebi Sırları**, İstanbul, 2005, s.503.

¹⁰¹ Muhsin Demirci, **Tefsir Usulü**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2015, s.134-136.

¹⁰² Bakara, 2/44,76; Enbiya, 21/10,67; Hud, 11/51; Kasas, 28/60; Mü'minun, 23/80 .

¹⁰³ Mü'min,40/58.

¹⁰⁴ Bakara, 2/73, 242; Zuhruf, 43/3; Yusuf, 12/2; Hadid, 57/17; Nur, 24/61; A'RÂFEn'âm, 6/151.

¹⁰⁵ Bkz.Furkan, 25/44.

¹⁰⁶ İbrahim Emiroğlu, “*Kur'an'da Akıl ve İnsan*” , **Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı 11, 1998, s., 82.

¹⁰⁷ Fussilet, 41/39.

¹⁰⁸ Karaçam, **En Büyük Mucize Kur'an-ı Kerim'in İlmi ve Edebi Sırları**, s.503.

1.3.2. Kur'an'da Hitap Şekilleri

Kur'an-ı Kerim'deki hitaplar, Kur'an-ı Kerim'in anlaşılması ve yorumlanması konusunda önemli bir yere sahiptir. Bu açıdan bir çok usul kitaplarında bu konuya da yer verilmiştir. Kur'an-ı Kerim'deki hitap konusunda çok farklı sınıflandırmalar olsa bile bunların genelde üç kısma ayrıldığını görüyoruz. Bunlar;

- a. Sadece Hz. Peygamber'e (s.a.v.) olan hitaplar,
- b. Hz. Peygamber dışındakilere olan hitaplar,
- c. Hem Hz. Peygamber'e hem de dışındakilere olan hitaplar.¹⁰⁹

Aslında insan için gönderilen Kur'an-ı Kerim'in öncelikli muhatabı insandır. Bundan dolayı başta Peygamberimiz olmak üzere o dönemde yaşayan insanlardan kıyamete kadar gelecek olacak olan bütün insanlara hitap eder. Hatta insanlar dışında cin topluluğu ile diğer bir kısım varlıkların da Kur'an-ı Kerim'in hitap alanı içerisinde olduğunu söyleyebiliriz. Biz de Kur'an-ı Kerim'deki hitap şekillerini bu açıdan sıralamaya çalışacağız.

1.3.2.1. Ey İnsanlar! (يَا أَيُّهَا النَّاسُ)

İnsan kelimesi, Arapça “beşer ya da insan topluluğu” anlamına gelen ins kelimesinden türetilmiş olup erkek ya da dişi insan türünün her birini ifade etmek için kullanılır. Kur'an-ı Kerim'de altmış beş yerde geçen insan kelimesinin çoğul şekillerinden biri nas¹¹⁰ kelimesidir. Nas kelimesi ise iki yüz otuz yerde geçmektedir.¹¹¹ Genel olarak inanan ya da inanmayan bütün herkese yönelik umumi bir hitap özelliği gösteren ve aynı zamanda Kur'an-ı Kerim'in de evrensel bir kitap olduğunun da göstergesi olan¹¹² Ey insanlar! (يَا أَيُّهَا النَّاسُ) hitabı, Kur'an-ı Kerim'de yirmi bir âyette¹¹³ geçmektedir. Bu geçtiği âyetlerden Nisâ Sûresi 133. âyette¹¹⁴ ise

¹⁰⁹ İsmail Cerrahoğlu, **Tefsir Usulü**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1991 s. 192.

¹¹⁰ Topaloğlu-Karaman, **Arapça-Türkçe Yeni Kâmus**, s. 13; İlhan Kutluer, “İnsan”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Cilt XXII, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2000, s.320 .

¹¹¹ Kutluer, “İnsan”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, XXII, 320.

¹¹² Enver Bayram, “Kur'an'da Geçen “Ey İnsanlar” ve “Ey İman Edenler” Hitaplarıyla Başlayan Âyetler Arasında Bir Mukayese”, **Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt V, Sayı: 1, 2017, s. 165.

¹¹³ Bakara, 2/21,168; Nisâ, 4/1,133,170,174; A'râf, 7/158; Yunus, 10/23,57,104,108; Hac, 22/1,5,49,73; Neml, 27/16; Lokman, 31/33; Fâtır, 35/3,5,15; Hucurat, 49/13 ; Muhammed Fuâd, **el-Mu'cemü'l-Müfehres**, s. 726-729.

¹¹⁴ “O isterse ,ey insanlar!-Sizi toptan yok eder ve yerinize başkalarını getirir. Allah'ın gücü kesinlikle buna yeter.”

hitap, ya (يَا) nida edatı olmadan ifade edilmiştir. Kur'an-ı Kerim'deki iki âyette¹¹⁵ ise hitap, “Ey insan! (يَا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ)” şeklinde tekil olarak bulunmaktadır. Aynı zamanda cinse hitap¹¹⁶ olan “Ey insanlar! (يَا أَيُّهَا النَّاسُ)” hitabının geçtiği yirmi bir âyetin onu Mekkî sûrelerde,¹¹⁷ on biri ise Medenî sûrelerde¹¹⁸ geçmektedir.¹¹⁹ “Ey insanlar! (يَا أَيُّهَا النَّاسُ)” hitabı, geçtiği âyetlerden on dördünde âyet başında,¹²⁰ üçünde âyet içinde¹²¹ ve dördünde “De ki! (قُلْ)” ifadesi ile birlikte¹²² gelmiştir. Kur'an-ı Kerim'deki tertip sırasına göre “Ey insanlar! (يَا أَيُّهَا النَّاسُ)” hitabının bulunduğu ilk âyet, Bakara Sûresi'ndeki “يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ” âyetiyle¹²³ nüzul sıralamasını dikkate aldığımızda ise bu hitabın bulunduğu ilk âyet A'râf Sûresi'ndeki “قُلْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ جَمِيعًا الَّذِي لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ يُحْيِي وَيُمِيتُ فَأَمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ النَّبِيِّ الْأُمِّيِّ الَّذِي يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَكَلِمَاتِهِ وَاتَّبِعُوهُ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ”¹²⁴ âyetidir.¹²⁵

Bu hitabın geçtiği âyetlere içerik olarak baktığımızda اذْكُرُوا¹²⁸ اتَّقُوا¹²⁷ , كُلُوا¹²⁶ اعْبُدُوا¹²⁶ gibi emir ifadelerinin geldiğinin ve “ittika, takvâ”¹³¹ gibi kelimelerin ön plana çıktığını görüyoruz. Bunun yanında şeytan ve düşmanlığı,¹³² dünya hayatının aldatıcılığı,¹³³ kıyamet¹³⁴ hatırlatılmakta; Yüce Allah'ın kudretini ortaya koyan¹³⁵ ve yeniden dirilmeyi ispat eden¹³⁶ örnekler sunulmaktadır. Ayrıca bu âyetlerde Yüce

¹¹⁵ İnfitar, 82/6 (يَا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ مَا غَرَّكَ بِرَبِّكَ الْكَرِيمِ) ; İnşikak, 84/6 (يَا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ إِنَّكَ كَادِحٌ إِلَىٰ رَبِّكَ كَدْحًا فَمُلَاقِيهِ) .

¹¹⁶ Cerrahoğlu, **Tefsir Usulü**, s. 192.

¹¹⁷ A'râf sûresi, Yunus sûresi, Neml sûresi, Lokman sûresi, Fâtır sûresi.

¹¹⁸ Bakara sûresi, Nisâ sûresi, Hac sûresi, Hucurat sûresi.

¹¹⁹ Cerrahoğlu, **Tefsir Usulü**, s. 79-81.

¹²⁰ Bakara, 2/2, 138; Nisâ, 4/1, 170, 174; Yunus, 10/57; Hac, 22/1, 5, 73; Lokman, 31/33; Fâtır, 35/3, 5, 15.

¹²¹ Nisâ, 4/133; Yunus, 10/23; Neml, 27/16.

¹²² A'râf, 7/158; Yunus, 10/104, 108; Hac, 22/49.

¹²³ Bakara, 2/21.

¹²⁴ A'râf, 7/158.

¹²⁵ Cerrahoğlu, **Tefsir Usulü**, s. 86-87.

¹²⁶ Bakara, 2/21.

¹²⁷ Bakara, 2/168.

¹²⁸ Nisâ, 4/1; Hac, 22/1; Lokman, 31/33.

¹²⁹ Fâtır, 35/3.

¹³⁰ A'râf, 7/158.

¹³¹ Bakara, 2/21; Nisâ, 4/1; Hac, 22/1; Lokman, 31/33; Hucurat, 49/13.

¹³² Bakara, 2/168; Lokman, 31/33; Fâtır, 35/5.

¹³³ Yunus, 10/23; Lokman, 31/33; Fâtır, 35/5.

¹³⁴ Hac, 22/1.

¹³⁵ Hac, 22/73.

¹³⁶ Hac, 22/5.

Allah'ın el-Esmâü'l-Hüsnâ'sında ¹³⁷بِإِنْفَالِ الرَّقِّ, ¹³⁸أَلْحَكِيمُ, ¹³⁹أَلْعَلِيمُ, ¹⁴⁰أَلْحَمِيدُ, ¹⁴¹أَلْغَنِيِّ, ¹⁴²أَلْخَبِيرُ, ¹⁴³أَلْقَادِرُ, ¹⁴⁴أَلْخَالِقُ isimlerinin yer aldığı görülmektedir.

1.3.2.2. Ey İman Edenler! (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا)

Güven duygusu içerisinde tasdik etmek ya da inanmak anlamlarına gelen iman kelimesi, emn/eman (امن/امان) kökünden türemiştir. Terim olarak ise Yüce Allah'tan alıp din adına tebliğ ettiği kesinlik kazanan hususlarda peygamberleri tasdik etmek ve onlara inanmak, şeklinde tanımlanabilir. Bu anlamda bu inanca sahip olan kimseye de mü'min denir.¹⁴⁵

Kur'an-ı Kerim'de de Yüce Allah, mü'minlere “Ey iman edenler! (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا)” hitabıyla seslenmiştir. Böylece Yüce Allah, mü'minleri doğrudan muhatap almıştır. Aynı zamanda bu hitapla mü'minlere imanın ve imanlarının gereğini yerine getirmenin ne derece önemli olduğunun altı çizilmektedir. Ayrıca bu hitaptan sonra Yüce Allah, mü'min kimseye ya hayırlı bir şeyi emretmekte ya da kötü bir şeyden sakındırmaktadır. Bu açıdan bu hitaptan sonra gelen Kur'an mesajları genelde hüküm ifade etmektedir.¹⁴⁶ Aynı zamanda bir medih, övgü hitabı olan¹⁴⁷ “Ey iman edenler! (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا)” hitabında, muhatabına değer verme, onu şerefendirme gibi olumlu bir anlamda bulunmakta¹⁴⁸ ve bu yönüyle mü'minleri teşvik edici bir nitelik göstermektedir.¹⁴⁹

¹³⁷ Nisâ, 4/1.

¹³⁸ Nisâ, 4/170.

¹³⁹ Nisâ, 4/170; Hucurat, 49/13.

¹⁴⁰ Fâtır, 35/15.

¹⁴¹ Fâtır, 35/15.

¹⁴² Hucurat, 49/13.

¹⁴³ Nisâ, 4/133.

¹⁴⁴ Fâtır, 35/3.

¹⁴⁵ Mustafa Sinanoğlu, “İman”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Cilt XXII, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2000, s. 212.

¹⁴⁶ Sevgi Tütün, “Kur'an'da Bazı İman Konularının Ele Alınışı”, **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt XIX, Sayı: 2, 2015, s. 8; Bayram, “Kur'an'da Geçen “Ey İnsanlar” ve “Ey İman Edenler” Hitaplarıyla Başlayan Âyetler Arasında Bir Mukayese”, s. 164.

¹⁴⁷ Cerrahoğlu, **Tefsir Usulü**, s. 193.

¹⁴⁸ Bayram, “Kur'an'da Geçen “Ey İnsanlar” ve “Ey İman Edenler” Hitaplarıyla Başlayan Âyetler Arasında Bir Mukayese”, s. 182.

¹⁴⁹ Sevinç, “Kur'an'da Hitap Şekilleri ve Müddesir Süresinde Yer Alan Hitapların Tahlili”, s. 139.

Kur'an-ı Kerim'de “Ey iman edenler! (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا)” hitabı, seksen dokuz âyette geçmektedir. Bu âyetlerin seksen sekizi bu hitapla başlarken Ahzab Sûresi 56.âyetindeki hitap¹⁵⁰ âyet ortasında bulunmaktadır. Bu hitabın tamamı Medenî sûrelerde geçmektedir.¹⁵¹ Buna göre bu hitap, Kur'an-ı Kerim'de tertip sırasına göre Bakara Sûresi'nde on bir âyette,¹⁵² Ali İmran Sûresi'nde yedi âyette,¹⁵³ Nisâ Sûresi'nde dokuz âyette,¹⁵⁴ Maide Sûresi'nde on altı âyette,¹⁵⁵ Enfâl Sûresi'nde altı âyette,¹⁵⁶ Tevbe Sûresi'nde altı âyette,¹⁵⁷ Hac Sûresi'nde bir âyette,¹⁵⁸ Nur Sûresi'nde üç âyette,¹⁵⁹ Ahzab Sûresi'nde yedi âyette,¹⁶⁰ Ahkaf Sûresi'nde iki âyette,¹⁶¹ Hucurat Sûresi'nde beş âyette,¹⁶² Hadid Sûresi'nde bir âyette,¹⁶³ Mücadele Sûresi'nde üç âyette,¹⁶⁴ Haşr Sûresi'nde bir âyette,¹⁶⁵ Mümtehine Sûresi'nde üç âyette,¹⁶⁶ Saf Sûresi'nde üç âyette,¹⁶⁷ Cuma Sûresi'nde bir âyette,¹⁶⁸ Münafikun Sûresi'nde bir âyette,¹⁶⁹ Teğabün Sûresi'nde bir âyette,¹⁷⁰ Tahrim Sûresi'nde iki âyette¹⁷¹ geçmektedir.¹⁷²

1.3.2.3. Ey Âdemoğulları! (يَا بَنِي آدَمَ)

Kur'an-ı Kerim'de beş âyette geçen¹⁷³ bir hitap şeklidir. Bu hitap, genel olarak tüm insanlığa yönelik bir hitaptır. Çünkü hem hitabın şekil olarak يَا بَنِي آدَمَ yani

¹⁵⁰ Ahzab, 33/56; (إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا).

¹⁵¹ Muhammed Fuâd, **el-Mu'cemü'l-Müfehres**, s. 137; Bayram, “Kur'an'da Geçen “Ey İnsanlar” ve “Ey İman Edenler” Hitaplarıyla Başlayan Âyetler Arasında Bir Mukayese”, s. 164.

¹⁵² Bakara, 2/104, 153, 172, 178, 183, 208, 254, 264, 267, 278, 282.

¹⁵³ Ali İmran, 3/100, 102, 117, 130, 149, 156, 200.

¹⁵⁴ Nisâ, 4/19, 29, 43, 59, 71, 94, 135, 136,144.

¹⁵⁵ Mâide, 5/1,2,6,8,9,11,35,51,53,,54,57,8790,94,95,101,105,106.

¹⁵⁶ Enfâl, 8/15, 20, 24, 27, 29, 45.

¹⁵⁷ Tevbe, 9/23, 28, 34, 38, 119, 123.

¹⁵⁸ Hac, 22/77.

¹⁵⁹ Nur, 24/21, 27, 58.

¹⁶⁰ Ahzab, 33/9, 41, 49, 53, 56, 69, 70.

¹⁶¹ Ahkaf, 47/7, 33.

¹⁶² Hucurat, 49/1, 2, 6, 11, 12.

¹⁶³ Hadid, 57/28.

¹⁶⁴ Mücadele, 58/9, 11, 12.

¹⁶⁵ Haşr, 59/18.

¹⁶⁶ Mümtehine, 60/1, 10, 13.

¹⁶⁷ Saf, 61/2, 10, 14.

¹⁶⁸ Cuma, 62/9.

¹⁶⁹ Münafikun, 63/9.

¹⁷⁰ Teğabün, 64/14.

¹⁷¹ Tahrim, 66/2, 8.

¹⁷² Muhammed Fuâd, **el-Mu'cemü'l-Müfehres**, s. 82-85.

¹⁷³ A'râf, 7/26, 27, 31, 35; Yasin, 36/60; Muhammed Fuâd, **el-Mu'cemü'l-Müfehres**, s. 137.

Âdemoğulları, Âdem'in çocukları ifadesini içermesi hem de bu hitabın geçtiği âyetlerde giyinme, elbise gibi Yüce Allah'ın bütün insanlığa verdiği ortak nimeti ile peygamber, takvâ, israf, şeytan gibi bütün insanlarla ilgili kavramları içermesi muhatabın bütün insanlar olduğu anlamına gelir.¹⁷⁴ Aynı zaman da bu hitap şekli, mevcut olmayana yönelik bir hitaptır. Hitabın yapıldığı dönemdeki insanlara yönelik olduğu gibi onlardan sonra gelecek tüm insanlara da yöneliktir.¹⁷⁵ Ayrıca Hz. Âdem'in insanlığın ortak atası ve ortak bir değeri olması da bu hitabın muhatabının bütün insanlar olduğu anlamına gelebilir.

1.3.2.4. Ey Nuh ile Birlikte Taşadıklarımızın Soyundan Gelenler! (دُرِّيَّةَ مَنْ حَمَلْنَا مَعَ نُوحٍ)

Kur'an-ı Kerim'de İsrâ Sûresi 3.âyette¹⁷⁶ geçen bu hitabın âyette geçtiği şekilde ya (يَا) nida ifadesi kullanılmamıştır. Burada nida, takdiri olarak bulunmaktadır. Nidanın takdiri olarak bulunduğu göstergesi de âyetin mansub olmasıdır. "Ey Nuh ile birlikte taşadıklarımızın soyundan gelenler!" şeklinde hitap aslında "Ey İnsanlar!" hitabı yerine geçen bir hitap şeklidir. Çünkü Hz. Nuh (a.s.) ile birlikte gemiye binenler arasında Hz.Nuh'un (a.s.) üç oğluda bulunmaktaydı ve bugünkü insanlık onların soyundandır.¹⁷⁷

1.3.2.5. Ey Cin ve İnsan Topluluğu! (يَا مَعْشَرَ الْجِنَّ وَالْإِنْسِ)

Kur'an-ı Kerim'de Rahman Sûresi 33. âyette¹⁷⁸ ve En'âm Sûresi 130. âyette¹⁷⁹ geçen bir hitaptır. Rahman Sûresi 33. âyetteki hitabın ahirette mi yoksa dünyada mı olduğu konusunda tefsir âlimleri farklı yorumlarda bulunmuşlardır. Bir kısmı bunun ahirette gerçekleşecek bir hitap olduğunu söylerken önceki ve sonraki âyetlerde

¹⁷⁴ Bor, "Kur'an Belagatında Hitap ve Muhataf", s. 134; Karaman v.d., **Kur'an Yolu**, II, 513.

¹⁷⁵ Cerrahoğlu, **Tefsir Usulü**, s. 198.

¹⁷⁶ دُرِّيَّةَ مَنْ حَمَلْنَا مَعَ نُوحٍ إِنَّهُ كَانَ عَبْدًا شَكُورًا , Ey kendilerini Nuh ile birlikte gemide taşıdığımız kimselerin çocukları! Gerçek şu ki, o çok şükreden bir kuldu.

¹⁷⁷ İmam Kurtubî, **el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân**, (Çev. M.Beşir Eryarsoy), Buruc Yayınları, İstanbul, 2005, Cilt X, s. 328; Râzî, **Tefsîrü'l-Kebîr**, XX, 155; Beyzâvî, **Envârü't-Tenzîl**, I, 564.

¹⁷⁸ يَا مَعْشَرَ الْجِنَّ وَالْإِنْسِ إِنِ اسْتَطَعْتُمْ أَنْ تَنْفُتُوا مِنْ أَقْطَارِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ فَانْفُتُوا لَا تَنْفُتُوا إِلَّا بِأَسْطِنَانٍ , Ey cin ve insan toplulukları! Göğlerin ve yerin uçlarından bucaklarından geçip gitmeye gücünüz yeterse geçip gidin. Büyük bir güç olmadıkça geçip gidemezsiniz.

¹⁷⁹ يَا مَعْشَرَ الْجِنَّ وَالْإِنْسِ أَلَمْ يَأْتِكُمْ رُسُلٌ مِنْكُمْ يُفَصِّحُونَ عَلَيْكُمْ آيَاتِي وَيُزَيِّرُونَكُمْ لِقَاءَ يَوْمِكُمْ هَذَا قَالُوا شَهِدْنَا عَلَى أَنْفُسِنَا وَعَرَّثْتَهُمُ الدُّنْيَا وَشَقَّوْا , Ey cin ve insan topluluğu! İcinizden size âyetlerimi anlatan ve bu gününüzün gelip çatacağı hakkında sizi uyaran peygamberler gelmedi mi?" Onlar şöyle diyecekler: "Biz kendi aleyhimize şahitlik ederiz." Dünya hayatı onları aldattı ve kâfir olduklarına dair kendi aleyhlerine şahitlik ettiler.

ahiretten ve sonuçlarından bahsedilmesini¹⁸⁰ ile bu konuda rivayetin¹⁸¹ yer alması bu yorumlarına dayanak olarak gösterilebilir. Bir kısmı ise hitabın dünya hayatıyla ilgili olduğunu ifade etmiştir. Buna delil olarak da bu konudaki rivayeti¹⁸² ve bu hitabın da önceki âyetlerde yer alan uyarıları tamamlayıcı nitelikte olmasını göstermişlerdir.¹⁸³ Her iki durumunda olabileceğini söylemenin daha uygun olacağını zira Yüce Allah'ın verdiği hükümden ve onun hükümlerinden kaçmanın hiçi bir şart altında mümkün olmadığını ifade eden de vardır.¹⁸⁴ Ancak En'âm Sûresi 130. âyetteki hitabın ahirette olduğu âyetin içeriğinden de anlaşılmaktadır.¹⁸⁵

1.3.2.6. Ey Cin Topluluğu! (يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ)

Kur'an-ı Kerim'de En'âm Sûresi 128. âyette¹⁸⁶ geçen bir hitaptır. Buradaki hitabı aynı zamanda “Ey insanlar! (يَا أَيُّهَا النَّاسُ)” hitabında olduğu gibi cinse yapılan bir hitap olarak da değerlendirebiliriz.¹⁸⁷

1.3.2.7. Ey Kitap Ehli! (يَا أَهْلَ الْكِتَابِ)

İlahi bir kitaba inananlar, anlamına gelen “Ehl-i Kitap” kavramı, terim olarak Müslümanlar dışında kutsal bir kitap sahibi olan din mensupları anlamında kullanılır. Bu kavram, Kur'an-ı Kerim'de ise genellikle yahudiler ve hıristiyanlar için kullanılır.¹⁸⁸ Kur'an-ı Kerim'de Ehl-i Kitap kavramı, otuz âyette geçerken bu geçtiği yerlerin on ikisinde Ehl-i Kitap'a hitap ifadesi bulunmaktadır. Bunların altısında “De ki (قُلْ)” ifadesi ile birlikte dolaylı hitapta¹⁸⁹ altısında ise يَا أَهْلَ الْكِتَابِ

¹⁸⁰ Karaman v.d., *Kur'an Yolu*, V, 208.

¹⁸¹ Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, XVI, 567.

¹⁸² Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, XVI, 567.

¹⁸³ Karaman v.d., *Kur'an Yolu*, V, 208.

¹⁸⁴ Râzî, *Tefsîrü'l-Kebîr*, XXIX, 114; Karaman v.d., *Kur'an Yolu*, V, 208.

¹⁸⁵ Karaman v.d., *Kur'an Yolu*, II, 471.

¹⁸⁶ وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ قَدِ اسْتَكْبَرْتُمْ مِنَ الْإِنْسِ وَقَالَ أَوْلِيَاؤُهُمْ مِنَ الْإِنْسِ رَبَّنَا اسْتَمْتَعَ بَعْضُنَا بِبَعْضٍ وَبَلَّغْنَا أَلْجَنَّا الَّذِي أَجَلْتُمْ لَنَا قَالِ اللَّهُ، onların hepsini bir araya topladığı gün, “Ey cinler (şeytanlar) topluluğu! Siz insanlarla çok uğraştınız.” der. Onların, insanlardan olan dostları ise: “Ey Rabbimiz! (Biz) birbirimizden yararlandık ve bize verdiğin sürenin sonuna ulaştık.” derler. Allah da buyurur ki: Allah'ın dilediği hariç, içinde ebedî kalacağınız yer ateştir. Şüphesiz Rabbin hikmet sahibidir, bilendir.

¹⁸⁷ Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, s. 192.

¹⁸⁸ Remzi Kaya, “Ehl-i kitap”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt X, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 1994, s.516.

¹⁸⁹ Ali İmran, 3/64, 98, 99; Mâide, 5/59, 68, 77.

şeklinde doğrudan hitapta¹⁹⁰ bulunmaktadır.¹⁹¹ Kur'an-ı Kerim'in Ehl-i Kitab'ı muhatap almasında bir kısım yanlışlıklarının yanında Allah, peygamber, ahiret, kitap gibi inançlarının bulunması, tahrif olmuş olsa da ilahî bir din olmaları ve Hicaz bölgesinde Müslümanlarla birlikte önemli bir nüfuza sahip olarak yaşamış olmaları gibi etkiler söylenebilir.¹⁹²

1.3.2.8. Ey İsrâiloğulları! (يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ)

İsrâil, Kur'an-ı Kerim'de de geçen¹⁹³ ve Hz. Ya'kûb'un (a.s.) adı¹⁹⁴ veya ikinci adı veyahut lakabı olan bir kelimedir. Bundan dolayı Hz. Ya'kûb'un (a.s.) soyundan gelenleri ifade etmek Kur'an-ı Kerim'de Benî İsrâil (İsrâiloğulları) denilmiştir. Kur'an-ı Kerim'deki Benî İsrâil kavramı ile Hz. Ya'kûb'un (a.s.) çocukları ve onların soyundan gelenler ile Hz. Musa (a.s.), Hz. İsa (a.s.) dönemi Yahudileri ve Hz. Muhammed (s.a.v.) zamanında Arap yarımadasında yaşamış Yahudiler kastedilmektedir. Bu kavram, Kur'an-ı Kerim'de kırk bir âyette geçmektedir.¹⁹⁵ Bir hitap şekli olarak “Ey İsrâiloğulları! (يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ)”, Kur'an-ı Kerim'in biri Mekki üçü de Medeni sûre olmak üzere toplam altı âyetinde¹⁹⁶ geçmektedir. Aynı zamanda bu hitap şeklini bir türe özgü hitap (nev'e hitap) olarak da ifade edebiliriz. Çünkü burada “Ey İsrâiloğulları! (يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ)” hitabıyla Hz. Ya'kûb'un (a.s.) soyu, oğulları kastedilmiştir.¹⁹⁷

1.3.2.9. Ey Kâfirler! (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ كَفَرُوا)

Kur'an-ı Kerim'de dolaylı olarak kâfirlere yönelik olarak birçok hitaplar¹⁹⁸ bulunurken sadece bir âyette doğrudan bir hitap bulunmaktadır. Bu hitap da يَا أَيُّهَا

¹⁹⁰ Ali İmran, 3/65, 70, 71; Nisâ, 4/171; Mâide, 5/15, 19.

¹⁹¹ Muhammed Fuâd, **el-Mu'cemü'l-Müfehres**, s. 592-595.

¹⁹² Remzi Kaya, “Kur'an-ı Kerim'e Göre Ehl-i Kitap” **Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi** Cilt:19 Sayı:19, 2005 s. 38.

¹⁹³ Âl-i İmrân 3/93; Meryem 19/58.

¹⁹⁴ Karaman v.d., **Kur'an Yolu**, I, 112.

¹⁹⁵ Ömer Faruk Harman, “İsrâil (Benî İsrâil)”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Cilt XXIII, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2001, s. 193.

¹⁹⁶ Bakara, 2/40, 47, 122; Mâide, 5/72; Taha, 20/80; Saf, 61/6; Muhammed Fuâd, **el-Mu'cemü'l-Müfehres**, s. 137.

¹⁹⁷ Cerrahoğlu, **Tefsir Usulü**, s. 193.

¹⁹⁸ Kâfirun, 109/1. قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ. -De ki: "Ey kâfirler!; Ali İmran, 3/12, قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا سَتْغْلَبُونَ وَتُحْشَرُونَ إِلَىٰ جَهَنَّمَ وَبِئْسَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا لَمِيمًا. (Resulüm!) Kâfirlere de ki: Yakında mağlûp olacaksınız ve cehenneme sürükleneceksiniz. Orası ne kötü bir kalacak yerdir!.

199 şeklinde Tahrir Sûresi 7.âyette²⁰⁰ geçmektedir. Kur'an-ı Kerim'de niçin doğrudan kâfirlere yönelik hitap bu kadar azdır? diye sorulabilir. “Ey kâfirler! (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ كَفَرُوا)” hitabı aynı zamanda bir zemm (kötüleme/yerme) hitabı²⁰¹ olduğundan ve Kur'an-ı Kerim'in temel amacı küfür ve inkârdan kurtarmak olduğundan onları tahrik edici, imana ve Kur'an-ı Kerim'e tavır almalarına sebep olabilecek bu hitap çok kullanılmamıştır.²⁰² Hatta bu hitabın doğrudan kullanıldığı tek âyette bile hitap dünya hayatında değil hesap gününde yapılan bir hitaptır.

1.3.2.10. Ey Cahiller! (أَيُّهَا الْجَاهِلُونَ)

Kur'an-ı Kerim'de bir âyette bu hitabı görüyoruz. “قُلْ أَفَعَيَّرَ اللَّهُ تَأْمُرُونِي أَعْبُدُ أَيُّهَا”²⁰³ şeklindeki bu âyetteki hitap, Peygamberimizin (s.a.v.) dilinden yapılması istenmekte ve muhatap, Mekkeli müşriklerdir. Bu hitap ile Peygamberimizin (s.a.v.) kararlılığı ortaya konurken Mekkeli müşriklerin de küstah, akılsız ve bağınaz düşünceli olduğu ifade edilmiştir.²⁰⁴

1.3.2.11. Ey Haktan Sapmış Yalancılar! (أَيُّهَا الضَّالُّونَ الْمُكَذِّبُونَ)

Kur'an-ı Kerim'de Vâkıa Sûresi'nde geçen bu hitabın muhatabı konusunda Mekkeliler fikri, müfessirler tarafından ileri sürülse de aslında bütün haktan sapmış yalancıları kapsayan bir hitaptır.²⁰⁵

1.3.2.1.12. Ey Mücrimler! (أَيُّهَا الْمُجْرِمُونَ)

Bu hitap, Kur'an-ı Kerim'de Yasin Sûresi'nin 59. âyetinde²⁰⁶ geçmektedir. Kıyamet günü günahkârlara mü'minlere söylenen güzel sözlere karşılık yapılan bir hitaptır.²⁰⁷

¹⁹⁹ Tahrir, 66/7; Ey kâfirler, bu gün özür dilemeyin. Siz ancak yapmakta olduğunuzun cezasını çekeceksiniz.

²⁰⁰ Muhammed Fuâd, *el-Mu'cemü'l-Müfehres*, s. 608.

²⁰¹ Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, s. 193.

²⁰² Sevinç, “*Kur'an'da Hitap Şekilleri ve Müddesir Sûresinde Yer Alan Hitapların Tahlili*”, s. 138.

²⁰³ Zümer, 39/64; De ki: "Ey cahiller! Siz bana Allah'tan başkasına ibadet etmemi mi emrediyorsunuz?."

²⁰⁴ Karaman v.d., *Kur'an Yolu*, IV, 631.

²⁰⁵ Vâkıa, 56/51, *يَوْمَ يُنَادِي الضَّالُّونَ الضَّالُّونَ*; Râzî, *Tefsîrü'l-Kebîr*, XXIX, 175.

1.3.2.13. Ey Peygamber! (يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ/ يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ)

Kur'an-ı Kerim'de Yüce Allah, birçok peygambere hitapta bulunmuştur. Bu hitaplarda Hz. Peygamber (s.a.v.) dışında diğer peygamberlere Ey Âdem!²⁰⁸ (يَا آدَمُ), Ey Nuh!²⁰⁹ (يَا نُوحُ), Ey İbrahim!²¹⁰ (يَا إِبْرَاهِيمَ), Ey Musa!²¹¹ (يَا مُوسَى), Ey Davud!²¹² (يَا دَاوُدُ), Ey İsa!²¹³ (يَا عِيسَى), Ey Zekeriyya!²¹⁴ (يَا زَكَرِيَّا), Ey Yahya!²¹⁵ (يَا يَحْيَى) gibi isimleriyle hitap ederken Hz. Peygamber'e (s.a.v.) ismiyle hitapta bulunmamıştır. Hz. Peygamber'e (s.a.v.) hitapta onun isminden ziyade risalet ve nübüvvet gibi özelliğini ön plana çıkararak “Ey Resul! (يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ)”, “Ey Nebi! (يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ)” hitaplarda bulunmuştur. Hz. Peygamber'e (s.a.v.) bu şekilde hitap, hem kendisine Yüce Allah'ın bir iltifatı ve lütfü hem de Yüce Allah'ın katındaki yüceliğine bir işarettir. Yine, çoğunlukla genel bir hüküm indirdiğinde “Ey Resul! (يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ)” hitabını, özel bir durum için ise “Ey Nebi! (يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ)” hitabını kullanmıştır.²¹⁶

Kur'an-ı Kerim'de “Ey Resul! (يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ)” hitabı iki âyette,²¹⁷ “Ey Nebi! (يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ)” hitabı ise on üç âyette²¹⁸ geçmektedir.²¹⁹ Bu iki hitap dışında Hz. Peygamber'e (s.a.v.) yönelik olarak Kur'an-ı Kerim'de “Ey bürünüp sarıyan! (يَا أَيُّهَا الْمُدْتَرِّبُ)”²²⁰, “Ey örtüsüne bürünen! (يَا أَيُّهَا الْمُرْمَلُ)”²²¹ şeklinde hitapta bulunulduğu gibi “De ki! (قُلْ)” şeklinde emir kipi²²² ile de hitap da bulunulmuştur. Bunun

²⁰⁶ وَامْتَأْتُوا الْيَوْمَ إِلَيْهَا الْمُجْرِمُونَ, Ey mücrimler, bugün ayrılın!.

²⁰⁷ Karaman v.d., **Kur'an Yolu**, IV, 506.

²⁰⁸ Bakara, 2/33, 35; A'râf, 7/19; Taha, 20/117.

²⁰⁹ Hud, 11/46,48.

²¹⁰ Hud, 11/76; Saffat, 37/104.

²¹¹ A'râf, 7/144; Taha, 20/11, 17, 19, 36; Neml, 27/9, 10; Kasas, 28/30, 31.

²¹² Sad, 38/26.

²¹³ Al-i İmran, 3/55; Mâide, 5/110, 116.

²¹⁴ Meryem, 19/7.

²¹⁵ Meryem, 19/12.

²¹⁶ Mücteba Uğur, “Kur'an-ı Kerim ve Hadislerde Hz. Peygamber'e Hitap Şekilleri”, **Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi**, Cilt XIII, Sayı: 2, 1974, s. 72-73.

²¹⁷ Mâide, 5/41, 67; Muhammed Fuâd, **el-Mu'cemü'l-Müfehres**, s. 315.

²¹⁸ Enfâl, 8/64, 65, 67; Tevbe, 9/73; Ahzab, 33/1, 28, 45, 50, 56; Mümtahine, 60/12; Talak, 65/1; Tahrim, 66/1,9

²¹⁹ Muhammed Fuâd, **el-Mu'cemü'l-Müfehres**, s. 686-687.

²²⁰ Müddesir, 74/1.

²²¹ Müzzemmil, 73/1.

²²² Hac, 22/49; Ali İmran, 3/31, 32, 64; Kâfirun, 109/1.

yanında bazen de Hz. Peygamber'e (s.a.v.) yönelik hitap, zamirle²²³ gerçekleşmiştir.²²⁴

Ayrıca Kur'an-ı Kerim'deki يَا أَيُّهَا الرُّسُلُ كُلُّوَا مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَاعْمَلُوا صَالِحًا إِنِّي بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ²²⁵ âyetindeki “Ey peygamberler! (يَا أَيُّهَا الرُّسُلُ)” hitabındaki çoğul ifadeyle tek bir şahsa yani Hz. Peygamber'e (s.a.v.) hitapta bulunulmuştur. Zira onunla birlikte başka resul ya da peygamber yoktur.²²⁶

Kur'an-ı Kerim'de Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kendi dışında hanımlarına yönelik olarak da “Ey peygamber hanımları! (يَا نِسَاءَ النَّبِيِّ)”²²⁷ şeklinde doğrudan hitap bulunmaktadır.

1.3.2.14. Ey Benim Kullarım! (يَا عِبَادِي)

Aynı zamanda bir meyl ve iştihak hitabı²²⁸ olan “Ey Benim Kullarım! (يَا عِبَادِي)” hitabı, Kur'an-ı Kerim'de beş âyette²²⁹ geçmektedir. Bunların ikisinde “De ki! (قُلْ)” ifadesi ile birlikte dolaylı olarak hitapta²³⁰ bulunulurken diğer üçünde doğrudan hitap²³¹ şeklinde bulunulmuştur. Bu hitaplardan ikisinde ise hitap iman eden kullara²³² yönelik yapılmıştır. Bu hitap şeklinin “ قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ ”²³³ âyetinde de “ قُلْ يَا عِبَادِيَ ”²³⁴ şeklinde yapıldığı görülüyor. Ayrıca iki âyette²³⁵ de “ya (يَا)”

²²³ Bakara, 2/119; Rad, 13/30; Fâtır, 35/24; Şura, 42/48.

²²⁴ Muhammed Fatih Kesler, “Kur'an-ı Kerim'de Hz. Peygamber'e Hitaplar” Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt XLIII, Sayı: 2, 2002, s. 94.

²²⁵ Müminun, 23/51; Ey peygamberler! Temiz şeylerden yiyiniz ve iyi ameller işleyiniz. Doğrusu ben, sizin yaptığınız şeyleri tamamen bilirim.

²²⁶ Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, s. 194; Muhammed Fuâd, *el-Mu'cemü'l-Müfehres*, s. 318.

²²⁷ Ahzab, 33/30, 32.

²²⁸ Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, s. 197.

²²⁹ Muhammed Fuâd, *el-Mu'cemü'l-Müfehres*, s. 443.

²³⁰ Zümer, 39/10, 53.

²³¹ Ankebut, 29/56; Zümer, 39/16; Zuhruf, 43/68.

²³² Ankebut, 29/56 (يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ أَرْضِي وَاسِعَةٌ فَإِنِّي فَاعِلٌ لِّذُنُوبِكُمْ وَلَئِن لَّمْ يَظْهَرِ لَكُمْ لِلَّذِينَ آمَنُوا مِنِّي فَاعِلٌ لِّذُنُوبِكُمْ) Zümer, 39/10 (قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا رَبَّكُمُ لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا) (في هذه الدنيا حسنة وأرض الله واسعة إنما يوفى الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ).

²³³ Zümer, 39/53, De ki: "Ey kendilerinin aleyhine aşırı giden kullarım! Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin. Şüphesiz Allah bütün günahları affeder. Çünkü O, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir."

²³⁴ Ey kendilerinin aleyhine aşırı giden kullarım!

²³⁵ İbrahîm, 14/31, قُلْ لِعِبَادِيَ الَّذِينَ آمَنُوا يُعِيمُوا الصَّلَاةَ وَيُؤْتُوا الزَّكَاةَ وَيُطِيعُوا حُرْمَاتِي وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ سِرًّا وَعَلَانِيَةً مِّن قَبْلِ أَن يَأْتِيَ يَوْمٌ لَا بِنِعْمَةٍ فِيهِ وَلَا خِلَافٍ. Isra, 17/53, قُلْ لِعِبَادِيَ يَقُولُوا الَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِنَّ الشَّيْطَانَ يَنزِعُ بَيْنَهُمْ إِنَّ الشَّيْطَانَ كَانَ لِلْإِنْسَانِ عَدُوًّا مُّبِينًا.

nidası olmadan ve “De ki! (قُلْ)” ifadesi ile dolaylı olarak Yüce Allah kullarına hitap etmektedir.²³⁶

1.3.2.15. Ey Huzura Ermiş Nefis! (يَا أَيُّهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ)

Kur’an-ı Kerim’de bir âyette²³⁷ geçmekte olan bu hitap ile Yüce Allah, bu özellikteki kuluna doğrudan onu muhatap alarak ince, zarif ve sıcak bir üslup kullanmış ve ona iltifatını göstermiştir.²³⁸

1.3.2.16. Ey Akıl Sahipleri! (يَا أُولِي الْأَلْبَابِ)

Kur’an-ı Kerim’deki hitap şekillerinden biri olan “Ey Akıl Sahipleri! (يَا أُولِي الْأَلْبَابِ)” dört âyette²³⁹ geçmektedir.²⁴⁰ Bu hitabın geçtiği âyetlerden biri olan Talak Sûresi 10. âyette²⁴¹ bu hitap, “iman edenler” ifadesi ile birlikte kullanılmıştır. Böylece “Ey iman etmiş akıl sahipleri! (يَا أُولِي الْأَلْبَابِ الَّذِينَ آمَنُوا)” şeklindeki hitapla iman edenlere yönelik bir hitapta bulunulmuştur. Hitap aynı zamanda hem âyetin içeriğine hem de âyetten önceki 8. ve 9.âyetlere baktığımızda mü’minlere yönelik uyarı niteliğindeki bir hitap özelliği göstermektedir.²⁴²

Aslında bu hitabın yer aldığı diğer âyetlere de baktığımızda hitabın uyarı özelliğini onlarda da görebiliyoruz. Zira bu dört âyete baktığımızda âyetlerdeki يَا أُولِي الْأَلْبَابِ hitabından önce ya da sonra اتَّقُوا ifadesi getirildiğini görüyoruz.²⁴³ Bu hitapla anlıyoruz ki âyetler içerik olarak farklı olsa da akıl ön planında ince bir uyarı içermekle birlikte akıl sahiplerinin önemli bir özelliğinin de اتَّقُوا اللَّهَ olması gerektiğini bize hatırlatmaktadır.

1.3.2.17. Ey İblis! (يَا إِبْلِيسُ)

²³⁶ Muhammed Fuâd, *el-Mu’cemü’l-Müfehres*, s. 444.

²³⁷ Fecr, 89/27, يَا أَيُّهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ .

²³⁸ Karaman v.d., *Kur’an Yolu*, V, 621.

²³⁹ Bakara, 2/179, 197; Mâide, 5/100, Talak, 65/10.

²⁴⁰ Muhammed Fuâd, *el-Mu’cemü’l-Müfehres*, s. 644.

²⁴¹ أَعَدَّ اللَّهُ لَهُمْ عَذَابًا شَدِيدًا فَاتَّقُوا اللَّهَ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ الَّذِينَ آمَنُوا قَدْ أَنْزَلَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ كِتَابًا. Şu halde Allah’a karşı gelmekten sakının, ey iman etmiş akıl sahipleri! İşte Allah size bir uyarı indirdi.

²⁴² Karaman v.d., *Kur’an Yolu*, V, 396.

²⁴³ Muhammed Fuâd, *el-Mu’cemü’l-Müfehres*, s. 644.

Kur'an-ı Kerim'de Yüce Allah, iki âyette de İblis'e seslenmektedir. Bunlar “ قَالَ يَا قَالِ يَا إِبْلِيسُ مَا مَنَعَكَ أَنْ تَسْجُدَ لِمَا خَلَقْتُ بِإِيْدِي أَسْتَكْبِرْتَ أَمْ كُنْتَ ”²⁴⁴ ve “ إِبْلِيسُ مَا لَكَ أَلَّا تَكُونَ مَعَ السَّاجِدِينَ ”²⁴⁵ şeklindeki âyetlerdir.

1.3.2.18. Cansız Olanlara Hitap

Kur'an-ı Kerim'de Yüce Allah'ın bir kısım cansız varlıklara da hitabı bulunmaktadır. Bu hitaplar yere, göğe, dağlara, kuşlara ve ateşe yapılan hitaplardır. Buna göre وَقِيلَ يَا أَرْضُ ابْلَعِي مَاءَكَ وَيَا سَمَاءُ أَفْلَعِي وَغِيضَ الْمَاءِ وَقُضِيَ الْأَمْرُ وَاسْتَوَتْ عَلَى الْجُودِيِّ وَقِيلَ بُعْدًا لِلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ²⁴⁶ yere ve göğe hitap olunurken وَلَقَدْ آتَيْنَا دَاوُودَ مِنَّا فَضْلًا يَا جِبَالُ أَوِّبِي مَعَهُ وَالطَّيْرَ وَالنَّارَ²⁴⁷ de dağlara ve kuşlara hitap olunmuştur. قُلْنَا يَا نَارُ كُونِي بَرْدًا وَسَلَامًا عَلَىٰ²⁴⁸ ise ateşe hitap olunmuştur.

²⁴⁴ Hicr, 15/32.

²⁴⁵ Sad, 38/75.

²⁴⁶ Hud, 11/44, "Ey toprak suyunu yut! Ey gök sen de tut! " denildi. Su çekildi; hüküm yerini buldu; geni Cûdî'nin üzerine oturdu; "Zalimlerin topunun canı cehenneme!" denildi.

²⁴⁷ Sebe, 34/10, Andolsun biz Dâvûd'a tarafımızdan müstesna bir lutfu bulundu. "Ey dağlar! Onunla birlikte tesbih edin. Ey kuşlar! Siz de!" dedik ve onun için demiri yumuşattık.

²⁴⁸ Enbiya, 21/69, Biz de, "Ey ateş" dedik, "İbrâhim için serin ve zararsız ol!".

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'AN-I KERİM'DE EY İNSANLAR (يَا أَيُّهَا النَّاسُ) HİTAPLARI

2.1. BAKARA SÛRESİ 21.ÂYET

2.1.1. Âyetin Metni ve Meâli

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ

“Ey insanlar, sizi de, sizden öncekileri de yaratan Rabbinize kulluk edin. Tâ ki takvâ sahibi olasınız.”²⁴⁹

2.1.2. Âyet İle İlgili Açıklama

Kur'an-ı Kerim'deki tertip sırasına göre ikinci sûre olan Bakara Sûresi, Kur'an-ı Kerim' de “Ey insanlar! (يَا أَيُّهَا النَّاسُ)” hitabı ile başlayan ya da bu hitabın geçtiği âyet bulunan ilk sûredir. Bu sûrede يَا أَيُّهَا النَّاسُ hitabı olan iki tane âyet bulunmaktadır. Bu âyetlerden diğeri bu sûrenin 168. âyetidir. Bakara Sûresinin 21. âyeti, Kur'an-ı Kerim' deki tertip sıralamalarını dikkate aldığımızda يَا أَيُّهَا النَّاسُ hitabının bulunduğu ilk âyettir.

286 âyetten oluşan Bakara Sûresi, Kur'an-ı Kerim'in en uzun sûresidir.²⁵⁰ Sûre, Arapça'da sığır, inek anlamına gelen²⁵¹ adını 67. ve 71. âyetleri arasında anlatılan²⁵² ve Hz. Musa (a.s.) dönemindeki İsrâiloğulları arasında faili bulunamayan bir cinayetten dolayı diyet olarak²⁵³ boğazlanması emredilen sığırdan söz ettiği için almıştır.²⁵⁴ Medine'de nazil olan Bakara Sûresi, Peygamberimiz'in (s.a.v.) Medine'ye hicretinden sonra inen ilk sûre²⁵⁵ olmakla birlikte nüzul süreci, bütün Medine dönemi boyunca devam etmiştir.²⁵⁶ Bu sûre, sadece âyet sayısı yönünden

²⁴⁹ Hasan Basri Çantay, **Kur'ân-ı Hakîm ve Meâli Kerîm**, Ahmet Said Matbaası, İstanbul, 1972, Cilt I, s. 16.

²⁵⁰ Süleyman Ateş, **Kur'an-ı Kerim Tefsiri**, Yeni Ufuklar Neşriyat, yer yok, 1988, Cilt I, s. 83.

²⁵¹ Emin Işık, “*Bakara Sûresi*”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Cilt IV, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 1991, s.526.

²⁵² Ateş, **Kur'an-ı Kerim Tefsiri**, I, 83.

²⁵³ Işık, “*Bakara Sûresi*”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, IV, 526.

²⁵⁴ Ateş, **Kur'an-ı Kerim Tefsiri**, I, 83.

²⁵⁵ Elmalılı **Hak Dini Kur'an Dili**, I, 146.

²⁵⁶ Işık, “*Bakara Sûresi*”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, IV, 526.

Kur'an-ı Kerim'in en uzun sûresi değil aynı zamanda ihtiva ettiği konuların çokluğu ve çeşitliliği bakımından da çok yönlü bir sûresidir.²⁵⁷

Biz bu konuda detaya girmeyip sûrenin ilk bölümü olarak değerlendirilen ve anlatacağımız 21. âyeti de içine alan 1-24. âyetlerin konusu ile iktifa edeceğiz. Buna göre bu ilk bölümde insanların hidâyet karşısında yeri belirlenirken mü'min, kâfir ve münafık diye gruplandırmıştır. Aynı zamanda Yüce Allah'a ibadet etmenin kulluğun gereği olduğu ile göklerde ve yeryüzündeki her şeyin Allah'ın kudretinin delili olduğu ifade edilmiş ve Kur'an-ı Kerim'in Yüce Allah katından olduğuna şüphe edenlere meydan okumada bulunulmuştur.²⁵⁸

2.1.3. Âyetteki Hitap İle İlgili Açıklama

يَا أَيُّهَا النَّاسُ hitabı konusunda bir kısım tefsirlerde zikredilen ve Alkame b. Kays'dan (ö.62/682) Kur'an-ı Kerim'de يَا أَيُّهَا النَّاسُ şeklinde indirilen her şey yani her âyet Mekkîdir, يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا şeklinde başlayan her şey yani her âyet ise Medenîdir.²⁵⁹ Yani يَا أَيُّهَا النَّاسُ hitabı Mekke halkına, يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا hitabı ise Medine halkınadır.²⁶⁰ Bundan dolayı يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمْ âyetindeki hitap da Mekke müşriklerine yöneliktir,²⁶¹ şeklinde gelen bir rivayet bulunmaktadır. Ancak bu rivayete rağmen tefsirlerin üzerinde durdukları ortak görüş hitabın genel, bütün mükelleflere ve insanlara yönelik olduğu şeklindedir. Bu görüşlerinin ortak dayanak noktası da Bakara Sûresi'nin mukaddimesi niteliğinde olan²⁶² birinci âyetinden bu âyete kadar olan kısmında bütün sorumlu olan insanların yani mü'min, kâfir ve münafıkların durumlarının, sıfatlarının, cennetlik veya cehennemlik olmalarına sebep olacak özelliklerinin açıklaması ve bu açıklamanın ardından bu hitabın gelmesidir.²⁶³ Beyzâvî yukarıdaki bu görüşe ilaveten âyetteki “insanlar (النَّاسُ)” ifadesinden de delil getirmiştir. Ona göre bu kelime, genellik (umumilik) ifade eder. Zira النَّاسُ kelimesi,

²⁵⁷ Işık, “Bakara Sûresi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, IV, 526.

²⁵⁸ Işık, “Bakara Sûresi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, IV, 527.

²⁵⁹ İmam Ebü'l-Hasen Ali Bin Ahmed el-Vâhidî, *Esbâbü Nüzûli'l-Kur'ân*, Dar'ül Küttübü'l İlmiyye, Beyrut, 1991, s.26; Râzî, *Tefsîrü'l-Kebîr*, II, 91; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 56; Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, I, 489.

²⁶⁰ Vâhidî, *Esbâbü Nüzûli'l-Kur'ân*, s. 26.

²⁶¹ Vâhidî, *Esbâbü Nüzûli'l-Kur'ân*, s.26- Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 56.

²⁶² Said Havva, *el-Esâs fi't-Tefsîr*, (Çev. M.Beşir Eryarsoy), Şamil Yayınevi, İstanbul,1991, Cilt I, s. 68.

²⁶³ Râzî, *Tefsîrü'l-Kebîr*, II, 90; Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'ul-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, Risale Müessesesi, Beyrut, 1994, Cilt I, 134; Neseffî, *Medâriku't-Tenzîl*, I, 61; Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, I, 35; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 56; Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, Dersaadet Kitabevi, İstanbul, t.y., Cilt I, s. 40; Karaman v.d., *Kur'an Yolu*, I, 85.

lafız olarak Kur'an-ı Kerim'in nazil olduğu dönemde olanları ve gelecektekileri içine alır. Zira Yüce Allah'ın hitap alanın da bütün insanlar ve cinler de vardır. Böyle genellik ifade eden bir kelime ancak onu tahsis eden bir delil varsa özel anlam kazanabilir.²⁶⁴ Râzî'de de buna benzer olarak Arap dilindeki “*Elif-lam ile marife olan cemi lafız umum ifade eder.*”²⁶⁵ kuralından hareketle النَّاسُ يَا أَيُّهَا النَّاسُ hitabındaki النَّاسُ kelimesinin bütün insanlara yönelik bir hitap olduğunu ortaya koymuştur.²⁶⁶

Ayrıca âyette bu hitaptan sonra gelen اَعْبُدُوا رَبَّكُمْ ifadesi de hitabın bütün insanlara yönelik olduğuna işaret etmektedir. Çünkü buradaki kulluk anlamına da gelen اَعْبُدُوا kelimesiyle bütün insanların hepsi birden Yüce Allah'a kul olmaya davet edilmektedir. Bu ilahî çağrı din, dil, ırk, bölge, sınıf farkı gözetmeksizin bütün insanlığa yöneltilmiştir.²⁶⁷ Aynı zaman da اَعْبُدُوا kelimesiyle tevhit de kastedilmektedir.²⁶⁸ Yani “Ey İnsanlar! Rabbinizi birleyiniz.” demektir.²⁶⁹ İbn Abbas (r.a.) da bu görüştedir²⁷⁰ ya da “Dinin şeri hükümlerine bağlanınız.” anlamına da gelir.²⁷¹ Ayrıca buradaki اَعْبُدُوا kelimesi mü'minler açısından düşünüldüğünde kulluğun ya da ibadetin devamına ve arttırılmasına, kâfirler için ise Yüce Allah'a kulluğu kabul edip ona başlamak şeklinde de düşünülür.²⁷² Yine اَعْبُدُوا ifadesinden amaç aynı zamanda Yüce Allah'a itaatle boyun eğmek ve aczinin farkında olarak O'na teslim olmaktır,²⁷³ demektir. Zira Yüce Allah'a itaatle O'na boyun eğmek ve aczinin farkında olarak O'na teslim olmak, bütün insanların yapması gereken bir durumdur.

Yine bir sonraki âyet olan 22. âyette²⁷⁴ de Yüce Allah'ın verdiği nimetlerini sıralaması ve bu nimetlerin de genel yani gökyüzü, yeryüzü ve su gibi tüm insanların ortak kullandığı geçmişten kıyamete kadar ortak kullanacağı nimetler olması ve bu nimetler vasıtasıyla tüm insanların rızıklandırılması da يَا أَيُّهَا النَّاسُ hitabının bütün insanlara yönelik olduğu anlamına gelebilir.

²⁶⁴ Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, I, 35.

²⁶⁵ Râzî, *Tefsîrü'l-Kebîr*, II, 92.

²⁶⁶ Râzî, *Tefsîrü'l-Kebîr*, II, 92.

²⁶⁷ Karaman v.d., *Kur'an Yolu I*, 85.

²⁶⁸ Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, I, 490.

²⁶⁹ Neseî, *Medâriku't-Tenzîl*, I, 62; Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, I, 41; Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, I, 490.

²⁷⁰ Neseî, *Medâriku't-Tenzîl*, I, 62.

²⁷¹ Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, I, 490.

²⁷² Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, I, 489; Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, I, 35.

²⁷³ Taberî, *Câmi'ul-Beyân*, I, 135:.

²⁷⁴ Bakara 2/22, الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ الْأَرْضَ فَرَاشًا وَالسَّمَاءَ بِنَاءً وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَكُمْ فَلَا تَجْعَلُوا لِلَّهِ أَنْدَادًا وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ .

Burada hitap ile ilgili olduğunu düşündüğümüz ve Kur'an'da çok kullanılan²⁷⁵ bir konu da iltifat sanatının olmasıdır.²⁷⁶ Yani daha önce Fâtiha Sûresi'nin “*Yalnız sana kulluk eder ve yalnız senden yardım dileriz.*” mealindeki 5. âyetinde²⁷⁷ olduğu gibi üçüncü şahsa hitaptan birden ikinci şahsa hitaba geçilmesidir.²⁷⁸ Burada bu şekilde hitabın amacı hem muhatabın dikkatini çekmek ve onu gayrete getirip coşturmak hem ibadetin önemini gösterip kıymetini yüceltmek hem de muhatabın doğrudan kendisine hitap ederek ona değer verildiğini gösterip bu hitaptan lezzet almasını ve hitaba gönlünü açar hale gelmesini sağlamaktır.²⁷⁹

Yukarıda âyette geçen *اعْبُدُوا رَبَّكُمْ* ifadesindeki ibadet kavramının tüm insanlara yönelik olduğu zikretmiştik. Bu emir, aynı zaman da Kur'an-ı Kerim'deki tertip sırasına göre Yüce Allah 'ın açık olarak ilk emrini içeriyor.²⁸⁰ Bu emri de dinin temel esası olan tevhit, ubudiyet ve rububiyettir.²⁸¹ Yani kulluk ve kulluğun gereği ibadet etmek ve ibadetin en önemli gerekçesi olan Yüce Allah'ın Rabbimiz olmasıdır.²⁸² Çünkü Yüce Allah, Rabbimiz olarak bizleri yaratmakla birlikte sayısız nimetler ihsan etmiştir.²⁸³ Ayrıca âlimler, bu âyeti sevabın ibadetin bir hakkı ve neticesi olmadığına bilakis ibadetin nimetin neticesi ve kulun asıl görevi olduğuna da delil getirmişlerdir.²⁸⁴ Bunun dışında ibadetin elbette ki “*dünya ve ahiret işlerini tanzime sebep, şahsi ve nev'i kemalata vasıta, Hâlık ile abd arasında pek yüksek bir nisbet ve şerefli bir rabıta*”²⁸⁵ olmak gibi faydaları da vardır.

2.1.4. Âyette Yer Alan Kavramlar

2.1.4.1. Takvâ (تقوى)

Âyetteki “takvâ (تقوى)” kavramına gelince ise bu kavram, sözlükte “sakınmak, korkmak, korumak, düzene koymak”²⁸⁶ anlamlarına gelen “vikaye (وقى)”

²⁷⁵ Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, I, 41.

²⁷⁶ Neseî, *Medâriku't-Tenzîl*, I, 61; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 56; Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, I, 41; Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, I, 36; Râzî, *Tefsîrü'l-Kebîr*, II, 90.

²⁷⁷ Râzî, *Tefsîrü'l-Kebîr*, II, 90; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 56.

²⁷⁸ Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, I, 41; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 56.

²⁷⁹ Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, I, 41; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 56; Râzî, *Tefsîrü'l-Kebîr*, II, 90.

²⁸⁰ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, I, 264.

²⁸¹ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, I, 264.

²⁸² Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, I, 36.

²⁸³ Râzî, *Tefsîrü'l-Kebîr*, II, 95.

²⁸⁴ Râzî, *Tefsîrü'l-Kebîr*, II, 95.

²⁸⁵ Bediüzzaman Said Nursi, *İşaratü'l İcaz*, Rnk Neşriyat, İstanbul, 2008, s.92.

²⁸⁶ Topaloğlu-Karaman, *Arapça-Türkçe Yeni Kâmus*, s. 502.

mastarından türeyen²⁸⁷ bir kelimedir. Rağib el-İsfahanî, vikayeyi “*bir şeyi onu rahatsız edecek ve ona zarar verecek şeylerden koruma*”²⁸⁸ şeklinde tanımlamıştır. Takvâ ise “insanın kendi canını, korkulan şeylerden sakındırması,²⁸⁹ kuvvetli bir himayeye girerek kendini koruması” anlamlarına gelir.²⁹⁰ Terim olarak ise takvâ kelimesinin birçok tanımı yapılmıştır. Ancak takvâ kelimesinin şu tanımı yapılan bütün tanımları kapsar özelliktedir. O tanım da “*İnsanın kendisini Yüce Allah'ın korunmasına alarak ahirette zarar ve eleme sebep olacak şeylerden titizlikle sakınması yani günah olan şeylerden uzak durup hayır ve sevap olan şeylere sarılması, bütün farzları ve itaat olan fiilieri yapması, yasaklardan ve haramlardan kaçınması*”²⁹¹ şeklindedir.

Ayrıca bu kavram, Kur'an-ı Kerim'de, Mekkî âyetlerde müşriklerin, Yüce Allah'ın ahiretteki azabından korkup çekinmeleri anlamında, Medenî âyetlerde ise Yüce Allah'a duyulan derin saygı ve dindarlık anlamında kullanılmıştır.²⁹²

Takvâ kavramı, Kur'an-ı Kerim'de on yedi defa geçmektedir.²⁹³ Muttaki, “takvâ sahibi” anlamına gelir²⁹⁴ ve Kur'an-ı Kerim'de kırk sekiz yerde geçer.²⁹⁵ Fücür, takvânın zıddı olduğu gibi fâcir de müttakinin zıddıdır.²⁹⁶ Takvâ, ittika, etka ve muttaki gibi “ *وَقَى* ” kökünden türeyenler ise Kur'an-ı Kerim'de iki yüz seksen beş yerde geçmektedir. Kur'an-ı Kerim'de takvâ kelimesinin ve türevlerinin bu kadar sık ifade edilmiş olması da İslâm dininin takvâyâ verdiği önemin açık göstergesidir.²⁹⁷ Kur'an-ı Kerim'de takvâ üç aşamada ifade olunmuştur. Birincisi, ebedî azabdan korunmak için Yüce Allah'a şirk koştuktan kaçınmak ve O'na iman etmektir.²⁹⁸ İkincisi, dinen bilinen şekli olan büyük günahları işlemekten ve küçük

²⁸⁷ Uludağ, “*Takvâ*”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Cilt XXXIX, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2010, s. 484.

²⁸⁸ İsfahanî, **Müfredât**, s. 1176.

²⁸⁹ İsfahanî, **Müfredât**, s. 1176.

²⁹⁰ Elmalılı, **Hak Dini Kur'an Dili**, I, 168.

²⁹¹ İsmail Karagöz, “*Kur'an'da Takvâ Kavramı ve Muttaki İnsanın Özellikleri*”, **Diyanet İlmî Dergi**, Cilt: XXXI, Sayı: 4, 1995, s.51.

²⁹² Komisyon, **Kur'an'dan Öğütler**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2010, Cilt II, s. 358.

²⁹³ Muhammed Fuâd, **el-Mu'cemü'l-Müfehres**, s. 761; Bakara 2/197-237; Mâide 5/2-8; A'râf 7/26; Tevbe 9/108-109; Taha 20/132; Hac 22/32-37; Muhammed 47/17; Feth 48/26; Hucurat 49/3; Mücadele 58/9; Müddesir 74/56; Şems 91/8; Alak 96/12.

²⁹⁴ Uludağ, “*Takvâ*”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, XXXIX, 484.

²⁹⁵ Muhammed Fuâd, **el-Mu'cemü'l-Müfehres**, s. 761; bkn. Bakara 2/2-177; Âl-i İmrân 3/76-115-133; el-Mâide 5/27-46.

²⁹⁶ Uludağ, “*Takvâ*”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, XXXIX, 484.

²⁹⁷ Uludağ, “*Takvâ*”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, XXXIX, 484.

²⁹⁸ Fetih 48/26.

günahlarda ısrar etmekten kaçınmak ve farzları yerine getirmektir.²⁹⁹ Üçüncüsü de kalbi Yüce Allah dışında meşgul edecek her şeyden kaçınarak her yönüyle Yüce Allah'a yönelmektir.³⁰⁰ Yine Kur'an-ı Kerim'de takvânın faziletiyle ilgili olarak Yüce Allah'ın takvâ sahibi olanlarla beraber olduğu, onları koruduğu, onlara yardım ettiği, onları sevdiği ve dostu olduğu hususlara vurgu yapılmıştır.³⁰¹ Kur'an-ı Kerim'deki takvânın aşamalarının bir benzerini ibadet yapılışında da görüyoruz ki bu aşamalar, takvâ ölçüsünde ibadet boyutunun mertebelerine işaret etmektedir. Buna göre takvâ yönünden ibadetin yüksek derecesi, Yüce Allah'a ancak Allah olduğu için O'na tazim amacıyla ibadet etmektir. İkinci derecesi, Yüce Allah emrettiği için ibadet yapmaktır. Üçüncüsü ve en alt derecesi ise cennet ümidi ya da cehennem korkusu ile ibadet etmektir.³⁰²

Takvâ ile ilim arasındaki bağlantıya gelince takvâ, ilmin meyvesidir. Zira Kur'an-ı Kerim'de de Yüce Allah, “*Yüce Allah'dan, kulları içinde, ancak âlimler korkar.*”³⁰³ buyurmaktadır. Yine muttaki bir âlim meyveli bir ağaca, muttaki olmayan âlim ise meyvesi olmayan ağaca benzer. Meyveli ağaç, meyve vermeyen ağaçtan kıymetlidir.³⁰⁴

Bu âyette ise Yüce Allah'a kul olma emri ile takvâ arasında bir bağlantı kurulmuştur. Bu bağlantıya göre Yüce Allah'a kulluk etmenin neticesi takvâdır. Yani mü'min kulluk görevlerini yerine getirir, söz ve davranışları konusunda Yüce Allah'ın ölçülerine göre hareket eder, iradesini ona göre kullanır. Bunun neticesinde de takvâ gerçekleşir.³⁰⁵ Ancak bu netice bir kesinliğe değil “لعل” ile bir ümit ve beklentiye bağlanmıştır.³⁰⁶

²⁹⁹ A'râf, 7/96.

³⁰⁰ Âl-i İmrân, 3/102; Elmalılı, **Hak Dini Kur'an Dili**, I, 169; Uludağ, “*Takvâ*”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, XXXIX, 484.

³⁰¹ Bakara 2/194; Âl-i İmrân 3/76; Tevbe 9/4,7,36, 123; Câsiye 45/19; Uludağ, “*Takvâ*”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, XXXIX, 484.

³⁰² Mehmet Çalışkan, “*Hucurat Süresi Bağlamında Takva*”, **Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: XI, Sayı: 11, 2017, s. 95.

³⁰³ Fâtır 35/28, ... إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ ...

³⁰⁴ Râzî, **Tefsîrü'l-Kebîr**, XXVIII,139.

³⁰⁵ Karaman v.d., **Kur'an Yolu**, I 86.

³⁰⁶ Elmalılı, **Hak Dini Kur'an Dili**, I, 265; Zemahşerî, **el-Keşşâf**, I, 57; Râzî, **Tefsîrü'l-Kebîr**, II, 110.

2.2. BAKARA SÛRESİ 168. ÂYET

2.2.1. Âyetin Metni ve Meâli

يَا أَيُّهَا النَّاسُ كُلُوا مِمَّا فِي الْأَرْضِ حَلَالًا طَيِّبًا وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُواتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ

“Ey insanlar, yerdeki şeylerden, helal ve temiz olmak şartıyla, yeyin. Şeytanın adımlarına uymayın. Çünkü o, size hakikaten apaçık bir düşmandır.”³⁰⁷

2.2.2. Âyet İle İlgili Açıklama

Âyet, Sakîf, Huzâ'a ve Âmir b. Sa'saa kabileleri hakkında indirilmiştir. Onlar, kendilerine ekinlerden ve hayvanlardan da bahîre (kulağı yarılp salıverilmiş), sâibe (adak olarak salıverilen), vasîle (putlara adanan) ve hâmî (on batın nesli oluncaya kadar yaşadığı için sırtı dağlanıp salınan deve) olanları kendilerine haram kılmışlardı.³⁰⁸ Bu âyet, Kur'an-ı Kerim'deki tertip sırasına göre يَا أَيُّهَا النَّاسُ hitabıyla başlayan ikinci âyettir.

2.2.3. Âyetteki Hitap İle İlgili Açıklama

Âyetteki يَا أَيُّهَا النَّاسُ hitabı hakkında genelde tefsirlerde bir açıklama göremiyoruz.³⁰⁹ Bunun en önemli nedeni de tefsir sahiplerinin büyük bir çoğunluğunun bu gibi birden fazla âyette geçen konularda konu ile ilgili önemli ya da genel bir açıklamayı konunun geçtiği ilk âyette yapmalarıdır. Aynı şekilde يَا أَيُّهَا النَّاسُ hitabıyla ilgili açıklamanın geneli de bu hitabın Kur'an-ı Kerim' de ilk geçtiği Bakara Sûresi 21. âyette görülüyor.³¹⁰

Başka bir nedeni de tefsir sahiplerinin âyetteki hitaptan ziyade âyetin içeriğini ön plana çıkarmalarıdır ki bu âyette de bunu görebiliyoruz. Zira bu âyette aşağıda açıklamalarını yapacağımız حُطُواتٍ, طَيِّبًا, حَلَالًا kavramları üzerinde durulmuştur. Ancak bir kısım tefsirlerde bu hitap konusunda kısa da olsa bir yorumda bulunulmuştur.

³⁰⁷ Çantay, Kur'an-ı Hakîm ve Meâli Kerîm, I, s. 47.

³⁰⁸ Vâhidî, Esbâbü Nüzûli'l-Kur'ân, s.51-52; Râzî, Tefsîrû'l-Kebîr, V, s. 2.

³⁰⁹ Zemaşerî, el-Keşşâf, II, s. 107; Neseî, Medâriku't-Tenzîl, II, s. 149; Kurtubî, el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân, II, s. 444.

³¹⁰ Bkz. tezin 27.sayfası.

Buna göre Taberî ve Sâbûnî, bu âyetteki hitabı, tüm insanlara yönelik bir hitap olarak değerlendiren³¹¹ Fahreddin Râzî, hitabın sınırlarını biraz daraltarak mü'min ve kâfir şeklinde iki grup olarak yorumlamıştır. Râzî'nin bu yorumu da sonuç olarak tüm insanlara yönelik bir anlama çıkar. Çünkü insanların bir kısmı mü'min bir kısmı da kâfirdir. Bu âyetle ilgili olarak incelediğimiz tefsirlerden en geniş yorum yapan olarak gördüğümüz Fahreddin Râzî'dir. Onun bu âyetteki hitap ile ilgili yorumu da şu şekildedir; *“Bil ki Yüce Allah tevhidi, tevhidin delillerini ve muvahhidlere verilecek sevabı açıkladıktan sonra, şirki, Yüce Allah'tan başka varlıkları Allah'a eş koşanları ve kâfir başkanlarına uyanları zikretmiş, bunun peşisıra da her iki gruba olan nimetleri ile ihsanını ve Yüce Allah'a karşı günah işleyenin günahı ile Yüce Allah'ı inkâr edenin inkârının, ilahî ihsanların ve nimetlerin kesilmesinde müessir olmadığından bahsetmiş ve يَا أَيُّهَا النَّاسُ كُلُوا مِمَّا فِي الْأَرْضِ "Ey insanlar yeryüzündeki şeylerden yiyiniz" buyurmuştur.”*³¹²

Elbette ki âyetteki hitabın iyi anlaşılabilmesi için âyetin içeriğini de anlamak gerekir. Bu açıdan âyetteki bir kısım kavramlar da önem arz etmektedir. Bu kavramlar ise şunlardır:

2.2.4. Âyette Yer Alan Kavramlar

2.2.4.1. Helâl (حَلَالٌ)

Helâl kelimesi, kendisinden sakıncalılık düğümü çözülen, mübah olan demektir. Bu kelimenin aslı düğümlemek anlamına gelen "حل -akd" kelimesinin zıddı olan "حل- halle" kelimesidir.³¹³ “حل- halle” de düğümü çözmek demektir.³¹⁴ Birisi bir yere geldiğinde söylenen, حل بالمكان “Mekana, yere indi, konakladı.” ifadesi bu köktendir. Çünkü o şahıs, oraya inmek için yükünün ipini çözmüştür. Süresinin bittiğinde ödenmesi gereken borcu anlatan حل الدين “Borcun ödenmesi gerekti” ifadesi de bu köktendir.³¹⁵

Bu kelimenin dini bir terim olarak anlamına gelince şeri olarak izin verilmiş olan, hakkında yasaklama veya kısıtlama bulunmayan davranışı ve onun hüküm

³¹¹ Taberî, *Câmi'ul-Beyân*, I, 458; Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, I, 114.

³¹² Râzî, *Tefsîrü'l-Kebîr*, V, 2.

³¹³ Râzî, *Tefsîrü'l-Kebîr*, V, 2.

³¹⁴ İsfahanî, *Müfredât*, s. 302.

³¹⁵ Râzî, *Tefsîrü'l-Kebîr*, V, 2.

konusunda dinsel hukuki durumunu ifade eder. Mübah ve caiz gibi terimlerle de ifade edildiği gibi mükellefin yapıp yapmamakta serbest bırakıldığı davranışları belirtmek için de kullanılır.³¹⁶

Genel bir kural olarak bir şeyde asıl olan o şeyin helâl olmasıdır. Bundan dolayı bir davranışın helâl olduğunu anlamak için bu yönde bir açıklamanın bulunması gerekli değildir. Yasaklayıcı veya kısıtlayıcı bir hükmün bulunmaması yeterlidir. Kur'an-ı Kerim, Yüce Allah'ın kulları için mübah ve helal kıldığı nimetlerin, güzelliklerin din adına herhangi bir haklı gerekçeye dayanmadan haram kılınmasını yasakladığı gibi³¹⁷ bizzat Hz. Peygamber'e (s.a.v.) hitap ederek de Yüce Allah'ın helâl kıldığı şeyleri kendisine haram kılmamasını³¹⁸ istemiştir.³¹⁹

2.2.4.2. Tayyib (طَيِّبٌ)

Tayyib kelimesi, aklıselim sahibi, dengeli, erdemli, temiz tabiatlı her insanın beğendiği, hoşlandığı, temiz, güzel, iyi ve yararlı bulduğu şeyler için kullanılır.³²⁰ Rağib el-İsfahani'ye göre tayyib kelimesinin asıl anlamı, nefsin ve duyuların lezzetli bulduğu ve hoşuna giden şeydir. Dini veya şeri anlamda ise caiz olan ve caiz olan yerden alınan bir şey için “الطعام طَيِّبٌ (lezzetli, hoş yiyecek)” ifadesi kullanılır. Yiyecek bu şekilde olduğu sürece hem hazırda hem gelecekte lezzetli, hoş olur ve kötü, pis olmaz.³²¹ Kur'an-ı Kerim'de tayyib kelimesinin bu anlamda kullanıldığı birçok âyet vardır.³²² Zemahşerî ve Neseffî'ye göre ise tayyib, her türlü şüpheden temizlenmiş olan demektir.³²³

Fahreddin Râzî de bu âyette geçen tayyib kelimesinin anlamı konusunda iki farklı fikir olduğunu ifade etmiştir. Bunlardan biri tayyib kelimesinin lezzet duyulan şey anlamında olması, diğeri ise bu kelimedenden kastedilenin mübah olduğudur. Râzî'ye göre ise bu âyetteki helâl kelimesinden maksat, cinsi helâl olan şey olduğu gibi tayyib kelimesinden maksat da içinde başkasının hakkı olmayan şeydir.³²⁴

³¹⁶ Karaman v.d., **Kur'an Yolu**, I, 253-255.

³¹⁷ A'râf 7/32.

³¹⁸ Tahrîm 66/1.

³¹⁹ Karaman v.d., **Kur'an Yolu**, I, 253-255.

³²⁰ Karaman v.d., **Kur'an Yolu**, I, 253-255.

³²¹ İsfahanî, **Müfredât**, s. 644.

³²² Bakara 2/172; Nahl 16/114; Mâide 5/87; Mü'minun 23/51; A'râf 7/32.

³²³ Neseffî, **Medâriku't-Tenzîl**, I,149; Zemahşerî, **el-Keşşâf**, II,107.

³²⁴ Râzî, **Tefsîrü'l-Kebîr**, V, 3.

2.2.4.3. Hutuvât (حُطُوتَات)

Hutuvât kelimesi, iki ötre ile okunduğu gibi bir ötre ve bir cezim ile حُطُوتَات, ötre vavın üzerindeymiş gibi ط 'nın üzerine konularak iki ötre ve bir hemze ile حُطُوتَات, iki üstün ile حُطُوتَات ve bir üstün bir cezim ile حُطُوتَات şeklinde de okunmuştur.³²⁵

Hutuvât, aynı zamanda حُطُوتَات -hatvetü ile حُطُوتَات -hutvetü'nün çoğuludur. Her ikisi de aynı anlamdadır.³²⁶ İkisi de Türkçe adım anlamına gelmektedir.³²⁷ Ancak Zemahşerî, hatvetünün adımın bir kerelik yapılması yani adım atmak, hutvetünün ise adım atanın iki ayağı arasındaki mesafe olduğunu ifade etmiştir.³²⁸

Sonuç olarak âyetteki وَلَا تَتَّبِعُوا حُطُوتَاتِ الشَّيْطَانِ şeytanın adımlarına uymayın ifadesinde bir yasaklama vardır. Cumhurun okuyuşuna göre âyetin anlamını şeytanın izinden gitmeyin, onun davranışlarını takib etmeyin, şeklinde ifade edebiliriz.³²⁹ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır da onun arkasından, izinden gitmeyiniz, şeklinde mana vermiştir.³³⁰ Muhammed Ali es-Sâbûnî de tefsiri Safvetü't-Tefâsîr'de bu manayı biraz daha genişleterek şeytanın süsleyip size güzel gösterdiği fuhuş ve günahlardan onun izlerine uyup ardından gitmeyiniz, şeklinde ifade etmiştir.³³¹ Ancak Fahrettin Râzî'ye göre bu söz ile Yüce Allah, mükellef olan kimsenin gitmesini yasaklamıştır. Çünkü şeytan, insanın kalbine şüpheli olan şeyleri atar ve bununla helal olmayan şeyi ona süslü gösterir.³³²

Bir sonraki âyet olan Bakara Sûresi 169. âyete baktığımızda bu âyetin Bakara Sûresi 168. âyet ile içerik olarak bağlantılı olduğunu ve 168. âyetin devamı niteliğinde olduğunu görüyoruz. Zira Yüce Allah, 169. âyette şeytanın özelliğini anlatmaya devam etmiştir.³³³

Ayrıca şeytanın tüm insanların ortak düşmanı olduğu anlayışından hareketle bu âyetteki hitabın da tüm insanlara yönelik olduğu anlamına gelebilir. Aynı şekilde yeme ve içmenin insanlar için ortak bir özellik olması da âyetteki hitabın da genelliği konusuna farklı bir ipucu teşkil edebilir.

³²⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 107.

³²⁶ Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'an*, II, 444-446.

³²⁷ Topaloğlu-Karaman, *Arapça-Türkçe Yeni Kâmus*, s. 86.

³²⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 107.

³²⁹ Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'an*, II, 444-446.

³³⁰ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, I, 583.

³³¹ Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, I, 114.

³³² Râzî, *Tefsîrü'l-Kebîr*, V, 4.

³³³ Meal için bkz. Çantay, *Kur'an-ı Hakîm ve Meâli Kerîm*, I, 47.

2.3. NISÂ SÛRESİ 1. ÂYET

2.3.1. Âyetin Metni ve Meâli

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا وَنِسَاءً وَاتَّقُوا
اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا

“Ey insanlar, sizi bir tek candan yaratan, ondan da yine onun zevcesini vücûde getiren ve ikisinden birçok erkekler ve kadınlar türeten Rabbinize karşı gelmekten çekinin. Kendisinin adını öne sürmek sûretiyle birbirinize dileklerde bulunduğunuz Allah’tan ve akrabalık bağlarını kırmaktan sakının. Çünkü Allah sizin üzerinizde tam bir gözeticidir.”³³⁴

2.3.2. Âyet İle İlgili Açıklama

Nisâ Sûresi, Kur’an-ı Kerim’deki tertip sırasına göre dördüncü sûre olmasına rağmen Nisâ Sûresi, Kur’an-ı Kerim’de يَا أَيُّهَا النَّاسُ hitabıyla başlayan ilk sûredir. Kur’an-ı Kerim’de يَا أَيُّهَا النَّاسُ hitabıyla başlayan iki sûre bulunmaktadır. Bunlardan birisi Nisâ Sûresi, diğeri de Kur’an-Kerim’deki tertip sırasına göre yirmi ikinci sûre olan Hac Sûresidir. Her iki sûreye de baktığımızda Nisâ Sûresi’nin Kur’an-ı Kerim’in ilk yarısında dördüncü sûre olduğunu Hac Sûresi’nin de ikinci yarısından itibaren dördüncü sûre olduğunu görüyoruz.³³⁵

Zira Kur’an-ı Kerim’in ortasındaki sûre, on dokuzuncu sûre olan Meryem Sûresi’dir. Sayfa üç yüz dörtten başlamaktadır. Meryem Sûresi’nden itibaren dördüncü sûre olan Hac Sûresi de sayfa üç yüz otuz birden başlamaktadır. Her iki sûrede bu hitapla başlamakla birlikte hitaptan sonraki kısım da “اتَّقُوا رَبَّكُم” - Rabbinizden sakınınız...” şeklinde Yüce Allah’tan sakınma ile devam etmektedir.³³⁶ Ancak Nisâ Sûresinin ilk âyetinde Yüce Allah’tan sakınmanın sebebi olarak yaratılışın başlangıcı hatırlatılırken Hac Sûresi’nin ilk âyetinde ise kıyamete dikkat çekilmiştir. Böylece insanlara başlangıç ve sonları hatırlatılmıştır.³³⁷

³³⁴ Çantay, Kur’ân-ı Hakîm ve Meâli Kerîm, I, 117.

³³⁵ Elmalılı, Hak Dini Kur’an Dili, II, 1271; Râzî, Tefsîrü’l-Kebîr, IX, 164.

³³⁶ Râzî, Tefsîrü’l-Kebîr, IX, 164; يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُم - Ey insanlar! Rabbinizden sakınınız... Hac, 22/1.

³³⁷ Elmalılı, Hak Dini Kur’an Dili, II, 1271; Râzî, Tefsîrü’l-Kebîr, IX, 164.

2.3.3. Âyetteki Hitap İle İlgili Açıklama

Bu âyetteki يَا أَيُّهَا النَّاسُ hitabının muhatabına gelince bu konuda farklı bir kısım görüşler bulunmakla birlikte genel görüş hitabın sadece mü'minlere değil bütün insanlara yönelik olduğudur.³³⁸

Farklı görüşler ise Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kendisine gönderildiği Kureyş'e yönelik hitap olma, konusunda birleşmektedir. Biz bu görüşlere Zemahşerî'nin el-Keşşâf'ı ile Neseî'nin Medâriku't-Tenzîl adlı eserlerinde rastlıyoruz. Her iki müfessir âyetle ilgili yorumunun başında hitabı Âdemoğulları olarak değerlendirirken ilerleyen kısımlarda bu görüşlerine Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kendisine gönderildiği Kureyş'e yönelik hitap da olduğu şeklinde görüşlerine ekleme yapmışlardır. Bu farklılığı da Zemahşerî âyetteki atıfla açıklamıştır. Ona göre âyetteki وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا 'ا خَلَقَكُمْ 'a matuf kabul edersek bu takdirde يَا أَيُّهَا النَّاسُ hitabı, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kendisine gönderildiği Kureyş'e yönelik bir hitap olur.³³⁹

Yukarıda da belirttiğimiz gibi bu âyetteki يَا أَيُّهَا النَّاسُ hitabı hakkındaki genel görüş hitabın sadece mü'minlere değil bütün insanlara yönelik olduğudur. Bu konuda en geniş açıklamayı Râzî'nin Tefsîrü'l-Kebîr'inde görebiliyoruz. O, usulcü müfessirlerin hitabın bütün mükelleflere yani sorumlu her insana yönelik olduğu konusunda ittifak ettiği söyledikten sonra bu görüşüne deliller getirmiştir.

Bunlardan biri Bakara Sûresi 21. âyetin açıklamasında da belirttiği gibi âyette geçen النَّاسُ kelimesinin başına elif lam takısının gelmiş olmasıdır. Zira elif lam takısı ile marife olan bu kelime genellik ifade eder.

Diğeri de Yüce Allah'ın "اتَّقُوا رَبَّكُمْ" - Rabbinizden sakınınız..." şeklindeki emridir. Zira burada Yüce Allah bu emrini insanları tek bir nefisten yaratmasına bağlamıştır. Bütün insanlar da Hz. Âdem'den (a.s.) yaratıldığına göre buradaki sakınma emri tüm insanları içine almaktadır. Yani kural gereği, illet umum olunca hüküm de umum olur.³⁴⁰ Râzî, burada İbn Abbas'ın bu âyet konusundaki görüşünü de paylaşıyor ve yanlışlığını ortaya koymaya çalışıyor. İbn Abbas, bu âyetteki hitabın Araplara mahsus olduğunu ifade ediyor. Buna delil olarak da bu âyette geçen " ...Kendisinin adını öne sürmek sûretiyle birbirinize dileklerde bulunduğunuz Allah'tan ve

³³⁸ Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, I, 258; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, II, 1271; Râzî, *Tefsîrü'l-Kebîr*, IX, 164; Karaman v.d., *Kur'an Yolu*, II 9-12 .

³³⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV,214-215; Neseî, *Medâriku't-Tenzîl*, I, 326.

³⁴⁰ Râzî, *Tefsîrü'l-Kebîr*, IX, 164.

akrabalık bağlarını kırmaktan sakının ..." ifadesindeki durumun yani Yüce Allah adına ve akrabalık hakkı için bir şey istemenin Araplara özgü bir durum ya da adet olduğunu bundan dolayı da hitabın Araplara olduğunu ifade ediyor. Râzî ise İbn Abbas'ın hitap konusundaki yanlışı fikih usulündeki âyetin sonunun hususi olması, başının umumi olmasına engel olmaz, şeklindeki kuralla ortaya koymaya çalışıyor. Bundan dolayı ona göre يَا أَيُّهَا النَّاسُ hitabı, Yüce Allah'ın bütün insanları içine alan genel bir lafzı olup " *...Kendisinin adını öne sürmek sûretiyle birbirinize dileklerde bulunduğunuz Allah'tan ve akrabalık bağlarını kırmaktan sakının ...*" emri Araplara özgü bir durum olabilir.³⁴¹

Günümüz tefsirlerinden olan Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsiri'ne baktığımızda da bu âyetteki يَا أَيُّهَا النَّاسُ hitabının hedef kitlesinin tüm insanlar olduğu ifade edilmiştir. Buna gerekçe olarak da âyetteki Yüce Allah'ın اتَّقُوا رَبَّكُمْ emrindeki Rab kelimesine getirilen açıklamadır. Buna göre insanın yaratılmasına ve geliştirilmesi rab ismi daha uygun olmakla beraber bu isim yaratmayı ve yaratılana belli özellikler içinde var oluş imkânı sunmayı ifade eder.

Ayrıca bu tefsir, hitabın bütün insanlara yönelik olduğu konusundaki görüşüne ait ikinci delilini de iki maddede açıklamaya çalışmıştır. Bunlardan biri tüm insanların özü olan nefis ve diğeri de tüm insanların Hz. Adem (a.s.) ve Hz Havva'ya dayanmalarındır. Zira ona göre tüm insanların Yaratanı bir, özü ve aslı bir, ilk oluşta anası babası bir, sonraki oluşlarda da soyu ve ailesi birdir. Bu birlikten kaynaklanan birtakım hakları ve ödevleri vardır ki Nisâ Sûresi de bu hakların ve ödevlerin önemli bir kısmını açıklamak üzere gönderilmiştir.³⁴²

Hak Dini Kur'an Dili'ne baktığımızda ise Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, bu âyetteki يَا أَيُّهَا النَّاسُ hitabının genel bir hitap olduğunu söylüyor ve Bakara Sûresi'nin 21. âyetindeki hitap ile aynı olduğu hatırlatıyor. Aralarındaki farkı da "*Bakara Sûresi 21. âyetteki hitap günahlardan sakınmak gayesiyle اعْبُدُوا رَبَّكُمْ emrini vermiş ve bunu insanların yaratılış delilleri ile aydınlatarak şimdiki zamandan başlangıca doğru götürmüştü ve özellikle Hz. Âdem'in (a.s.) yaratılış bahsini hatırlatmıştı. Burada ise bu hitabı doğrudan doğruya günahlardan sakınma emri takip ediyor. Bunu da özellikle kadınların yaratılışı ile beraber yaratılış delili takip ediyor ki; bunda "Ey insanlar! Artık büsbütün sakınma dönemine girmeniz ve aşağıda gelecek tarzda tekliflerin zevk*

³⁴¹ Râzî, **Tefsîrü'l-Kebîr**, IX, 164.

³⁴² Karaman v.d., **Kur'an Yolu**, II 9-12.

*ve hikmetinin manevi hazzını anlamanızın sırası geldi ve sakınma konularının en önemlilerinden birisi de kadınlar konusudur”, gibi düzgün ve edebi bir anlatım vardır.*³⁴³ şeklinde açıklıyor.

Hitap konusundaki bu açıklamalardan sonra şimdi âyetin içeriği ile ilgili açıklamalarla devam edelim.

Âyetin ilk kısmını incelediğimizde Yüce Allah, bizden sakınmamızı istemiş ve bu isteğin ardından da tek bir nefisten yarattığını ifade etmiştir. Bu da sakınma emri ile tek bir nefisten yaratma arasında bir bağlantı olduğu anlamına gelebilir.³⁴⁴

Âyette yer alan bir kısım kavramlar ise şunlardır:

2.3.4. Âyette Yer Alan Kavramlar

2.3.4.1. Nefis (نفس)

Nefis kelimesi, sözlükte ruh, can, hayat, hayatın ilkesi, nefes, varlık, zât, insan, kişi, heva ve heves, kan, beden, bedenden kaynaklanan süfli arzular gibi anlamlara gelir.³⁴⁵ Çoğulu enfüs olan nefis kelimesi, Kur'an-ı Kerim'de insan, insanın veya başka bir şeyin kendisi, insanın hayatta iken insan olmasını sağlayan ölünce de ebedî varlığını devam ettiren unsuru gibi³⁴⁶ anlamlarında kullanıldığını gibi ruh anlamında³⁴⁷ veya daha çok bilindiği gibi zât ve öz varlık anlamlarında da³⁴⁸ kullanılmıştır.³⁴⁹

Bu arada bir kısım İslâm âlimleri ruh ile nefisi aynı olarak değerlendirirken bir kısmı ikisinin de farklı olduğunu ifade etmişlerdir. Farklı olduğunu söyleyenler ruhun daha çok ilahî ve genel bir özellik gösterdiği üzerinde dururken nefis için ise Yüce Allah'ın her insan için bedeni gibi bir nefis yarattığını ve bu nefsin kişiye göre ve kişinin hayatı boyunca yaptıklarına göre farklı özellikleri kazandığı üzerinde durmuşlardır.³⁵⁰

³⁴³ Elmalılı, **Hak Dini Kur'an Dili**, II, 1271.

³⁴⁴ Râzî, **Tefsîrü'l-Kebîr**, IX, 164.

³⁴⁵ Uludağ, "*Nefis*", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Cilt XXXII, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2006, s.526.

³⁴⁶ Karaman v.d., **Kur'an Yolu**, II, 9-12.

³⁴⁷ En'âm 6/93.

³⁴⁸ Âl-i İmrân 3/28.

³⁴⁹ Uludağ, "*Nefis*", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, XXXII, s.526.

³⁵⁰ Karaman v.d., **Kur'an Yolu**, II, 9-12.

Hatta nefsin bu farklı özelliklerini onun kemal aşamaları ile açıklamaya çalışmışlardır. Buna göre de nefsin kemal aşamalarını da Emmare, Levvame, Mülheme, Mutmainne, Radiye, Merdiyye şeklinde ifade etmişlerdir. Bunlardan Emmare, kötüye çeken, kötüyü emreden; Levvame, kendini tenkit eden, kınayan; Mülheme, ilahî ilhama mazhar olan; Mutmainne, şüphelerden ve geçici zevk bağımlılığından kurtularak huzura eren; Radiye, Yüce Allah'ın takdirine razı olan ve Merdiyye ise Yüce Allah'ın rızasına mazhar olan, anlamlarına gelmektedir.³⁵¹

Ayrıca bu âyetimizdeki nefis kelimesinin Hz. Âdem (a.s.) ve eşinin de Hz. Havva olduğu konusunda ise ittifak vardır.³⁵² Ancak Hz. Havva'nın Hz. Âdem'den (a.s.) yaratılması konusunda ise farklı görüşler vardır. Bunlardan biri ve genel kabul görmüş olan görüştür ki bu görüşe göre Hz. Havva'nın Hz. Âdem'in (a.s.) kaburga kemiğinden yaratılmasıdır.³⁵³ Bu görüşün dayandığı delil ise Hz. Peygamber' in (s.a.v.) *“Kadın bir kaburga kemiğinden yaratılmıştır. Dilediğin bir tarz üzere doğru olamaz. Eğer ondan istifade etmek istersen, onda bu eğrilik olduğu halde ondan istifade edersin. İsteğine göre onu doğrultmak istersen onu kırarsın. Onun kırılması ise boşanmasıdır.”*³⁵⁴ hadisidir.

Diğer görüş ise Fahreddin Râzî'nin Ebû Müslim el-İsfahânî'ye ait olduğunu söylediği görüştür ki günümüz tefsirlerinden olan Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsiri'nin bu görüşü benimsediğini görüyoruz.³⁵⁵ Bu görüşe göre Hz. Havva'nın Hz.Âdem'in (a.s.) kaburga kemiği gibi bir parçasından değil de onun özünden, ona benzer olan asıldan ve kökten ya da cinsinden yaratılmasıdır. Bunların delili de *“Onlara ısınıp kaynaşasınız diye size kendi türünüzden (nefislerinizden) eşler yaratıp aranızda sevgi ve şefkat duyguları yerleştirmesi de O'nun delillerindedir...”*³⁵⁶ meâlindeki âyettir. Bu görüşü benimseyenlere göre bu âyetteki nefis kelimesi de bu aynı anlamda kullanılmıştır.³⁵⁷

³⁵¹ Karaman v.d., **Kur'an Yolu**, II, 9-12.

³⁵² Elmalılı, **Hak Dini Kur'an Dili**, II, 1273.

³⁵³ Kurtubî, **el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân**, IV, 545-556; Zemahşerî, **el-Keşşâf**, IV, 214-215; Neseî, **Medâriku't-Tenzîl**, I, 326-327.

³⁵⁴ Ahmet Davudoğlu, **Sahih-i Müslim Tercemesi ve Şerhi**, Sönmez Neşriyat A.Ş. Yayınları, İstanbul, t.y., Cilt 7, s. 417 ; Müslim, **Kitabu'r Rıda**, 59.

³⁵⁵ Karaman v.d., **Kur'an Yolu**, II 9-12.

³⁵⁶ وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً... - Rûm 30 /21.

³⁵⁷ Karaman v.d., **Kur'an Yolu**, II, 9-12; Râzî, **Tefsîrü'l-Kebîr**, IX, 167.

2.3.4.2. Takvâ (تقوي)

Hakkında daha önce bilgi verdiğimiz bu kavram hakkında burada sadece öneminden dolayı âyetle olan bağlantısını açıklamaya çalışacağız. Buna göre âyetteki Yüce Allah'ın bizden sakınmamızı istemesi ile tek bir nefisten yaratılma arasındaki bağlantıyı da Râzî, Allah-kul-nimet üçgeninde açıklamaya çalışmıştır. Buna göre öncelikle Yüce Allah bizim yaratıcımız, sahibimiz ve mevlamız olduğuna göre ve biz de O'nun kulu olduğumuza göre O'nun emirlerine ve nehiyelerine boyun eğip itaat etmemiz gerekir. İkinci olarak da Yüce Allah, bize hayat gibi bir nimet ve sayısız ihsanları peşin olarak vermiş olduğuna göre bütün bu nimetlere karşı şükretmemiz gerekir. Bu da ancak takvâ ile O'nun emirlerine ve nehiyelerine sarılmakla olur.³⁵⁸

Safvetü't-Tefâsîr müellifi Muhammed Ali es-Sâbûnî'ne göre âyetteki اتَّقُوا اللَّهَ emrini Yüce Allah, kendisinin kulları üzerindeki hakkının büyük olduğuna işaret etmek için âyetin başında ve sonunda olmak üzere iki yerde zikretmiştir.³⁵⁹

Nesefî ise Medâriku't-Tenzîl adlı tefsirinde bu bağlantıyı yani “*Allah'tan sakının...*” emrinin hemen peşinden tek bir nefisten yaratılmanın gelmesini Yüce Allah'ın kudretine bir işaret olarak açıklamaktadır. Zira ona göre Yüce Allah buradaki ifadeyle her şeye gücü yettiği gibi kâfir ve facirleri de cezalandırmaya gücü yettiğini ve bundan dolayı O'na karşı gelinmemesi, azabından korkulması ve itaat edilmesi gerektiğini ve gerçek nimet vereni ve nimetlerini hatırlatmakta ve O'na karşı insanın vazifesinin itaat olduğu nankörlük olmadığı bilincini bize kazandırmaya çalışmaktadır.³⁶⁰ Zemahşerî'nin el-Keşşâf'ında da Nesefî'nin tefsirinde yaptığı yorumun bir benzerini görmekteyiz.³⁶¹

2.3.4.3. Erhâm (ارحام)

Erhâm kelimesi ise rahim (رحيم) kelimesinin çoğuludur. Rahim kelimesi ise sözlükte döl yatağı, ana/kadın rahmi anlamına gelirken mecazen yani istiare yoluyla insanlar arasındaki soy birliği, akrabalık bağı anlamında kullanılır.³⁶²

³⁵⁸ Râzî, *Tefsîrû'l-Kebîr*, IX, 164-165.

³⁵⁹ Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, I, 258.

³⁶⁰ Nesefî, *Medâriku't-Tenzîl*, I, 326-327.

³⁶¹ Bkz.Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 214-215.

³⁶² Mustafa Çağrıncı, “*Sıla-i Rahim*”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 2009, Cilt XXXVII, s. 112; İsfahanî, *Müfredât*, s. 420.

Nitekim akrabaya iyilik etmek, hak ve hukuklarını gözetmek, demek olan sıla-i rahim ile akrabalık ilişkisini kesmek, akrabaya kötü davranmak, demek olan kat'i rahim de bu kelimeyle bağlantılıdır.³⁶³

Kur'an-ı Kerim'de rahim kelimesi yer almamakla birlikte çoğulu olan erham kelimesi ise yedi âyette sözlük anlamında³⁶⁴ üç âyette akrabalar, akrabalık bağları, akrabalık hakları,³⁶⁵ iki âyette "اولو الارحام -ülü'l-erham" şeklinde³⁶⁶ ve "akrabalar" anlamında kullanılmıştır.³⁶⁷

Bu âyetteki akrabalık bağı ile Yüce Allah'dan sakınma ya da takvâ ile arasındaki ilişkiye baktığımızda akrabalık bağının önemini ortaya koymak için bir dikkat çekmenin olduğunu görüyoruz.³⁶⁸ Râzî, bu durumu Yüce Allah'ın akrabalık hukukuna verdiği değer büyüklüğüne ve o hukuka zarar vermemenin gereğine de bir işaret olduğunu ifade ederken³⁶⁹ Zemahşerî ise akrabalık bağının bu önemini Yüce Allah'ın kendi ismiyle yan yana zikretmesiyle göstermiş olduğunu ifade etmiştir.³⁷⁰ Bunlara ilaveten olarak bu âyette Yüce Allah'tan sakınmanın hemen arkasından akrabalık haklarına riâyet etmenin istenmiş olmasını İslâm âlimleri, diğer âyet ve hadisleri de dikkate alarak sıla-i rahimi gözetmenin farz/vacib ve sıla-i rahime riayetsizliğin haram olduğunu söylemişlerdir. Hatta Kurtubî, bu konuda ittifakın olduğunu belirtmiştir.³⁷¹

Ayrıca اتَّقُوا رَبَّكُمْ ifadesi ile genel olarak insanlar arasındaki kardeşliğin bozulmasından sakınma, واتَّقُوا اللَّهَ ifadesi ile de aile ve akraba haklarının ve ilişkilerinin bozulmasından sakınma da ifade edilmiştir.³⁷²

Sonuç olarak Yüce Allah, kendisinin kullan üzerindeki hakkının büyük olduğuna işaret etmek için de âyetin başında ve sonunda olmak üzere iki yerde "*Allah'tan sakının...*" buyurarak emrini pekiştirmiştir.³⁷³

³⁶³ Çağrıncı, "Sıla-i Rahim", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, XXXVII, 112; Elmalılı, **Hak Dini Kur'an Dili**, II, 1277.

³⁶⁴ Âl-i İmrân 3/6; En'âm 6/143, 144; Ra'd 13/ 8.

³⁶⁵ Nisâ 4/1; Muhammed 47/22; Mümtehine 60/3.

³⁶⁶ Enfâl 8/75; Ahzâb 33/6.

³⁶⁷ Çağrıncı, "Sıla-i Rahim", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, XXXVII, 112.

³⁶⁸ Kurtubî, **el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'an**, IV, 545-556.

³⁶⁹ Râzî, **Tefsîrü'l-Kebîr**, IX, 164-165.

³⁷⁰ Zemahşerî, **el-Keşşâf**, IV, 215.

³⁷¹ Çağrıncı, "Sıla-i Rahim", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, XXXVII, 112; Kurtubî, **el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'an**, IV, 545-556 ; Râzî, **Tefsîrü'l-Kebîr**, IX, 164.

³⁷² Elmalılı, **Hak Dini Kur'an Dili**, II, 1277.

³⁷³ Sâbûnî, **Safvetü't-Tefâsîr**, I, 258.

Yine burada hem akrabalık bağına zarar vermekten sakınmanın hem de Allah'ın emirlerine aykırı davranmaktan sakınmanın birlikte zikredilmesi İslâm dininin akrabalık bağına ve bu bağı korumaya ne kadar önem verdiğine de güçlü ve açık bir işaret teşkil eder. Ayrıca bu giriş, sûrede anne, kız kardeş, eş gibi sıfatlarla erkeğe aralarında akrabalık veya akid ilişkisi ile bağlı kadınların haklarına uyulması gerektiğine ve bunun Allah'ın emirlerine uyulması hükmüne de işaret etmekte ve sûrenin diğer âyetlerinde var olan hükümler için manevi bir müeyyide sağlamaktadır.³⁷⁴

2.4. NİSÂ SÛRESİ 133. ÂYET

2.4.1. Âyetin Metni ve Meâli

إِنْ يَشَأْ يُذْهِبْكُمْ أَيُّهَا النَّاسُ وَيَأْتِ بِآخَرِينَ وَكَانَ اللَّهُ عَلَىٰ ذَٰلِكَ قَدِيرًا

“Eğer o dilerse, ey insanlar, sizi giderir de yerinize diğerlerini getirir. Allah buna hakkıyla Kâdirdir.”³⁷⁵

2.4.2. Âyet İle İlgili Açıklama

Kur'an-ı Kerim'deki tertip sıralamalarını dikkate aldığımızda bu âyet, يَا أَيُّهَا النَّاسُ hitabının bulunduğu 4. âyettir. Bu âyeti, يَا أَيُّهَا النَّاسُ hitabının geçtiği diğer âyetlerden ayıran özelliği hitabın يَا nidası olmadan gelmiş olmasıdır.

2.4.3. Âyetteki Hitap İle İlgili Açıklama

Âyetteki أَيُّهَا النَّاسُ hitabı ile ilgili olarak Tefsîrû'l-Kebîr,³⁷⁶ Medâriku't-Tenzîl,³⁷⁷ ve Safvetü't-Tefâsîr³⁷⁸ gibi tefsirlerde hiçbir açıklamada bulunulmamıştır. Kurtubî ise el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân'da hitap konusunda iki düşünce ortaya koymuştur. Bunlardan biri muhatabın müşriklerle münafıklar olduğu düşüncesi diğeri de hitabın genel olduğu düşüncesidir. Ancak bu genel hitabın da tüm insanlar için değil de tüm

³⁷⁴ Karaman v.d., *Kur'an Yolu*, II, 9-12.

³⁷⁵ Çantay, *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâli Kerîm*, I, 146.

³⁷⁶ Bkz. Râzî, *Tefsîrû'l-Kebîr*, XI, 72.

³⁷⁷ Bkz. Neseî, *Medâriku't-Tenzîl*, I, 403.

³⁷⁸ Bkz. Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, I, 309.

Müslümanlar için olduğunu Kurtubî'nin âyetin yorumundaki “Eğer inkâr ederseniz Allah sizi yok eder ve sizden daha çok Allah'a itaat eden insanları yaratmak sûretiyle getirir.” cümlesinden anlıyoruz. Hatta üçüncü bir muhatap olarak da Kurtubî, adil olmayan yöneticileri, ilmiyle amel etmeyen âlimleri ve insanlara nasihatta bulunmayan herkesi göstermiştir. Yani Kurtubî'nin el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân'da bir muhatap çeşitliliği görüyoruz.³⁷⁹ Beyzâvî de Envârü't-Tenzîl'inde hitap konusunda kendi fikrini açıkça ortaya koymasa da âyette Rasulullah'a (s.a.v.) Araplardan düşmanlık yapan kimselere hitap olduğuna dair bir görüş olduğunu kendi yorumuna eklemiştir.³⁸⁰ Bu görüşte bizi Kurtubî'de gördüğümüz muhatabın müşriklerle münafıklar olduğu düşüncesine götürmektedir.

Taberî, tefsirinde âyetin açıklamasında “*ey insanlar*” ifadesini kullanmış ancak bu hitabın kime yönelik olduğunu bu âyeti, bu sûrenin 105. âyeti ile bağlayarak ortaya koymaya çalışmıştır. Ona göre Yüce Allah, bu âyetle 105. âyette ifade edilen hain³⁸¹ gibi olmamaları için Hz. Muhammed (s.a.v.) ashabını uyarıyor.³⁸² Yani Taberî, muhatabın sahabeler olduğunu ifade etmeye çalışmıştır. Elmalılı'nın tefsirine baktığımız zaman o da açık olarak âyetteki hitabın muhatabını ortaya koymamıştır. Ancak bu âyetteki hitabın muhatabını, bu sûrenin 131. âyeti ile bağlayarak ifade etmiştir. Şöyle ki 131. âyetin açıklamasında âyetin içeriğinden hareketle “*Ey Müslümanlar!*” şeklinde bir hitap³⁸³ kullanmıştır. Bu hitaptan sonra da 131. âyet ile 132. âyet ve 133. âyetin açıklamasında âyetleri birbirine içerik olarak bağlamıştır.³⁸⁴ Bu bağlamın sonucunda 131. âyetteki “*Ey Müslümanlar!*” hitabı 133. âyet içinde geçerli olmuş olur ki bu âyetteki أَيُّهَا النَّاسُ hitabının da muhatabının Müslümanlar olduğunu söyleyebiliriz. Peki, “Hangi Müslümanlar muhatap?” diye bir soru soracak olursak şöyle bir cevap verilebilir; Taberî'de olduğu gibi sadece ashabı yani vahyin indiği dönemdeki Müslümanları muhatap olarak düşünebileceğimiz gibi Kurtubî'de olduğu gibi genel bir hitap olduğu anlayışından hareketle tüm Müslümanları da düşünebiliriz. Fakat ashab ile sınırlamak vahyin evrensellik ilkesine aykırı olur. Ancak tüm Müslümanlar şeklinde düşünmek ashap fikrine bir eksiklik getirmez. Bundan dolayı genel bir hitap olarak düşünmek daha isabetli olabilir,

³⁷⁹ Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, V, 512.

³⁸⁰ Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, I, 241.

³⁸¹ Tu'me b. Ubeyrik, hırsızlık yapmış, Mekke'ye kaçmış dinden çıkmış hain.

³⁸² Taberî, *Câmi'ul-Beyân*, II, 578.

³⁸³ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, III, 1489.

³⁸⁴ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, III, 1490.

düşüncesindeyiz. Ayrıca Kurtubî, Beyzâvî ve Elmalılı'daki şu rivayet de hitap konusundaki bu açıklamalara eklenebilir. Buna göre bu âyet indiği zaman Resulullah (s.a.v.) mübarek elini Selmân-ı Fârisî'nin arkasına vurmuş, onlar bunun kavmi, buyurmuştur.³⁸⁵

Sonuç olarak buraya kadar anlatılanlara göre bu âyetteki muhatap konusunda ortak bir fikir bulunmamaktadır. Muhatap konusunda hiçbir yorum yapmayanlar olduğu gibi farklı yorumda bulunanlar da vardır.

2.4.4. Âyette Yer Alan Kavramlar

2.4.4.1. Kadîr/Kâdir (قدير/قادير)

Sözlükte gücü yetmek, ölçmek, tazim etmek, planlamak, takdir ve hükmetmek, rızkını daraltmak anlamlarına gelen “ kdr- قدر “ fiillinden gelen³⁸⁶ ve sıfat olan kâdir, her şeye gücü yeten³⁸⁷, kudret sahibi³⁸⁸ demektir. Kâdir, aynı zamanda “isterse yapar, istemezse yapmaz”³⁸⁹ demektir. Kadîr ise mübalağa ifade eden bir sıfat olup³⁹⁰ hikmetin gerektirdiği ölçüde ne fazla ne de eksik olarak dilediğini yapan, güç yetiren³⁹¹ demektir.

Anlamı gereği Kadîr kelimesiyle Yüce Allah'tan başkasını nitelendirmek doğru değildir.³⁹² Kadîr kelimesinin, Kâdir kelimesine göre daha zengin ve vurgulu anlama sahip olduğu kabul edilmiştir. Kur'an-ı Kerim'de Kâdir, insanlar için de kullanılırken Kadîr ise sadece Yüce Allah için kullanılmıştır.³⁹³ Yüce Allah'ın bir ismi olarak Tirmizî ile İbn Mâce'nin Sünenleri ile İbn Hibbân'ın Sahih'inde yer alan rivayetlerde “El-Kâdir” zikredilirken Hâkim en-Nisâbûrî'nin Müstedrek'indeki rivayette ise “El-Kadîr” zikredilmektedir.³⁹⁴ Kur'an-ı Kerim'de Kadîr ismi kırk beş âyette

³⁸⁵ Elmalılı, **Hak Dini Kur'an Dili**, III, 1490; Beyzâvî, **Envârü't-Tenzil**, I, 242; Kurtubî, **el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'an**, V, 512.

³⁸⁶ Topaloğlu-Karaman, **Arapça-Türkçe Yeni Kâmus**, s. 336.

³⁸⁷ Bekir Topaloğlu, “*Kadir*” **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul, 2001, Cilt XXIV, s. 124

³⁸⁸ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî, **El-Maksadü'l Esnâ Şerhu Esmâ'i'l-Hüsnâ**, (Çev. M.Ferşat), Ferşat Yayınları, yer yok, 2005, s. 178.

³⁸⁹ Gazzâlî, **El-Maksadü'l Esnâ**, s. 178.

³⁹⁰ Mehmet Altın, “*Kur'an'da 'Alim' İsmi ve Geçtiği Âyetlerle İlgisi*”, **Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: VI, Sayı: 2, 2017, s. 400.

³⁹¹ İsfahanî, **Müfredât**, s. 826.

³⁹² İsfahanî, **Müfredât**, s. 826.

³⁹³ Topaloğlu, “*Kadir*” **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, XXIV, 124.

³⁹⁴ Kadir Paksoy, “*Allah'ın Doksan Dokuz İsmiyle İlgili Rivâyetlerin Tahlili*” **Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, Cilt: XI, Sayı: 1, 2011, s. 98.

geçmektedir. Bunların dördünde³⁹⁵ hakkıyla bilen,³⁹⁶ anlamındaki Alîm isimleriyle birlikte kullanılırken bir âyette³⁹⁷ de günahları silen³⁹⁸ anlamındaki Afûv ismiyle birlikte kullanılmıştır. Kırk âyette ise tek başına kullanılmıştır. Kâdir ismi ise yedi âyette³⁹⁹ geçmektedir.⁴⁰⁰

Yine bu âyette Yüce Allah'ın kudret sıfatının geçmiş zaman olarak ifade edilmesi O'nun zât ve sıfatlarındaki bir şeyin sonradan meydana geldiği vehmine kapılmamak içindir. Yüce Allah'ın kudreti ile beraber varlığında aczin olması mümkün değildir.⁴⁰¹ Eğer Yüce Allah, bütün insanları ortadan kaldırıp onların yerine başkalarını getirmiyorsa bu aczinden değil hikmetindedir.⁴⁰²

2.5. NISÂ SÛRESİ 170. ÂYET

2.5.1. Âyetin Metni ve Meâli

يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَكُمْ الرَّسُولُ بِالْحَقِّ مِنْ رَبِّكُمْ فَأَمِنُوا خَيْرًا لَكُمْ وَإِنْ تَكْفُرُوا فَإِنَّ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ
وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا

“Ey insanlar, hiç şübhesiz, Rabbinizden size hak bir peygamber gelmiştir. O halde kendi hayrınıza olarak ona iman edin. Eğer inkar edip kâfir olursanız biliniz ki göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah'ındır. Allah hakkıyla bilicidir, yegane hüküm ve hikmet sahibidir.”⁴⁰³

2.5.2. Âyet İle İlgili Açıklama

يَا أَيُّهَا النَّاسُ hitabı ile başlayan üç âyetin bulunduğu Nisâ Sûresi'ndeki bu hitapla başlayan ikinci âyettir. Âyetle ilgili olarak bir kısım tefsirlere baktığımızda çok geniş bir açıklamanın olmadığını görüyoruz. Hatta âyetlerin tefsirini çok geniş bir şekilde yapan Râzî'nin Tefsîrü'l-Kebîr'inde de bu âyetle ilgili yoruma çok kısa olarak yer

³⁹⁵ Nahl, 16/70; Rûm, 30/54; Fâtır, 35/44; Şûrâ, 42/50.

³⁹⁶ Topaloğlu, “Habir” Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, XIV, 378.

³⁹⁷ Nisâ 4/149.

³⁹⁸ Gazzâlî, El-Maksadü'l-Esnâ, s. 186.

³⁹⁹ En'âm 6/37, 65; İsrâ 17/99; Yasin 36/81; Ahkaf 46/33; Kıyâmet 75/40; Târık 86/8.

⁴⁰⁰ Muhammed Fuâd, el-Mu'cemü'l-Müfehres, s. 537.

⁴⁰¹ Kurtubî, el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân, V, 513.

⁴⁰² Karaman v.d., Kur'an Yolu, II, 158.

⁴⁰³ Çantay, Kur'ân-ı Hakîm ve Meâli Kerîm, I, 152.

verilmiştir.⁴⁰⁴ Elmalılı'nın Hak Dini ve Kur'an Dili'nde ise bu âyetle ilgili hiç bir açıklama yapılmamıştır. Bunun da muhtemel sebebi bu âyetin Yahudilerle ilgili kendinden önceki âyetlerle ve Hristiyanlarla ilgili kendisinden sonraki âyetlerle bağlantısının olmasıdır. Bu bağlantının özü de bu âyette herkesi Hakk'a yani İslâm'a ve dolayısıyla da tevhide çağırmasıdır.

2.5.3. Âyetteki Hitap İle İlgili Açıklama

Bu âyetteki يَا أَيُّهَا النَّاسُ hitabına gelince hitap konusunda tefsirlerin bir kısmında bir açıklama yoktur. Hitap konusunda açıklama yapan bir kısım tefsirlerden Taberî'nin tefsirinde hitabın müşrik araplar ile Müslüman olmayanlara ya da küfür sınıflarına yönelik olduğu ifade edilmiştir.⁴⁰⁵

Tefsîrü'l-Kebîr adlı tefsirinde Râzî⁴⁰⁶ ve el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân adlı tefsirinde de Kurtubî⁴⁰⁷ hitabın bütün insanlara yönelik olduğu yorumunda bulunmuşlardır. Günümüz tefsirlerinden Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsiri de bu âyetteki hitap konusuna “Allah bütün insanları bu dine inanmaya çağırmaktadır. Kur'an'ın nâzil olduğu yerde ve zamanda “Ey insanlar!” denildiği zaman bundan yakın çevredeki inkârcular, müşrikler anlaşılabilir bile bütün insanlara yönelik bir çağrıyı Arabistan kıtasına ve müşriklere özgü kılmak ilahî maksada uygun değildir. Çünkü Kur'an âyetleri insanların, bunlardan ibaret olmadığını, çeşitli ırk, renk, dil ve kültürden olan başka insanların da bulduklarını açıklamaktadır. Hz. Peygamber (s.a.v.) de İslâm davetini Arabistan yarımadası ve Arap kavmi ile sınırlı tutmamış, Habeşistan'dan İran'a ve Bizans'a kadar dünyanın dört bucağına ulaştırmaya çalışmıştır.”⁴⁰⁸ şeklinde bir yorum getirerek hitabın bütün insanlara yönelik olduğunu ortaya koymuştur.

2.5.4. Âyette Yer Alan Kavramlar

2.5.4.1. Hakk (حَقُّ)

⁴⁰⁴ Râzî, Tefsîrü'l-Kebîr, XI, 115.

⁴⁰⁵ Taberî, Câmi'ul-Beyân, II, 613.

⁴⁰⁶ Râzî, Tefsîrü'l-Kebîr, XI, 115.

⁴⁰⁷ Kurtubî, el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân, V, 566.

⁴⁰⁸ Karaman v.d., Kur'an Yolu, II, 188.

Sözlükte gerçek, sabit ve doğru olmak, gerekmek, bir şeyi gerçekleştirmek, bir şeye yakinen bilmek anlamlarında masdar ve gerçek, sabit, doğru, varlığı kesin olan şey anlamlarında isim olan Hakk kelimesi genellikle bâtılın zıddı olarak gösterilir.⁴⁰⁹

Rağıb el-İsfahani, hakkın asıl manasının mutabakat ve muvafakat yani uygunluk ve uyumluluk olduğunu belirttikten sonra âyetlerden örnekler vererek başlıca dört anlama geldiğini belirtir. Bunlar;

1. Bir şeyi hikmetin gereğine uygun olarak icat eden anlamındadır ki bundan dolayı hak Allah'ın bir ismi veya sıfatı sayılmıştır.
2. Hikmetin gereğine uygun olarak yapılan iş anlamında ise Allah'ın bütün fiilleri bu anlamda haktır.
3. Bir şeye aslına uygun ve doğru olarak inanma, bu şekilde kazanılmış inanç, bilgi anlamında.
4. Gerektiği şekilde, gerekli ölçüde ve gereken zamanda meydana gelen iş anlamında.⁴¹⁰

Kur'an-ı Kerim'de iki yüz kırk yedi yerde geçen hak kelimesi⁴¹¹ âyetlerin çoğunda bâtılın zıddı olarak kullanılmıştır.⁴¹² Kur'an-ı Kerim'de Hakk kelimesi gerçek, sabit, doğru gibi anlamları dolayısıyla Kur'an-ı Kerim'i ve İslâm'ı ifade ettiği şekilde de kullanılmıştır.⁴¹³ Ayrıca Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî tarafından Kur'an-ı Kerim'de Hakk kelimesinin müfessirlere göre on sekiz ayrı anlamda kullanıldığını ifade edilmiştir.⁴¹⁴

Kur'an-ı Kerim'in isimlerinden biri olan bu kelime aynı zamanda Yüce Allah'ın güzel isimlerindedir. Yüce Allah'ın güzel bir ismi olarak inkârı mümkün olmayan, varlığı ve uluhiyeti kesin olan, hakiki var olan, varlığı kabul olunması gereken, her hakikatin kendisinden alındığı zâtıyla var olan gerçek mevcut gibi manalara gelir.⁴¹⁵

Bu âyetimizdeki Hakk kelimesine gelince genelde İslâm ve Kur'an-ı Kerim şeklinde tefsir edildiğini görüyoruz.⁴¹⁶

Râzî, Tefsîrü'l-Kebîr adlı tefsirinde Hakk kelimesi hakkında iki görüş olduğunu ifade etmiştir. Ona göre bu görüşlerden biri Kur'an-ı Kerim anlamında kullanılmasıdır.

⁴⁰⁹ Çağrıncı, "Hakk" Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, 1997, Cilt XV, 137.

⁴¹⁰ Çağrıncı, "Hakk" Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, XV, 137; İsfahani, Müfredât, s. 296.

⁴¹¹ Muhammed Fuâd, el-Mu'cemü'l-Müfehres, s. 208.

⁴¹² Bakara 2/42; Nisâ 4/105; Mâide 5/77.

⁴¹³ İsrâ 17/81, 105; Kehf 18/29.

⁴¹⁴ Çağrıncı, "Hakk" Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, XV, 137.

⁴¹⁵ Abdurrahman Çetin, "Kuran'a Göre Kur'an'ın İsim ve Sıfatları", Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: V, Sayı: 5, s. 79.

⁴¹⁶ Neseî, Medâriku't-Tenzil, I, 418; Sâbûnî, Safvetü't-Tefâsîr, I, 321; Taberî, Câmi'ul-Beyân, II, 613; Kurtubî, el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân, V, 566; Karaman v.d., Kur'an Yolu, II, 188.

Diğeri ise Yüce Allah'a ibadete ve O'ndan başkasından da yüz çevirmeye davet anlamında kullanılmasıdır.⁴¹⁷

2.6. NİSÂ SÛRESİ 174. ÂYET

2.6.1. Âyetin Metni ve Meâli

يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَكُمْ بُرْهَانٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكُمْ نُورًا مُبِينًا

*“Ey insanlar, size Rabbinizden hakiki bir bürhan gelmiştir. Size apaçık bir nur göndermişizdir.”*⁴¹⁸

2.6.2. Âyet İle İlgili Açıklama

Daha öncede ifade edildiği gibi Nisâ Sûresi'nde يَا أَيُّهَا النَّاسُ hitabının olduğu üç âyet bulunmaktadır ve bu üç âyet de bu hitap ile başlamaktadır. Bu âyetlerin ilki sûrenin 1. âyeti, ikincisi 170. âyettir. Bu âyet ise يَا أَيُّهَا النَّاسُ hitabının olduğu Nisâ Sûresi'ndeki son âyettir.

Âyetle ilgili olarak bir kısım tefsirlere baktığımızda- يَا أَيُّهَا النَّاسُ hitabıyla başlayan bundan önceki âyet Nisâ Sûresi 170. âyette olduğu gibi gerek يَا أَيُّهَا النَّاسُ hitabı gerekse âyetin içeriği hakkında çok geniş bir açıklamanın olmadığı görülür. Yalnızca bu âyette aşağıda da açıklanacak olan bir kısım kavramlar üzerinde durulmuştur.

2.6.3. Âyetteki Hitap İle İlgili Açıklama

Hitap konusunda açıklama yaptığımız gördüğümüz tefsirlerden Taberî'nin tefsirinde hitabın Yahudi, Hristiyan ve müşriklerden oluşan tüm din gruplarına yönelik olduğu ifade edilmiştir.⁴¹⁹

Râzî ise Tefsîrü'l-Kebîr'inde yer alan *“Yüce Allah, bütün münafık, kâfir, yahudi ve hristiyanların aleyhine deliller getirip, onların her türlü şüphesini cevaplayınca, hitabı genelleştirerek bütün insanları, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in peygamberliğini kabul etmeye davet etmiştir.”*⁴²⁰ şeklindeki ifadeleriyle hitabın genel bir hitap

⁴¹⁷ Râzî, Tefsîrü'l-Kebîr, XI, 116.

⁴¹⁸ Çantay, Kur'ân-ı Hakîm ve Meâli Kerîm, I, 153.

⁴¹⁹ Taberî, Câmi'ul-Beyân, II, 620.

⁴²⁰ Râzî, Tefsîrü'l-Kebîr, XI, 121.

olduğunu söylemiştir. Günümüz tefsirlerinden Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsiri'nde de hitabın bütün insanlara yönelik olduğu ifade edilmiştir.⁴²¹ Aşağıda kavramların açıklamasında da görüleceği gibi bu âyetteki burhan ve nûr kavramlarından amacın genel olarak Hz. Muhammed (s.a.v.) ve Kur'an-ı Kerim olduğu müfessirler tarafından ifade edilmektedir. Bu durum da hitabın bütün insanlara yönelik genel bir hitap olduğunu ortaya koymaktadır.

2.6.4. Âyette Yer Alan Kavramlar

2.6.4.1. Burhan (بُرْهَانٌ)

Rağıb el-İsfahanî'nin Müfredât'ında delil için ileri sürülen açıklama,⁴²² olarak ifade ettiği bu kavram, bilimsel ve felsefi bir terim olarak doğruluğunda asla kuşku bulunmayan ve kesin bilgi sağlayan delil anlamında kullanılır.⁴²³ Arapça'da berraklaştırmak, açıklığa kavuşturmak, delil getirmek anlamındaki “بره-بره” kökünden türediği kabul edilir. Kur'an-ı Kerim'de hak ile bâtılı birbirinden ayıran kesin delil, karşılığında kullanılır.⁴²⁴ Kur'an-ı Kerim'de, Yüce Allah'ın apaçık delilleri olmaları itibariyle Hz. Muhammed'e (s.a.v.)⁴²⁵ ve Hz. Musa'nın (a.s.) asası ve yine onun elinin bir meşale gibi parlaması mucizelerine⁴²⁶ de burhan adı verilir. Bunların dışında bazı müfessirler Kur'an-ı Kerim'in bir adının da Burhan olduğunu kabul ederler. Kur'an-ı Kerim'de, Hz. Peygamber (s.a.v.) ile tartışan Yahudilerden ve Allah'la birlikte başka ilahlara da tapan müşrik ve putperestlerden bu konudaki iddialarını ispatlayacak burhanlar istendiği bildirilmektedir. Bu açıklamalarla burhanın, bütün şüpheleri ortadan kaldıracak açıklıkta ve itirazlara yer bırakmayacak kesinlikte bir delil olduğuna işaret edilmiş, dolayısıyla bir iddianın kabul veya reddedilmesi bu şekilde bir ispata bağlanmıştır. Buna göre burhanda esas olan ihtiva ettiği bilginin doğru olmasıdır. Belli mantık kalıpları uygulanarak doğruluğu ispatlanamayan bilgi burhan haline gelmez.⁴²⁷

⁴²¹ Karaman v.d., **Kur'an Yolu**, II, 195.

⁴²² İsfahanî, **Müfredât**, s. 137.

⁴²³ Karaman v.d., **Kur'an Yolu**, I, 188.

⁴²⁴ Bakara 2/111; Enbiyâ 21/24; Mü'minûn 23/117.

⁴²⁵ Nisâ 4/174.

⁴²⁶ Kasas 28/32.

⁴²⁷ Yusuf Şevki Yavuz, “Burhan”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul, 1992, Cilt VI, s. 429.

Bu âyetteki burhan kavramına gelince tefsirlerde genel olarak Hz.Muhammed (s.a.v.) olduğu ifade edilmiştir.⁴²⁸ Tabi ki her biri burhanın Hz. Muhammed (s.a.v.) olmasına bir açıklamada bulunmuştur. Bu açıklamaların bir kısmına baktığımızda Râzî, hakkın hak, bâtılın bâtıl olduğunu göstermek onun vazifesi,⁴²⁹ derken Neseî, Yüce Allah'ın ona verdiği mucizesiyle münkeri şaşkırtan ona galip gelen,⁴³⁰ şeklinde açıklamıştır. Kurtubî ve Sâbûnî de Neseî'ye yakın bir şekilde Yüce Allah'ın Hz. Muhammed'e (s.a.v.) verdiği mucizeler,⁴³¹ olarak açıklamışlardır. Taberî ise يَا أَيُّهَا النَّاسُ hitabına paralel olarak Hz. Muhammed'in (s.a.v.) burhan olmasını Yüce Allah onunla Yahudi, Hristiyan ve müşriklerin ileri süreceği mazeretleri ortadan kaldırmıştır,⁴³² şeklinde ifade etmiştir.

Ancak günümüz tefsirlerinden Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsiri'nde yukarıdaki açıklamalarda farklı olarak bu âyetteki burhan kavramından maksatın akıl olduğunu ifade edilmiştir. Ayrıca tefsir, burhan-akıl bağlantısına “*Aklın yürüyerek imanın ve hidâyetin sınırına kadar gelmesini sağlayan işaret taşlarıdır yani insanın kendi iç ve dış, maddi ve manevi varlığı ile onu çepeçevre saran kâinatta sergilenmiş olan alametler, deliller, yol bulduran izlerdir.*”⁴³³ şeklindeki açıklamalarını da ilave ederek burhan kavramının sınırını genişletmiştir.

2.6.4.2. Nûr (نُور)

“Nâr-نار” fiilinin masdarı olan nûr kelimesi, lügat olarak aydınlatmak ve uzaktan ateşi görmek anlamlarına gelir.⁴³⁴ Çoğulu “انوار – envâr” olan bu kavramı, Müfredât sahibi görmeyi sağlayan yaygın haldeki ışık,⁴³⁵ olarak tanımlamıştır.

Kur'an-ı Kerim'de kırk üç yerde geçen⁴³⁶ nûr kelimesinin, genel bir ifadeyle söyleyecek olursak otuz yedisi mahlûk, altısı mahlûk olmayan, otuz biri dünyevi, altısı uhrevi, beşi zahirî ve yirmi altısı bâtinî anlamda kullanılmıştır.⁴³⁷

⁴²⁸ Elmalılı, **Hak Dini Kur'an Dili**, III, 1539 - Râzî, **Tefsîrü'l-Kebîr**, XI, 121 - Neseî, **Medâriku't-Tenzîl**, I, 421 - Sâbûnî, **Safvetü't-Tefâsîr**, I, 322 - Taberî, **Câmi'ul-Beyân**, II, 620 - Kurtubî, **el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân**, V, 575.

⁴²⁹ Râzî, **Tefsîrü'l-Kebîr**, XI, 121.

⁴³⁰ Neseî, **Medâriku't-Tenzîl**, I, 421.

⁴³¹ Sâbûnî, **Safvetü't-Tefâsîr**, I, 322 - Kurtubî, **el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân**, V, 575.

⁴³² Taberî, **Câmi'ul-Beyân**, II, 620.

⁴³³ Karaman v.d., **Kur'an Yolu**, II, 195.

⁴³⁴ Ömer Çelik, “*Kur'an Kerim'de Nur Kavramı*”, **Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 16-17, s. 124.

⁴³⁵ İsfahanî, **Müfredât**, s. 1091.

Genel olarak nûr kavramı, dünyevi ve uhrevi olmak üzere ikiye ayrılabilir. Dünyevi nûr, dünya ile ilgili olan demek olup bu da iki kısımdır. Birincisi basiret gözüyle idrak edilen akıl ve Kur'an nûru gibi nûrlardır. Buna İlâhi Nûr da denilir. "...Allah'tan size bir nûr geldi....."⁴³⁸ âyeti örnek olarak verilebilir. İkincisi ise baş gözüyle hissedilen nûrdur ki bu, ay, güneş, yıldızlar ve diğer ışık veren cisimlerden yayılan nûrdur. "*Güneşi aydınlatıcı, ayı ise aydınlık yapan O'dur.....*"⁴³⁹ âyeti de bu kısma örnek olarak verilebilir.

Uhrevi nûr ise ahiretle ilgili nûr demektir. "*O gün mü'min erkeklerin ve mü'min kadınların nûrlarının kendileriyle beraber önlerinde ve sağ yanlarında yürümekte olduğunu görürsün.*"⁴⁴⁰ âyeti de uhrevi nûr ile ilgilidir.⁴⁴¹

Karşıtı zulmet olan bu kavram, Kur'an-ı Kerim'de ve hadislerde insanların önünü aydınlatıp doğru ve gerçek olanı görmelerini, hak ile bâtı, hayır ile şerri ayırt etmelerini sağlayan manevi ve ilahî ışık, anlamında kullanılmıştır. "...Allah onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır....." meâlindeki âyetlerde⁴⁴² mecazi anlamda hidayete nûr, dalâlete karanlık denilmiştir. Bu açıdan hidayet eden ve yol gösteren Yüce Allah olduğundan O'nun isimlerinden biri de en-Nûr'dur. Kur'an-ı Kerim'in isimlerinden biri de yine Nûr'dur.⁴⁴³

Kur'an-ı Kerim'deki âyetlerde geçen nûr kelimesi, yukarıda da ifade edildiği gibi bazen Yüce Allah için bazen Hz. Peygamber (s.a.v.) için bazen da Kur'an-ı Kerim için kullanılmıştır. Bu üçü dışında kalan şeyler için de kullanılan bu kavram, bu âyette Kur'an-ı Kerim, anlamında kullanılmıştır.⁴⁴⁴

Ayrıca Râzî, Kur'an-ı Kerim'in Yüce Allah tarafından "Nûr" diye isimlendirilmesini kalbe iman nûrunun düşmesine sebep olması,⁴⁴⁵ şeklinde açıklarken Kurtubî ise bu

⁴³⁶ Muhammed Fuâd, *el-Mu'cemü'l-Müfehres*, s. 725.

⁴³⁷ Çelik, "*Kurani Kerim'de Nur Kavramı*", s. 126.

⁴³⁸ Mâide 5/15-قَدْ جَاءَكُمْ مِنَ اللَّهِ نُورٌ.....yani akıl, Kur'an-ı Kerim, peygamber.

⁴³⁹ Yunus 10/5- ...هُوَ الَّذِي جَعَلَ الشَّمْسُ ضِيَاءً وَالْقَمَرَ نُورًا.....

⁴⁴⁰ Hadid 57/12- ...يَوْمَ تَرَى الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ يَسْعَى نُورُهُمْ بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَبِأَيْمَانِهِمْ.....

⁴⁴¹ Çelik, "*Kurani Kerim'de Nur Kavramı*", s. 126-127.

⁴⁴² Bakara 2/257; Mâide 5/16 -يُخْرِجُهُم مِّنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ.....

⁴⁴³ Uludağ, "*Nur*", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 2007, Cilt 33, s. 244.

⁴⁴⁴ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, III, 1539; Râzî, *Tefsîrü'l-Kebîr*, XI, 122; Neseî, *Medâriku't-Tenzîl*, I,

421; Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, I, 421; Taberî, *Câmi'ul-Beyân*, II, 621; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, VI, 275;

Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, V, 575.

⁴⁴⁵ Râzî, *Tefsîrü'l-Kebîr*, XI, 122.

durumu onun vasıtasıyla hükümlerin açıklık kazanması ve onun aracılığı ile sapıklıktan hidayete kavuşulması,⁴⁴⁶ şeklinde açıklamıştır.

2.7. A'RÂF SÛRESİ 158. ÂYET

2.7.1. Âyetin Metni ve Meâli

قُلْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ جَمِيعًا الَّذِي لَهُ مُلْكُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ يُحْيِي وَيُمِيتُ فَأَمَّا نُوا
بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ النَّبِيِّ الْأُمِّيِّ الَّذِي يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَكَلِمَاتِهِ وَاتَّبِعُوهُ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ

“(Habibim) de ki: Ey insanlar, şübhesiz ben göklerin ve yerin mülkü tasarrufuna mâlik olan, kendisinden başka hiç bir Tanrı bulunmayan, hem dirilten, hem öldüren Allah’ın size, hepinize gönderdiği peygamberim. O halde Allah’a ve O’nun ümmî nebi olan resulüne ki kendisi de o Allah’a ve O’nun sözlerine iman etmekte olmandır, iman edin, ona tâbi olun. Tâki doğru yolu bulmuş olasınız.”⁴⁴⁷

2.7.2. Âyet İle İlgili Açıklama

Mushaftaki sûre sıralamalarını ve يَا nidasıyla başlamayan Nisâ Sûresi 133. âyetteki hitabı da dikkate aldığımızda A’râf Sûresi’ndeki يَا أَيُّهَا النَّاسُ hitabının bulunduğu bu âyet, bu hitabı içeren 7.âyettir. A’râf Sûresi’nde bu hitabın bulunduğu tek âyettir. Bu âyetin bir özelliği de يَا أَيُّهَا النَّاسُ hitabından önce قُلْ hitabının yer almasıdır. Âyetin bu iki hitap ile birlikte başlamasıdır.

Bu âyet, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) yalnızca Araplara olmayıp bütün insanlara peygamber olarak gönderildiğinin en net delillerindendir. Âyetin Mekke’de inmiş olması da Hz. Peygamber’in (s.a.v.) daha o zaman böyle bir evrensel peygamberlikle şerefendirilmiş olduğu konusunda bilgilendirildiğini göstermektedir. Ayrıca bu âyetle bazı Yahudilerin, Muhammed gerçekten peygamberdir ama sadece Arapların peygamberidir, Yahudilere gönderilmemiştir, diyerek onun milli bir peygamber olduğunu ileri süren iddiaları da reddedilmektedir.⁴⁴⁸ Hz. Peygamber’in (s.a.v.) peygamberliğinin evrenselliği sadece insanlarla sınırlı olmayıp aynı zamanda bütün

⁴⁴⁶ Kurtubî, el-Câmiu li-Ahkâmi’l-Kur’ân, V, 575.

⁴⁴⁷ Çantay, Kur’ân-ı Hakîm ve Meâli Kerîm, I, 242.

⁴⁴⁸ Râzî, Tefsîrü’l-Kebîr, XV, 29; Karaman v.d., Kur’an Yolu, II, 607-608.

cinleri de kapsamaktadır.⁴⁴⁹ Buna ilaveten şu da söyleyebilir ki Hz. Muhammed (s.a.v.) sadece son peygamber değil aynı zamanda bütün peygamberler içinde tebliğ ettiği kitapta peygamberliğinin evrensel olduğu açıkça belirtilen tek peygamber olduğu gibi getirdiği İslâm dini de evrensel olduğu kesin ifadelerle bildirilen tek dindir.⁴⁵⁰

Ayrıca âyette Yüce Allah'ın birliğinin, kudretin ve hükümlerliliğinin vurgulanması Hz.Peygamber'in (s.a.v.) peygamberliğini desteklediği gibi dolaylı bir şekilde de İslâm dininin, diğer yönlerden olduğu gibi tevhit noktasından da tahrif edilen ve kitap gönderilmiş olan eski dinlerden farklı bulunduğu ve hak bir din olduğuna işaret edilmektedir.⁴⁵¹

2.7.3. Âyetteki Hitap İle İlgili Açıklama

Âyetteki يَا أَيُّهَا النَّاسُ hitabının muhatabına gelince bunun bütün insanlara yönelik olduğu konusunda ortak bir görüş olduğunu söyleyebiliriz. Yalnız tefsirlerin bir kısmı hitabın muhatabı konusunda yani bütün insanlara yönelik olduğu şeklinde doğrudan bir açıklamada bulunurken⁴⁵² bir kısmı ise bu açıklamayı dolaylı olarak ifade etmiştir. Şöyle ki âyetin “إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ جَمِيعًا”⁴⁵³ kısmının yorumunda bunu ifade etmişlerdir. Bu yorumda Hz.Peygamber'in (s.a.v.) diğer peygamberler gibi sadece kavimlerine ya da milletlerine değil bütün insanlığa hatta cin topluluğuna da gönderilmiş olduğu şeklindedir.⁴⁵⁴ Sadece bu yorum şekli de bu âyetteki hitabın dolaylı olarak tüm insanlara yönelik olduğu anlamına gelir.

2.7.4. Âyette Yer Alan Kavramlar

2.7.4.1. Ümmî (أمي)

⁴⁴⁹ Elmalılı, **Hak Dini Kur'an Dili**, 4, 2303; Neseî, **Medâriku't-Tenzîl**, I, 610; Zemahşerî, **el-Keşşâf**, IX, 391.

⁴⁵⁰ Karaman v.d., **Kur'an Yolu**, II, 607-608.

⁴⁵¹ Karaman v.d., **Kur'an Yolu**, II, 607-608.

⁴⁵² Râzî, **Tefsîrü'l-Kebîr**, XV, 29; Elmalılı, **Hak Dini Kur'an Dili**, IV, 2303; Taberî, **Câmi'ul-Beyân**, III, 509.

⁴⁵³ “...Şüphesiz ki ben, Allah'ın hepinize gönderdiği resulüyüm...”

⁴⁵⁴ Neseî, **Medâriku't-Tenzîl**, I, 610; Sâbûnî, **Safvetü't-Tefâsîr**, I, 476; Zemahşerî, **el-Keşşâf**, IX, 391 - Karaman v.d., **Kur'an Yolu**, II, 607-608.

Hız. Peygamber'in (s.a.v.) bir sıfatı olan ve Rağıb el-İsfahanî'nin Müfredât'ında yazmayan ve bir kitaptan okumayan,⁴⁵⁵ şeklinde ifade ettiği bu Kur'an terimi, sözlükte kastetmek anlamındaki “أم-emm” kökünden veya anne, anlamına gelen “أم-ümm” ya da topluluk, millet gibi anlamlara gelen “امة –ümmet” kelimesine nisbetle elde edilen ümmî, okuma yazma bilmeyen, tahsil görmemiş, az konuşan, konuşurken hata yapan kimse, demektir. Dilciler kelimenin bu anlamları kazanmasını, Arap toplumunun Kur'an-ı Kerim'in indiği dönemde genelde okuma yazma bilmeyenlerden meydana gelmesiyle açıklamaktadır. Ümmî kelimesi Kur'an-ı Kerim'de altı yerde geçmektedir. Bunların ikisinde tekil olarak⁴⁵⁶ ve Hız. Peygamber'in (s.a.v.) bir vasfı şeklinde kullanılırken diğer yerlerde çoğul haliyle ümmiyyûn, şeklinde zikredilmiştir. Ümmî kelimesi hadislerde de yazı yazmayı bilmeyen, tahsil görmemiş kimse, anlamında geçer. Bunlardan birinde Hız. Peygamber (s.a.v.) , “Biz ümmî bir topluluğuz, yazı yazmayız ve hesap yapmayız.”⁴⁵⁷ demiştir.⁴⁵⁸

Âyetimizdeki ümmî kelimesi Hız. Peygamber'in (s.a.v.) bir vasfı olarak kullanılmıştır. Bundan önceki âyet olan A'râf 157. âyette de bu kelime aynı şekilde kullanılmıştır. Müfessirler arasında Hız. Peygamberin ümmîliğinin okuma yazma bilmeme, eğitim almamış olma, anlamında kullanılması konusunda bir görüş ayrılığı yoktur.⁴⁵⁹ Hatta Râzî, Hız. Peygamber'in (s.a.v.) ümmî olmasını onun mucizelerinden biri olduğunu ifade eder. Bu görüşünü de şu yönlerden açıklayarak temellendirmeye çalışmıştır. “Birincisi, Hız. Peygamber (s.a.v.), Allah'ın kitabını, insanlara vahyedilmiş şekliyle manzum olarak hiçbir kelimesini değiştirip bozmaksızın tekrar tekrar okuyordu. Bir Arap hatibi, irticali olarak bir hitabe okuyup, daha sonra bunu tekrarladığında, ister istemez ya ona bazı şeyler ilave ediyor ya da ondan az veya çok bazı şeyleri eksiltiyordu. Hız. Peygamber (s.a.v.) ise, yazı yazmayı ve yazılanı okumayı bilmediği halde, hiçbir artırmada, eksiltmede ve değiştirmede bulunmaksızın Yüce Allah'ın kitabını okuyordu. İşte bu da Hız. Peygamber'in (s.a.v.) mucizelerinden birisidir. Nitekim Yüce Allah "(Habibim) sana Kur'an'ı okutacağız ve sen onu unutmayacaksın "(A'lâ, 87/6) buyurarak buna işaret etmiştir. İkincisi,

⁴⁵⁵ İsfahanî, Müfredât, s. 94.

⁴⁵⁶ A'râf 7/157-158.

⁴⁵⁷ Müsned, II, 43, 56, 122, 129; Buhârî, Savm, 13; Müslim, Sıyâm, 15.

⁴⁵⁸ Mehmet Suat Mertoğlu, “Ümmî”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, 2012, Cilt XLII, s. 309.

⁴⁵⁹ Mertoğlu, “Ümmî”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, XLII, 309.

eğer Hz. Peygamber (s.a.v.) yazabiliyor ve okuyabiliyor olsaydı zaman zaman önceki ümmetlerin kitaplarını okuduğu böylece bu bilgilerin o okumalar neticesinde meydana geldiği hususunda itham edilirdi. Ama o, hiçbir öğretim ve okumada bulunmaksızın, pekçok ilimleri ihtiva eden bu Kur'an-ı Kerim'i getirince, bu onun mucizelerinden birisi olmuştur. Nitekim Yüce Allah'ın "Sen, bundan evvel ne bir kitap okumuş ne de onu elinle yazmış değildin. Eğer böyle olsaydı, bâtılı söyleyenler şüpheye düşebilirlerdi." (Ankebût,29/48) âyetinden kastedilen de budur. Üçüncüsü de yazı yazmayı öğrenmek kolay bir iştir. Çünkü en az akıllı ve en az zeki olanlar bile az bir çabayla yazıyı öğrenebilmektedirler. Binaenaleyh yazıyı öğrenememek, anlayış ve idrakte büyük bir eksikliğin olduğuna işaret eder. Hem sonra Yüce Allah, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) önceki ve sonraki herkesin ilimlerini vermiş ve ona hiçbir insanın ulaşamadığı bilgiler ile sayısız hakikatleri ihsan etmiştir. Akıl ve anlayış bakımından ona verilen bu büyük ihsanın yanısıra Yüce Allah, onu öyle bir şekilde yaratmıştır ki onun akli ve anlayışı çok az kimselerin bile kolaylıkla öğrenebildiği yazıyı öğrenmeye ihtiyacı olmamıştır. İşte böylece birbirine zıt bu iki durumu birleştirmenin imkansızlığı olağanüstü bir olay ve bir mucize yerine geçmiştir."⁴⁶⁰

2.7.4.2. Kelimât (كلمات)

Bu kavram ise Kur'an-ı Kerim'de Yüce Allah'ın sözü anlamında ve Hz. İsa'yı (a.s.) tanımlamakta kullanılan⁴⁶¹ "el-kelemtü (الكلمة)" kelimesinin çoğuludur. Kavram, "kelimât" şeklinde Kur'an-ı Kerim'de sekiz yerde, "kelimâtihi" şeklinde zamirli olarak altı yerde geçmektedir.⁴⁶² Zamirli olarak geçtiği yerlerden biri de bu âyettir. Bu kelime gerek tekil gerekse çoğul kullanımıyla Kur'an-ı Kerim'de birçok anlamda kullanılmıştır. Biz bu âyetteki anlamı üzerinde durmaya çalışacağız. Râzî, Tefsîrû'l-Kebîr'de bu kavramı açıklarken Hz. İsa'nın (a.s.) babasız dünyaya gelmesinden hareketle Hz. Peygamber'in (s.a.v.) mucizeleri olarak değerlendirmiştir. Zira Râzî'ye göre Hz. Peygamber'in (s.a.v.) iki tür mucizesi vardır. Bunlardan biri mübarek şahsında tecelli etmiş olan mucizeleridir ki bunu başında onun ümmî gelmesi gelmektedir. Diğeri ise Hz. Peygamber'in (s.a.v.) şahsı dışında meydana gelen ayın

⁴⁶⁰ Râzî, Tefsîrû'l-Kebîr, XV, 25-26.

⁴⁶¹ Mustafa Sinanoğlu, "Kelime", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, 2002, Cilt XXV, s. 212.

⁴⁶² Muhammed Fuâd, el-Mu'cemü'l-Müfehres, s. 621.

yarılması, parmaklarından suyun fişkırması gibi mucizeleridir ki bu âyette geçen kelimât kavramı bu tür mucizeleri de ifade etmektedir. Yani Yüce Allah'a ve Yüce Allah'ın peygamberinde gösterdiği bütün mucizelerine iman ediyor, demektir.⁴⁶³

Taberî'de tefsirinde bu âyetteki kelimât, konusunda müfessirlerin ihtilaf ettiklerini söylemiştir. Ona göre müfessirlerin bir kısmı bu kavramı Allah'ın âyetleri, şeklinde yorumlarken diğerleri ise Hz. İsa (a.s.) şeklinde yorumlamışlardır. Kendisi ise bu kavramı Yüce Allah'ın kitabında Hz. Peygamber'in (s.a.v.) açık olarak getirdikleri, yani âyetleri olarak yorumlamıştır.⁴⁶⁴

Nesefî ise bu kavramı Yüce Allah'ın indirmiş olduğu tüm kutsal kitaplar, şeklinde yorumlamıştır.⁴⁶⁵ Sâbûnî de Nesefî gibi Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kendisine ve diğer peygamberlere indirilen kitapları, şeklinde yorumlamıştır.⁴⁶⁶ Kurtubî de bu kavram hakkında Sâbûnî ve Nesefî'nin yorumunun bir benzerini Allah'ın sözleri, Tevrat, İncil ve Kur'an-ı Kerim gibi kitaplarıdır, şeklinde yapmıştır.⁴⁶⁷

Zemahşerî ise kelimât kavramını, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) ve daha önceki peygamberlere indirilmiş olan vahiy ve kitaplar, şeklinde tefsir etmiştir. Ayrıca bu kavram ile Hz. İsa'nın (a.s.) kastedildiği dair bir görüş olduğunu da söylemiştir. Bu görüşünü de Mücâhid b. Cerîr'e dayandırmıştır.⁴⁶⁸

2.8. YÛNUS SÛRESİ 23. ÂYET

2.8.1. Âyetin Metni ve Meâli

فَلَمَّا أَنْجَاهُمْ إِذَا هُمْ يَبْغُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّمَا بَغْيُكُمْ عَلَى أَنْفُسِكُمْ مَتَاعَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا ثُمَّ إِلَيْنَا مَرْجِعُكُمْ فَأُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ

“Fakat Allah onları selamete erdirince bakarsın ki yeryüzünde yine haksız yere taşkınlıklarda bulunuyorlar! Ey insanlar, sizin taşkınlığınız ancak kendinize karşıdır. (Kendi aleyhinedir.)Bu da dünya hayatının o fâni menfaati gibi süreksizdir.

⁴⁶³ Râzî, *Tefsîrü'l-Kebîr*, XV, 32.

⁴⁶⁴ Taberî, *Câmi'ul-Beyân*, III, 511.

⁴⁶⁵ Nesefî, *Medâriku't-Tenzîl*, I, 611.

⁴⁶⁶ Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, I, 476.

⁴⁶⁷ Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, VII, 484.

⁴⁶⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IX, 391.

*Nihâyet dönüşünüz ancak bizedir. O vakit neler yapıyor olduğunuzu size biz haber vereceğiz!*⁴⁶⁹

2.8.2. Âyet İle İlgili Açıklama

Mushaftaki sûre sıralamalarını ve يَا nidasıyla başlamayan Nisâ Sûresi 133. âyetteki hitabı da dikkate aldığımızda bu âyet, يَا أَيُّهَا النَّاسُ hitabının bulunduğu sekizinci âyet olmakla birlikte Yûnus Sûresi'ndeki يَا أَيُّهَا النَّاسُ hitabının bulunduğu ilk âyettir. Bu âyetle birlikte Yûnus Sûresi'nde يَا أَيُّهَا النَّاسُ hitabının bulunduğu dört âyet bulunmaktadır. Bu âyeti diğerlerinden ayıran bir özellik de يَا أَيُّهَا النَّاسُ hitabının bu hitabın bulunduğu âyetlerden farklı olarak hitabın âyetin başında değil de ortasında yer almasıdır. Aynı özellik ileride anlatılacak olan Neml Sûresi 16. âyette de vardır.

2.8.3. Âyetteki Hitap İle İlgili Açıklama

Bu âyetteki يَا أَيُّهَا النَّاسُ hitabının muhatabına gelince âyet müstakil olarak düşünüldüğünde bir kısım tefsirlerde bu konuda net bir ifade olmadığı görülür.⁴⁷⁰ Sadece âyetteki hitabın tamamıyla alındığını ve muhatabı konusunda yoruma gidilmediğini görüyoruz. Hatta Zemahşerî, el-Keşşâf'ında hitabın kendisini bile âyetin tefsirinde ifade etmemiştir.⁴⁷¹ Fakat bu âyet, kendinden önceki âyet olan 22. âyetle birlikte değerlendirdirildiğinde ve iki âyet arasındaki anlam bütünlüğü dikkate alındığında bu iki âyet birlikte nazil olduğu görülür.⁴⁷² Yûnus Sûresi 23. âyetteki يَا أَيُّهَا النَّاسُ hitabının zor durumda kaldıklarında Yüce Allah'a sığınıp bir daha kötülük yapmayacaklarına söz verdikleri halde O'nun lütuf ve ihsanıyla zor durumdan kurtulduklarında yine haksızlık ve günahkârlık yoluna sapan ve bu karakteristik özellik taşıyan insan topluluğuna yönelik olduğunu söyleyebiliriz. Bu iki âyet arasındaki durumun benzerini Lokman Sûresi'nin 32. ve 33. âyetlerinde de görmekteyiz. Elmalılı da Hak Dini Kur'an Dili'nde bu hitabı "*Ey bu halde bulunan bayağı ve küstah kimseler*"⁴⁷³ şeklinde ifade ederek böyle bir insan topluluğuna işaret

⁴⁶⁹ Çantay, *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâli Kerîm*, I, 308.

⁴⁷⁰ Râzî, *Tefsîrü'l-Kebîr*, XVII, 70; Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, VIII, 502; Neseî, *Medâriku't-Tenzîl*, II, 15; Taberî, *Câmi'ul-Beyân*, IV, 199.

⁴⁷¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, XI, 461.

⁴⁷² Hakkı Yılmaz, *Nüzul Sırasına Göre Necm Necm Kur'an'ın Türkçe Meali*, İşaret Yayınları, İstanbul, 2012, s.186-187.

⁴⁷³ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, IV, 2701.

etmiştir. Ayrıca bu âyetteki hitap, 21. âyetteki النَّاسُ kelimesi ile üç âyetin anlam bütünlüğü dikkate alındığında 23. âyetteki hitabın Mekke müşriklerine yönelik bir hitap olduğu da ifade edebilebilir. Zira 21. âyetin nüzul sebebi⁴⁷⁴ ve 21. âyetteki النَّاسُ kelimesi hakkındaki tefsirlerdeki yorumlar,⁴⁷⁵ النَّاسُ kelimesinin Mekkeli müşrikler olduğu yönündedir.

2.8.4. Âyette Yer Alan Kavramlar

2.8.4.1. Bağy (بغى)

Sözlükte haktan ayrılmak, zulmetmek, haddi aşmak anlamına gelen bağy, dini ve ahlaki bir terim olarak Yüce Allah'a karşı gelme, dinin çizdiği sınırları aşma, anlamında kullanılmaktadır. Kelime, Kur'an-ı Kerim'de⁴⁷⁶ ve hadislerde⁴⁷⁷ hem sözlük hem de terim anlamlarında geçmektedir.⁴⁷⁸

Bağy kavramının yukarıda ifade edilen anlamları dışında Rağıb el-İsfahanî Müfredât'ında bu kavramı aranan şeyde orta yolu aşmayı istemek, gerçekte aşılması ya da aşılmaması farketmez,⁴⁷⁹ şeklinde ifade ederken bu kavramdaki istemek, anlamını da ortaya koymuştur. Hatta Râzî, Tefsîrû'l-Kebîr'inde bu kavramın asıl anlamının Vâhidî'ye isnad ile istemek, olduğunu belirtmiştir.⁴⁸⁰

Ömer Nasuhi Bilmen ise Hukukî İslâmiye ve Istılâhâtı Fıkhiyye Kamûsu'nda bağy hakkında "*Lügatte mutlaka taleb ve kesb manasınadır. Sair manalara da gelir. Sonra örfi lügavide: cevr ve zulm gibi icrası halal olmayan bir şeyi istemek manasında*

⁴⁷⁴ Yunus, 10/21; وَإِذَا أَذَقْنَا النَّاسَ رَحْمَةً مِّن بَعْدِ ضَرَاءٍ مَّسْتَهْمُ إِذَا لَهُم مَّكْرٌ فِي آيَاتِنَا فَلْيَا اللَّهُ أَسْرَعُ مَكْرًا إِنَّ رُسُلَنَا يَكْتُوبُونَ مَا نَمُكِّرُونَ âyetinin nüzul sebebi; Yüce Allah, Mekke halkını yedi sene kuraklık ve kıtlık ile sıkıntıya uğratmış, nerdeyse helak olayazmışlar. Ebu Süfyan ve bir takım ileri gelenler Hz. Peygamber'e (s.a.v.) gelmişler, "Bize dua et, eğer faydalı yağmurlar yağar bolluk olursa, seni tasdik ederiz." demişlerdi. Bunun üzerine Resulullah (s.a.v.) dua eylemiş, Yüce Allah da bol rahmet ihvan etmiş, güzel yağmurlar yağmış, bolluk ve bereket meydana gelmiş, fakat onlar sözlerinde durmamış ve iman etmemişler ve bu rahmeti putlara mal etmişlerdi. Yüce Allah'ın âyetlerine kötü sözler söylemeye ve Resulullah'a (s.a.v.) hile ve oyun etmeye devam etmişlerdi. Elmalılı, **Hak Dini Kur'an Dili**, IV, 2697.

⁴⁷⁵ Râzî, **Tefsîrû'l-Kebîr**, XVII, 67; Kurtubî, **el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân**, VIII, 502; Neseî, **Medâriku't-Tenzîl**, II, 13; Sâbûnî, **Safvetü't-Tefâsîr**, I, 579; Karaman v.d., **Kur'an Yolu**, III, 93.

⁴⁷⁶ Kasas, 28/76; Şûrâ, 42/27; En'âm, 6/164; Hucurât, 49/9.

⁴⁷⁷ Buhârî, Cihâd, 108; Ahkâm, 4; Müslim, Fiten, 70-73.

⁴⁷⁸ Ali Şafak, "*Bağy*", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul, 1991, Cilt IV, 451.

⁴⁷⁹ İsfahanî, **Müfredât**, s. 158.

⁴⁸⁰ Râzî, **Tefsîrû'l-Kebîr**, XVII, 74.

iştihar etmiştir. Bu kelimenin zulm, teaddi fesade sa'y, fücûra inhimak, hakdan udul manalarında kullanılması da bu itibar iledir." ifadelerini kullanmıştır.⁴⁸¹

Ömer Nasuhi Bilmen'in bu cümleleri de bağı kavramının temel anlamının istemek, olduğunu ortaya koyuyor. Kurtubî de tefsirinde bu kavramın asıl anlamının talepte bulunma, istemek olduğunu söylemiştir.⁴⁸²

Ayrıca Râzî, Zeccâc'a istinaden bağıın fesatta ileri gitmek, anlamı⁴⁸³ da bulunduğunu söylerken Kurtubî de bu kavramın fesat çıkarmak, anlamının kötüye giden yaranın etrafa yayılmasından alındığını, ileri sürmüştür.⁴⁸⁴

Bağı konusundaki diğer bir durumda bağıın bazan haklı bir gerekçe ile de yapılabileceğidir. Buna Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Kurayza Oğullarına yaptığı örnek olarak da verilebileceği gibi⁴⁸⁵ Nadir Oğullarına yaptığı da örnek olarak verilebilir.⁴⁸⁶

Ayrıca şunu da söylemek gerekir ki haksız olarak yapılan bağı en kötü günahlardandır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.) "*Mükafatı en çabuk verilen hayır sıla-i rahim, cezası en çabuk verilen şer ise bağı ile yalan yere yapılan yemindir.*"⁴⁸⁷

buyurmuştur. Ayrıca Hz. Peygamber'in (s.a.v.) "*İki şey var ki Yüce Allah onların cezasını dünyada iken peşin verir. Biri bağı diğeri ana babaya isyan*" dediği de rivayet edilmiştir. Bu rivayetler aynı zamanda âyetteki "*taşkınlığınız kendi aleyhinizedir*" kısmına bir açıklama olabilir.⁴⁸⁸

2.8.4.2. Metâ (متاع)

Dünyada insanların istifade etmesine elverişli nimet ve imkânlar için kullanılan bu Kur'an kavramı, sözlükte gelişme, en iyi duruma gelme, uzama, büyüme gibi anlamlara gelen "مَتَوَع - مَتَوَع" masdarından olan bir isimdir. Çoğulu "emtia" olan metâ kelimesi, insanın elde edip yararlanmak istediği her türlü maddi değer veya ihtiyaç maddesi, demektir. Daha dar anlamda özellikle hububat nevi saklanabilir gıda

⁴⁸¹ Ömer Nasuhi Bilmen, **Hukukî İslâmiye ve İstilâhâtü Fıkhiyye Kamûsu**, Bilmen Basım ve Yayınevi, İstanbul, t.y., Cilt III, s.333.

⁴⁸² Kurtubî, **el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân**, VIII, 502.

⁴⁸³ Râzî, **Tefsîrü'l-Kebîr**, XVII, 74.

⁴⁸⁴ Kurtubî, **el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân**, VIII, 502.

⁴⁸⁵ Râzî, **Tefsîrü'l-Kebîr**, XVII, 74; Zemahşerî, **el-Keşşâf**, XI, 461.

⁴⁸⁶ مَا فَطَعْتُمْ مِنْ لَبْنَةٍ أَوْ تَرَكَتُمْوهَا قَائِمَةً عَلَىٰ أُصُولِهَا فَبِإِذْنِ اللَّهِ وَلِيُخْزِيَ الْفَاسِقِينَ, Haşr, 59/5; "Herhangi bir hurma ağacını kesmeniz de, kökleri üzerinde ayakta bırakmanız da Allah'ın izniyledir ve bu da yoldan çıkmışların burunlarını sürmesi içindir.- Karaman v.d., **Kur'an Yolu**, V, 284 "

⁴⁸⁷ İbni Mace, Zühhd, 23(2/1408).

⁴⁸⁸ Râzî, **Tefsîrü'l-Kebîr**, XVII, 75; Zemahşerî, **el-Keşşâf**, XI, 461.

maddeleri ve giyim kuşam gibi orta ömürlü, kaplar, aletler ve mefruşat türü gibi uzun ömürlü kullanım değerine sahip dayanıklı şeyler için kullanılır.⁴⁸⁹ Hasîrîzâde Mehmet Elîf Efendi'nin en-Nûru'l-Furkân fî Şerhi Lugati'l-Kur'ân'ındaki "*Lügatte ta'am ve bez ve libas ve esas-ı beyt yani ev eşyası ve saireden her bir intifa olunan şeye itlak olunur.*"⁴⁹⁰ cümlesi de meta kelimesinin yukarıdaki anlamını destekler niteliktedir.

Metâ kelimesi, Kur'an-ı Kerim'de biri çoğul şeklinde olmak üzere otuz beş âyette geçmektedir.⁴⁹¹ Otuz beş âyette de aynı kökten gelen çeşitli isim ve fiiller şeklinde yer almaktadır. Hadislerde de bu benzer kullanımları görmekteyiz. Bazı âyetlerde ve ilgili hadislerin çoğunda metâ, herhangi bir değer yüklenmeksizin dünya hayatının normal ihtiyaç maddeleri için kullanılmıştır. Örneğin Hz. Adem (a.s.) ve eşi şeytan tarafından aldatıldıktan sonra buldukları yerden çıkarılıp yeryüzüne indirilmiş ve orada kendileri için "*...bir zamana kadar sizin için yerleşecek bir yer ve yararlanma maddeleri vardır.*"⁴⁹² âyetindeki metâ da bu anlamda olduğu bildirilmiştir.⁴⁹³

Rağîb İsfahanî, Müfredât'ında yukarıdaki âyetle birlikte birçok âyetteki⁴⁹⁴ metâ kelimesinin faydalanma ya da faydalanmak, anlamını ön plana çıkarmıştır.⁴⁹⁵

Ayrıca Kur'an-ı Kerim'de metâ kelimesinin yer aldığı âyetlerin çoğunda kelimenin en önemli ahlaki problemlerinden olan maddeperestlik bağlamında kullanıldığı görülmekte, insanın söz konusu değerlerin cazibesine kapılıp hayatını sadece bunları elde etme uğruna tüketmek yerine kendisine ahiret mutluluğunu ve nimetlerini kazandıracak işlere yönelmesi gerektiği bildirilmektedir. Buna göre "*Dünya hayatı aldatıcı bir metâdır.*"⁴⁹⁶ "*Dünyanın metâi azdır, Allah'a karşı saygısı olanlar için ahiret daha hayırlıdır.*"⁴⁹⁷ gibi âyetler örnek olarak verilebilir. Yine Kur'an-ı Kerim'de Âl-i İmrân Sûresi'nin 14. âyetinde metâ kelimesinin bir açılımını da görmekteyiz. Buna göre nefsanî arzular ve özellikle kadınlar, oğullar, yığın yığın

⁴⁸⁹ Çağrıncı, "*Meta*", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul, 2004, Cilt XXIX, 398.

⁴⁹⁰ Hasîrîzâde, **en-Nûru'l-Furkân**, II, 245.

⁴⁹¹ Muhammed Fuâd, **el-Mu'cemü'l-Müfehres**, s. 658.

⁴⁹² Bakara, 2/36 ... وَلَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَاعٌ إِلَىٰ حِينٍ.

⁴⁹³ Çağrıncı, "*Meta*", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, XXIX, 398.

⁴⁹⁴ Bkz. Nisâ, 4/77; Tevbe, 9/38; Ra'd, 13/17,26.

⁴⁹⁵ İsfahanî, **Müfredât**, s. 985.

⁴⁹⁶ Âl-i İmrân, 3/185; el-Hadîd, 57/20.

⁴⁹⁷ Nisâ, 4/77; ayrıca bkz. Tevbe, 9/38; Ra'd, 13/26.

biriktirilmiş altın ve gümüş, özel yetiştirilmiş soylu atlar, sağlam hayvanlar ve ekinler, metâ kelimesinin içerisinde değerlendirilmiştir.⁴⁹⁸

2.9. YÛNUS SÛRESİ 57. ÂYET

2.9.1. Âyetin Metni ve Meâli

يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَتْكُمْ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَشِفَاءٌ لِمَا فِي الصُّدُورِ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِلْمُؤْمِنِينَ

*“Ey insanlar, size Rabbinizden bir öğüt, gönüllerde olan derlere bir şifa, mü'minler için bir hidâyet ve rahmet gelmiştir.”*⁴⁹⁹

2.9.2. Âyet İle İlgili Açıklama

Yûnus Sûresi, Kur'an-ı Kerim'deki tertip sırasına göre onuncu sûredir. Bu sûrede يَا أَيُّهَا النَّاسُ hitabının yer aldığı dört âyet bulunmaktadır. Bu âyetlerin ilki daha önce anlattığımız 23. âyettir. 57. âyeti Yûnus Sûresi'ndeki diğer âyetlerden ayıran özellik يَا أَيُّهَا النَّاسُ hitabıyla başlayan tek âyet olmasıdır. Çünkü bu hitabın yer aldığı diğer âyetlerden birinde hitap, âyetin içerisinde yer almakta diğerlerinde de قُلْ hitabıyla birlikte gelmektedir.

Bu âyet ile ilgili birkaç hususu da anlatmak faydalı olacaktır. Bunlardan biri, Râzî'ye göre bu âyet aynı zaman da Hz. Peygamberin (s.a.v.) nübüvvetinin ispatıdır. Ona göre peygamberlerin peygamberliğinin ispatının iki yolu vardır. Onlardan biri mucizedir. Yani peygamberlik iddiasında bulunan bir kimse bu iddiasını mucize göstermekle destekliyor ise o kimse peygamberdir. Diğeri ise o kimsenin peygamberliğinin akli ispatıdır. Râzî, bu ispatı da şu ifadelerle ortaya koyuyor” *İnsanlara çeşitli noksanlıklar, cehaletler ve dünya sevgisi hâkimdir. İnsanın mutluluğunun, ancak gerçek inanç ve salih amel ile elde edileceğini aklımızla bilir anlarız. Bunun neticesi şuna varır: Dünyaya karşı nefretini ve âhirete karşı rağbetini artıran herşey salih ameldir. Bunun zıddı olan herşey ise, boş ve günah olan ameldir. Durum böyle olduğu için insanlar, güçlü, ruhu aydınlık, karakteri yüce, kâmil bir insana muhtaçtırlar ve o kâmil insan, noksan ve kusurlu olanları, noksanlık makamından kemal makamına götürebilecek güçte olur ki işte peygamber o*

⁴⁹⁸ Çağrıncı, “Meta”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, XXIX, 398.

⁴⁹⁹ Çantay, Kur'an-ı Hakîm ve Meâli Kerîm, I, 316.

*kişidir.*⁵⁰⁰ Hatta Râzî, bu ikinci yol olan akli ispatı daha üstün, kıymetli ve mükemmel görüyor.⁵⁰¹

Bu âyet ile ilgili diğer bir husus da âyette Kur'an-ı Kerim'in dört ismini görüyoruz. Bunlar aşağıda kavram olarak açıklamalarını göreceğimiz mevza, şifa, hüdâ ve rahmettir. Râzî'nin birbiriyle bağlantılı ve sıralı dört mertebe ve her mertebe için de Hz. Peygamber'i (s.a.v.) bir doktor, Kur'an-ı Kerim'i de bir reçete olarak değerlendirdiği⁵⁰² bu âyetteki Kur'an-ı Kerim'in bu dört özelliğini şu şekilde de açıklayabiliriz; Kur'an-ı Kerim, öncelikle mevzia, Allah'ı ve ahireti inkâr –ki bu âyetten önceki âyetler ahiretten bahsetmektedir- etmekle küfre düşmüş insanlara öğüt vermekte, onları aydınlatmakta; ikinci olarak şifa, her bir insanın gönül dünyalarına hitap ederek oradaki manevî ve ahlakî bozukluklarını tedaviye yöneltmekte, insanın iç dünyasını arındırmasını, doğru inanç ve güzel hasletler kazanmasını sağlayıcı hükümler getirmekte; üçüncü olarak hüdâ, Kur'an-ı Kerim'in uyarı ve öğütlerini ciddiye alıp onun şifa verici hükümlerini benimseyen mü'minin doğru ve yanlışları görmesine, ebedî kurtuluşa yönelmesine ve hak yolda yürümesine rehberlik etmekte; nihayet rahmet, bu kemal derecelerini aşan mü'minlerin Allah'ın sevgi ve merhametini kazanmalarını sağlamaktadır.⁵⁰³

2.9.3. Âyetteki Hitap İle İlgili Açıklama

Bu âyetteki *يَا أَيُّهَا النَّاسُ* hitabının muhatabına gelince genel olarak tefsirlerde hitabın muhatabı konusunda bir açıklama bulunmamaktadır.⁵⁰⁴ Bunun sebebi olarak daha önce de ifade edildiği gibi hitap konusundaki açıklamaların bu hitabın geçtiği ilk âyetlerde yapılmasıdır. Özellikle âyet ile ilgili bir nüzul sebebi yoksa ya da içerik olarak daha önceki bu hitabın geçtiği âyetlerle de benzeşiyorsa genel olarak hitap konusunda açıklamada bulunulmamıştır.

Ayrıca yine yukarıda ifade edildiği gibi âyet ile ilgili bir nüzul sebebi yoksa ya da âyetin farklı bir durumu yoksa müfessirler bu hitabı, hitaptaki ifade şekli olan “*Ey İnsanlar!*” şeklinde düşünmüş olabilirler. Ancak buna rağmen bu hitabın geçtiği her

⁵⁰⁰ Râzî, *Tefsîrü'l-Kebîr*, XVII,120.

⁵⁰¹ Râzî, *Tefsîrü'l-Kebîr*, XVII,121.

⁵⁰² Râzî, *Tefsîrü'l-Kebîr*, XVII,121-122.

⁵⁰³ Karaman v.d., *Kur'an Yolu*, III, 114-115.

⁵⁰⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, XI, 466; Taberî, *Câmi'ul-Beyân*, IV, 219; Neseî, *Medâriku't-Tenzîl*, II, 28; Karaman v.d., *Kur'an Yolu*, III, 114.

âyette kısa da olsa açıklama yapan tefsirler yok değil. Örneğin, Kurtubî, el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân'da bu hitabın Kureyş'e yönelik olduğunu söylerken⁵⁰⁵ günümüz tefsirlerinden Safvetü't-Tefâsîr'de Sâbûnî, hitabın bütün insanlara yönelik bir hitap olduğunu⁵⁰⁶ açıkça ifade etmiştir.

Râzî ise bu âyetteki hitabın muhatabını açıkça ifade etmemiştir. Ancak 55. âyet ile ilişkilendirerek muhatabın Mekke halkı olduğunu ifade etmeye çalışmıştır. Bunu da Râzî'nin Tefsîrû'l-Kebîr'indeki "*Bil ki âyetteki "Haberiniz olsun ki göklerde ve yerde ne varsa hepsi şüphesiz Allah'ındır" ifadesinde bir başka incelik daha vardır. O da âyetin "Haberiniz olsun ki" kelimesidir. Çünkü bu kelime ancak gafillerin dikkatini çekmek ve uyuyanları gaflet uykusundan uyandırmak için kullanılır. Âlemdeki insanlar, zahiri sebeblerle uğraşırlar ve şu bahçe padişahın, şu ev vezirin, şu köle Zeyd'in, şu cariye de Amr'in, derler ve her şeyi bir kimseye mal ederler. İnsanlar, cehalet ve gaflet uykusuna iyice daldıkları için, bu izafe edişlerin doğru olduğunu zannederler. İşte bu sebeble, Yüce Allah, o uyku ve gaflet içinde olanlara "Haberiniz olsun ki göklerde ve yerde ne varsa hepsi şüphesiz Allah'ındır" buyruğu ile seslenmiştir. Bu böyledir, çünkü Hak olan bir ve tekin dışında kalan varlıkların, zâtları gereği mümkün oldukları ve mümkün varlıkların, ya doğrudan yahut da dolayısıyla zâtı gereği vacib olana varıp dayandıkları sabit olunca, O'nun dışındaki herşeyin O'nun mülkü oldukları sabit olmuş olur. Durum böyle olunca O'nun dışındaki varlıkların, gerçekte bir mülkü olmadığı ortaya çıkar. Mahlukatın yani insanların çoğu, bu incelikleri bilmekten gafil ve habersiz olduğu için, onlardan bir kısmı olsun, cehalet ve dalâlet uykusundan belki uyanır diye, Resulü'ne (s.a.v.) böyle seslenmesini emretmiştir.*"⁵⁰⁷ ifadelerinin son cümlesinden anlıyoruz. Âyetlerin Mekkî olması da⁵⁰⁸ muhatabın Mekke halkı olmasını destekliyor. Fakat muhatabı Mekke halkı ile sınırlamak İslâm'ın ve Kur'an-ı Kerim'in evrenselliğini ortadan kaldırmak demektir. Bu açıdan indiği zaman itibariyle bu âyetteki hitabın muhatabı Mekke halkı olsa dahi genel anlamda kıyamete kadar gelecek olan bütün insanlıktır, denilebilir.

⁵⁰⁵ Kurtubî, el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân, VIII, 544-546.

⁵⁰⁶ Sâbûnî, Safvetü't-Tefâsîr, I, 588.

⁵⁰⁷ Râzî, Tefsîrû'l-Kebîr, XVII, 119.

⁵⁰⁸ Elmalılı, Hak Dini Kur'an Dili, IV, 2661.

2.9.4. Âyette Yer Alan Kavramlar

2.9.4.1. Mevıza (مَوْعِظَةً)

Bu âyetteki mevıza kavramına gelince; “İşin sonunun kötü ve güç olacağını açıklamalarıyla korkutmak”⁵⁰⁹ anlamına gelen mevıza kelimesi, “vaaz-وعظ” kelimesinin ismidir.⁵¹⁰

Genel olarak mevıza kelimesi ile ilgili olarak yapılan tanımlar bir araya getirildiğinde dine uygun olmayan şeylerden men etmeyi ifade eden söz, sevap ve cezayla ilgili kalbini yumuşatacak söz söylemek, nasihat etmek, Yüce Allah’ın cezasını hatırlatıp azabından korkutmak, itaat etmesini emir ve tavsiye etmek, dini öğüt, nasihat, vaaz,⁵¹¹ gibi ifadeler görülür.

Kur’an-ı Kerim’in isimlerinden olan mevıza kelimesi Kur’an-ı Kerim’de dokuz âyette geçmektedir.⁵¹²

2.9.4.2. Hüdâ (هُدًى)

Hidayet rehberi anlamında Kur’an-ı Kerim’in isimlerinden biri olan⁵¹³ hüdâ kelimesi, yol göstermek, iyi yola güzellikle rehberlik etmek, istenilene kavuşturmak, hidayet eden rehber, doğru yola gitmek, hidayet bulmak, yol, hidayet olunan doğru yol, itaat ve kulluk, gündüz,⁵¹⁴ gibi anlamlara gelmektedir

Hüdâ kelimesi elif lam takısı olmadan yani el-hüda şekli hariç Kur’an-ı Kerim’de kırk beş âyette geçmektedir.⁵¹⁵

Kur’an-ı Kerim, müttakiller, mü’minler ve bütün insanlara hidâyet kaynağı olduğu için bu isimle de anılmıştır. Hem müteaddi ve hem de lazım olabilen bu kelime aynı zamanda ihtiva ettiği yol gösterme anlamının, kötü yolu değil, sadece iyi ve doğru yolu göstermek demek olmasıdır. Bundan da Kur’an-ı Kerim’in daima hayra, iyiye, güzele ve doğru yola rehberlik ettiği anlaşılır.⁵¹⁶

⁵⁰⁹ Hasîrîzâde, **en-Nûru’l-Furkân**, II, 330.

⁵¹⁰ İsfahânî, **Müfredât**, s. 1168.

⁵¹¹ Çetin, “*Kuran’a Göre Kur’an’ın İsim ve Sıfatları*”, s. 85.

⁵¹² Muhammed Fuâd, **el-Mu’cemü’l-Müfehres**, s. 755.

⁵¹³ Abdülhamit Birişik, “*Kur’an*”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul, 2002, Cilt XVI, s. 383.

⁵¹⁴ Çetin, “*Kuran’a Göre Kur’an’ın İsim ve Sıfatları*”, s. 80.

⁵¹⁵ Muhammed Fuâd, **el-Mu’cemü’l-Müfehres**, s. 735.

⁵¹⁶ Çetin, “*Kuran’a Göre Kur’an’ın İsim ve Sıfatları*”, s. 80.

2.9.4.3. Rahmet (رَحْمَةٌ)

Şefkat gösterip lütufta bulunmak, anlamına gelen bu Kur'an kavramı, sözlükte masdar olarak düşünüldüğünde merhamet etmek, severek ve acıyarak korumak, isim olarak düşünüldüğünde de şefkat, merhamet, anlamlarına gelir.⁵¹⁷

Rahmet kelimesi, bazen incelik ve duyarlılık bazen de ihsan anlamlarında kullanılır. Yüce Allah'ın bir sıfatı olarak düşünüldüğünde Allah'ın ihsanı kastedilir. Yani Yüce Allah'tan nimet ve lütuflardır. Ancak insanlara nispet edildiğinde ise incelik, duyarlılık ve şefkat anlamları kastedilir.⁵¹⁸

Kur'an-ı Kerim'de yüz on dört yerde geçen rahmet kelimesi, doksan iki yerde Yüce Allah'a nisbet edilmiştir.⁵¹⁹

Bunun dışında Kur'an-ı Kerim için kullanıldığı gibi, iman, İslâm, Peygamberimiz, nübüvvet, Tevrat, cennet⁵²⁰ ve insanlar⁵²¹ için de kullanılmıştır.

Kur'an-ı Kerim ise mü'minler için bir nimet ve rahmettir. Yüce Allah, mü'min kullarına onunla rahmet eder, dalâletten hidayete sevkeder, helaktan kurtarır. Ancak bu mü'minlere mahsustur. Çünkü inanmayanlar, Kur'an-ı Kerim'i reddetmek sûretiyle kalplerini ona ve Hz. Peygamber'e (s.a.v.) kapamışlardır.⁵²²

2.9.4.4. Şifa (شِفَاءٌ)

Dini, ahlaki ve bedeni hastalıkların tedavisi ve ilacı, anlamındaki bu Kur'an kavramı,⁵²³ sözlükte deva, ilaç, hastayı iyileştirmek, hasta için afiyet istemek, afiyet ve selamete ulaşmak, kenar, kıyı, güneş batmak,⁵²⁴ anlamlarına gelir. Kur'an-ı Kerim'de şifa kelimesi, “şifa-شِفَاءٌ” şeklinde dört yerde,⁵²⁵ “yeşfi-يَشْفِي”⁵²⁶ ve “yeşfine-يَشْفِين”⁵²⁷ şeklinde de türevleriyle birlikte iki yerde geçmektedir.⁵²⁸

Bunlardan Tevbe Sûresi 14. âyeti, Yûnus Sûresi 57. âyeti, İsrâ Sûresi 82. âyeti ve

⁵¹⁷ Birışık, “Rahmet”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul, 2007, Cilt XXXIV, s. 419.

⁵¹⁸ İsfahanî, **Müfredât**, s. 420.

⁵¹⁹ Birışık, “Rahmet”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, XXXIV, 419.

⁵²⁰ Çetin, “Kuran'a Göre Kur'an'ın İsim ve Sıfatları”, s. 92.

⁵²¹ Birışık, “Rahmet”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, XXXIV, 419.

⁵²² Çetin, “Kuran'a Göre Kur'an'ın İsim ve Sıfatları”, s. 92.

⁵²³ Adem Yerinde, “Şifa”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul, 2010, Cilt XXXIX, s. 129.

⁵²⁴ Çetin, “Kuran'a Göre Kur'an'ın İsim ve Sıfatları”, s. 95.

⁵²⁵ Yûnus, 10/57; Nahl, 16/69; İsrâ, 17/82; Fussilet, 41/44.

⁵²⁶ Tevbe, 9/14.

⁵²⁷ Şuarâ, 26/80.

⁵²⁸ Muhammed Fuâd, **el-Mu'cemü'l-Müfrehes**, s. 385.

Fussilet Sûresi 44. âyeti dini ve ahlaki hastalıkların, Nahl Sûresi 69. âyeti ile Şuâra Sûresi 80. âyeti de bedeni hastalıkların tedavisi anlamında kullanılmıştır.⁵²⁹

Tefsir âlimleri, Kur'an-ı Kerim'in şifa oluşunu dönemlere göre farklı şekillerde yorumlamışlardır. Kur'an-ı Kerim'in bedenî hastalıklar için de şifa olduğu düşüncesi eskiden beri bulunmakla birlikte ilk devir müfessirleri Kur'an-ı Kerim'in şifa niteliğini daha çok cehalet, inkâr, şirk, nifak, şüphe ve fasıklık gibi hastalıklara şifa diye yorumlamışlardır. Râzî ile birlikte Kur'an-ı Kerim'in cismani hastalıklara şifa olabileceği dile getirilmeye başlanmıştır. Kur'an-ı Kerim'in bedeni hastalıklara şifa oluşuyla ilgili yorumun daha sık zikredilmesinde, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ve ashabının bedenî hastalıkların şifası için Kur'an-ı Kerim ile rukye yaptıklarına dair bir kısım rivayetlerin etkisi olduğu anlaşılmaktadır. Son dönem tefsir âlimlerinden Kur'an-ı Kerim'in şifa oluşunu, genellikle İslâm'ın kişi ve toplumun istikamet ve düzeni için getirdiği ilkeler temelinde değerlendirenler olduğu gibi Kur'an-ı Kerim'in bütün zihinsel, psikolojik, ahlaki ve toplumsal hastalıklara şifa olduğunu ifade edenler de olmuştur.⁵³⁰

2.10. YÛNUS SÛRESİ 104. ÂYET

2.10.1. Âyetin Metni ve Meâli

قُلْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِن كُنْتُمْ فِي شَكٍّ مِنْ دِينِي فَلَا أَعْبُدُ الَّذِينَ تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلَكِنْ أَعْبُدُ اللَّهَ الَّذِي يَتَوَقَّعُكُمْ
وَأُمِرْتُ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ

“De ki: Ey insanlar, eğer benim dinimden bir şübhede iseniz iyice bilin ki ben Allah'ı bırakıpta sizin taptıklarınıza tapmam. Ancak sizin canınızı alacak olan Allah'a kulluk ederim. Bana mü'minlerden olmaklığım emredilmiştir.”⁵³¹

2.10.2. Âyet İle İlgili Açıklama

Bu âyet, Yûnus Sûresi'ndeki يَا أَيُّهَا النَّاسُ hitabının yer aldığı dört âyetten üçüncüsüdür.⁵³² Bu âyetteki يَا أَيُّهَا النَّاسُ hitabı, قُلْ hitap kelimesi ile birlikte

⁵²⁹ Yerinde, “Şifa”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, XXXIX, 129.

⁵³⁰ Yerinde, “Şifa”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, XXXIX, 130.

⁵³¹ Çantay, Kur'ân-ı Hakîm ve Meâli Kerîm, I, 324.

⁵³² Diğer âyetler Yunus, 10/23, Yunus,10/57 ve Yunus,10/108. âyetlerdir.

gelmiştir.⁵³³ Yani âyet **يَا أَيُّهَا النَّاسُ** hitap kelimesi ile başlamakta ve ondan sonra **يَا أَيُّهَا النَّاسُ** hitabı gelmektedir. Bu **يَا أَيُّهَا النَّاسُ** hitabı âyeti, kendisinden sonra gelen ilk **يَا أَيُّهَا النَّاسُ** hitabı olan 108. ile içerik olarak bağlantılıdır.⁵³⁴ Yine 104. âyet, 108. âyet ile birlikte nazil olmuştur.⁵³⁵ Bu durum da bu iki âyetin içerik olarak birbiri ile bağlantılı olduğunu desteklemektedir.

Âyet ile ilgili diğer bir husus da Yüce Allah, kendisinin can alma, vefat ettirme sıfatını bu âyette öne çıkarmasıdır. Bunun birçok hikmetleri olabilir ancak bir kısmının da şunlar olduğu söylenebilir. Birincisi, Yüce Allah'ın hiçbir şeye gücü yetmeyenlerin değil bilakis kendisinin korkulup saygı duyulmaya ve kulluk edilmeye layık olduğunu göstermek istemesidir.⁵³⁶ İkincisi de ölüm genel olarak insanlara en korkulan bir şey olarak geldiğinden Yüce Allah'ın kendisinin can alma sıfatını zikredilerek daha caydırıcı ve daha engelleyici olması amaçlanmış olabilir. Üçüncüsü ise Yüce Allah'ın bu ifadeyle insanı önce yaratıp sonra canını aldığı ve sonra yeniden dirilteceği aşamalara dikkati çekerek kendisine kulluk edilmesinin gerekliliğini hatırlatmış olabilir.⁵³⁷

Ayrıca Yüce Allah âyetteki **وَأْمُرْتُ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ** ifadesiyle mü'minin tasdik edici olma özelliğini ortaya koymuştur. Gerçekten de mü'minin en önemli özelliklerinden biri de onun Yaratıcısı tarafından kendisine gönderilenleri şeksiz ve şüphesiz tasdik etmesidir.⁵³⁸ Yine bu ifadeyle mü'minin muvahhid olma özelliğine de dikkat çekildiğini görüyoruz.⁵³⁹ Zira mü'min tevhidi kabul etmekle birlikte daima tevhit üzere olandır. Bundan sonraki âyette hanif üzere olmanın ifade edilmesi buna açıklık getirmektedir.

2.10.3. Âyetteki Hitap İle İlgili Açıklama

Bu âyetteki **يَا أَيُّهَا النَّاسُ** hitabının muhatabına gelince, bu konuda ortak bir fikir olduğunu söylenebilir. Bu fikir de bu âyetteki hitabın Hz Peygamberin'in (s.a.v.) dönemindeki Mekke halkının müşriklerine yönelik bir hitap olmasıdır. Taberî,

⁵³³ Bu şekilde Kur'an'da dört âyet bulunmaktadır. Bunlar; A'râf, 7/158, Yunus, 10/104, Yunus, 10/108, Hac, 22/49.

⁵³⁴ Ayn durağı esasına göre; Hasan Tahsin Feyizli, **Feyz'ul Furkan Açıklamalı Kur'an-ı Kerim Meali**, Server İletişim, İstanbul, 2013, s. 234.

⁵³⁵ Yılmaz, **Nüzul Sırasına Göre Necm Necm Kur'an'ın Türkçe Meali**, s. 194-195.

⁵³⁶ Zemaşerî, **el-Keşşâf**, XI, 475.

⁵³⁷ Râzî, **Tefsîrü'l-Kebîr**, XVII, 179.

⁵³⁸ Taberî, **Câmi'ul-Beyân**, IV, 248.

⁵³⁹ Sâbûnî, **Safvetü't-Tefâsîr**, I, 600.

Sâbûnî ve Kurtubî tefsirlerinde yukarıdaki ifadeyi açıkça zikrederken⁵⁴⁰ Neseî ve Zemahşerî ise bu hitabın muhatabının Mekke halkı olduğunu ifade etmişlerdir.⁵⁴¹ Râzî ise Tefsîrû'l-Kebîr'inde muhatabın müşrikler olduğuna işaret etmiştir.⁵⁴² Zaten hem bu âyet ve bundan sonraki âyetlerin yani 104. âyet ile 109. âyet arasındaki âyetlerin içeriği hem de Yûnus Sûresi'nin Mekke bir sûre olması da bize hitabın, Hz. Peygamber (s.a.v.) nezdinde o dönemdeki müşriklere yönelik olduğu fikrine götürmektedir. Ancak daha önce de ifade edildiği gibi muhatabı Mekke halkı ile ya da Mekke müşriklerle sınırlamak İslâm'ın ve Kur'an-ı Kerim'in evrenselliğini ortadan kaldırmak demektir. Bu açıdan indiği zaman itibariyle bu âyetteki hitabın muhatabı Mekke halkının müşrikleri olsa dahi genel anlamda bir görevi de emri bi'l-ma'ruf nehyi ani'l-münker⁵⁴³ olan ve kıyamete kadar gelecek olan her Müslümanın hitap ettiği bütün inkârcılardır.

2.10.4. Âyette Yer Alan Kavramlar

2.10.4.1. Şekk (شَكَّ)

Sözlükte iki hüküm arasında kararsız kalmak⁵⁴⁴ ve mutlak tereddüt⁵⁴⁵ anlamlarına gelen şekk kelimesini Rağîb el-İsfahanî, Müfredât'ında insan nezdindeki iki zıddın eşit ve denk olmasıdır, şeklinde tanımlamıştır. Ona göre şekk, bazen de bir şeyin var olup olmaması konusunda meydana gelir.⁵⁴⁶ Usûl âlimleri ise bu kelimeyi, bir şeyin olup olmadığı hususunda aklın tereddüt gösterip iki taraftan birini diğerine tercih edememesi durumunu, şeklinde tarif ederler.⁵⁴⁷ Bir kısım tefsirlerde bu âyetteki şekk kelimesi konusunda bir açıklama bulunmazken⁵⁴⁸ Kurtubî tefsirinde bu kavramı

⁵⁴⁰ Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, VIII, 595; Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, I, 599; Taberî, *Câmi'ul-Beyân*, IV, 247.

⁵⁴¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, XI, 475; Neseî, *Medâriku't-Tenzîl*, II, 44.

⁵⁴² Râzî, *Tefsîrû'l-Kebîr*, XVII, 179.

⁵⁴³ İyiliği emredip kötülükten vazgeçirmeye çalışma yönündeki faaliyetler için kullanılan dinî, ahlâkî ve hukukî bir tabir; Çağrı, “*Emir bi'l-Ma'ruf Nehiy ani'l-Münker*”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1995, Cilt XI, s. 138.

⁵⁴⁴ Topaloğlu-Karaman, *Arapça-Türkçe Yeni Kâmus*, s. 212.

⁵⁴⁵ Hacı Mehmet Günay, “*Şüphe*”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 2010, Cilt XXXIX, s. 263.

⁵⁴⁶ İsfahanî, *Müfredât*, s. 559.

⁵⁴⁷ Günay, “*Şüphe*”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXXIX, 263.

⁵⁴⁸ Râzî, *Tefsîrû'l-Kebîr*, XVII, 179; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, XI, 475; Neseî, *Medâriku't-Tenzîl*, II, 44; Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, I, 599; Taberî, *Câmi'ul-Beyân*, IV, 247.

Türkçesi şüphe, zan, anlamına gelen⁵⁴⁹ “raybü (ريب)” kelimesi⁵⁵⁰ ile ifade etmiştir. Şekk kelimesi, Kur’an-ı Kerim’de de on beş âyette geçmektedir.⁵⁵¹

2.11. YÛNUS SÛRESİ 108. ÂYET

2.11.1. Âyetin Metni ve Meâli

قُلْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَكُمْ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنْ اهْتَدَىٰ فَإِنَّمَا يَهْتَدِي لِنَفْسِهِ وَمَنْ ضَلَّ فَإِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهِ وَمَا أَنَا عَلَيْكُمْ بِوَكِيلٍ

“De ki: Ey insanlar, size Rabbinizden hak gelmiştir. Artık kim hidâyeti kabul ederse o, ancak kendi faydası için hidâyete ermiş, kim de saparsa o da yalnız kendi zararına sapmış olur. Ben sizin başınızda bir bekçi de değilim!”⁵⁵²

2.11.2. Âyet İle İlgili Açıklama

Bu âyet, Yûnus Sûresi’ndeki يَا أَيُّهَا النَّاسُ hitabının yer aldığı dört âyetten sonuncusudur.⁵⁵³ Bu âyetteki يَا أَيُّهَا النَّاسُ hitabı, قُل hitap kelimesi ile birlikte gelmiştir.⁵⁵⁴ Yani âyet, قُل hitap kelimesi ile başlamakta ve ondan sonra يَا أَيُّهَا النَّاسُ hitabı gelmektedir. Bu hitap âyeti, kendisinden önceki hitap âyeti olan 104. âyet ile içerik olarak bağlantılıdır. Yine 104. âyet ile 108. âyet de birlikte nazil olmuştur.⁵⁵⁵ Bu durum da bu iki âyetin içerik olarak birbiri ile bağlantılı olduğunu desteklemektedir.

2.11.3. Âyetteki Hitap İle İlgili Açıklama

Bu âyetteki يَا أَيُّهَا النَّاسُ hitabının muhatabına gelince bu konuda bir kısım tefsirlerde⁵⁵⁶ herhangi bir açıklama göremiyoruz. Bununda sebebi yukarıda da ifade ettiğimiz gibi 104. âyetten itibaren 109. âyete kadar olan âyetlerin birlikte nazil olması ve

⁵⁴⁹ Topaloğlu-Karaman, Arapça-Türkçe Yeni Kâmus, s. 160.

⁵⁵⁰ Kurtubî, el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur’ân, VIII, 595.

⁵⁵¹ Muhammed Fuâd, el-Mu’cemü’l-Müfehres, s. 386.

⁵⁵² Çantay, Kur’ân-ı Hakîm ve Meâli Kerîm, I, 325.

⁵⁵³ Diğer âyetler Yunus, 10/23, Yunus, 10/57 ve Yunus, 10/104. âyetlerdir.

⁵⁵⁴ Bu şekilde Kur’an’da dört âyet bulunmaktadır. Bunlar, A’râf, 7/158, Yunus, 10/104, Yunus, 10/108, Hac, 22/49.

⁵⁵⁵ Yılmaz, Nüzul Sırasına Göre Necm Necm Kur’an’ın Türkçe Meali, s. 194-195.

⁵⁵⁶ Râzî, Tefsîrü’l-Kebîr, XVII, 183; Zemahşerî, el-Keşşâf, XI, 476; Sâbûnî, Safvetü’t-Tefâsîr, I, 600; Kurtubî, el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur’ân, VIII, 597.

içeriğinin birbiriyle bağlantılı olmasıdır. Bundan dolayı müfessirlerin bu âyetteki hitabın muhatabını 104. âyetteki muhatabın aynısı olarak değerlendirmişlerdir, diyebiliriz. Hatta Neseî'nin tefsiri *Medâriku't-Tenzîl* 'de bu âyetteki hitabın muhatabı konusunda Mekke halkı⁵⁵⁷ şeklinde bir açıklama görüyoruz. Ancak bu açıklama Neseî'nin 104. âyetteki açıklamasının aynısıdır. Buna bağlı olarak 104. âyetteki يَا أَيُّهَا النَّاسُ hitabının muhatabı bu âyette de aynıdır yani Hz. Peygamber'in (s.a.v.) dönemindeki Mekke halkının müşriklerine yönelik bir hitaptır, denilebilir. Bunun için 104. âyetteki hitap konusunda açıklamalar bu âyetteki hitap için de geçerlidir.⁵⁵⁸

2.11.4. Âyette Yer Alan Kavramlar

2.11.4.1. Hak (حَقّ)

Âyetteki hak kavramına gelince daha önce Nisâ Sûresi 170. âyetin açıklamasında bu kavram üzerinde durmuştuk.⁵⁵⁹ Biz burada sadece bu âyette hak kavramının ne anlama gelebileceğini anlatmaya çalışacağız. Buna göre baktığımız tefsirlerde bu âyetteki hak kavramının, Kur'an-ı Kerim anlamına geldiğini ifade ettiklerini görüyoruz.⁵⁶⁰ Ayrıca Kurtubî, bu âyetteki hak kavramına Resulullah (s.a.v.) denildiğini de tefsirinde ifade etmiştir.⁵⁶¹ Nisâ Sûresi 170. âyetteki geçen hak kavramının da bu âyetteki hak kavramının anlamıyla örtüşmektedir. Bundan dolayı Kur'an-ı Kerim'in isimlerinden biri de hak kavramı olmuştur.

2.11.4.2. İhtidâ (إِهْتِدَاء)

Rağıb el-İsfahanî'nin Müfredât'ında insanın seçme özgürlüğünü kullanarak yaptığı inceleme ve araştırma sonucunda ulaştığı sonuç ve karar,⁵⁶² şeklinde tanımladığı ihtidâ kavramı, sözlükte gerçeğe ulaşmak, doğru yolu bulmak, demektir. Terim olarak, inançsız iken veya başka bir dine mensupken İslâm dinini benimsemeyi⁵⁶³ ya

⁵⁵⁷ Neseî, *Medâriku't-Tenzîl*, II, 45.

⁵⁵⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. tezin 68.sayfası.

⁵⁵⁹ Bkz. tezin 47.sayfası.

⁵⁶⁰ Taberî, *Câmi'ul-Beyân*, IV, 249; Neseî, *Medâriku't-Tenzîl*, II, 45 - Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, I, 599; Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, VIII, 597.

⁵⁶¹ Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, VIII, 597.

⁵⁶² İsfahanî, *Müfredât*, s. 1110.

⁵⁶³ Ali Köse, "*İhtidâ*", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 2000, Cilt XXI, s. 554.

da din dışı yaşantıdan dine dönüşü ifade etmektedir. Bunun zıttı olarak dinden dönüş ya da çıkış için de irtidat kavramı kullanılmaktadır. Buna göre ihtidâ eden kimseye mühtedi, dinden dönen kimseye de mürtet denilmektedir. Esas itibarıyla ihtidâ, hayatın, anlam ve kimliğin radikal bir şekilde yeniden düzenlenmesi olayıdır.⁵⁶⁴ İhtidâ kelimesi, doğru yolu bulmak, yol göstermek, anlamlarına gelen hüda kökünden türemiştir.⁵⁶⁵

Kur'an-ı Kerim'de altmış yerde geçen⁵⁶⁶ ihtidâ kavramı, bir taraftan Yüce Allah'ın lütuf ve ihsanına bağlanırken diğer taraftan kulun iradesini kullanıp tercihte bulunması ile ilişkilendirilmiştir.⁵⁶⁷ Konuya teorik açıdan yaklaşıldığı takdirde Yüce Allah'ın dilemesine bağlı olarak bütün insanların hidâyet üzere olması mümkündür.⁵⁶⁸ Ancak Yüce Allah, insan türünü saf iyi olan meleklerle saf kötü olan şeytan arasında irade ve seçimine değer verilen bir statüde yaratmış, mutluluk ve felaketini kendi tercihinin bırakmıştır. Bunun yanında Yüce Allah, vahiy indirmek ve peygamber göndermek sûretiyle kişinin doğru yolu bulmasına yardımcı olmuştur. Bu açıdan peygamberlerin ve onların yolunda giden mürşitlerin fonksiyonu uyarma ve yol göstermeden ibaret olup hiçbir zaman insanın irade ve tercihinin önüne geçmemektedir.⁵⁶⁹

İslâm evrensel bir din olup kendi değerlerinden bütün insanların faydalanmasını, dolayısıyla müslüman olmayanların ihtidâ etmesini ister. Mü'minlere de bu noktada görevler yükler. Çünkü İslâm'da müslümanlar dinin evrensel mesajını insanlara ulaştırmakla yükümlü birer davetçidir. Hatta ilk tebliğci Peygamber Efendimiz (s.a.v.) bu davet hususun önemini *“Bir kişinin ihtidâ etmesine vasıta olmak büyük bir servete kavuşmaktan daha hayırlıdır.”*⁵⁷⁰ hadisiyle vurgulamıştır. Ancak *“Rabbinin yoluna hikmet ve güzel öğütle çağır, onlarla en güzel şekilde tartış.”*⁵⁷¹ meâlindeki âyette olduğu gibi⁵⁷² İslâm'ın hakikatlerini insanlara ulaştırmak isteyen kimse bunu en güzel ve en uygun şekilde anlatmalıdır. Bunun ötesinde bir yetkisi ve sorumluluğu yoktur. İnsanları farklı bir yöntemle doğru yola götüreceğini iddia

⁵⁶⁴ İrfan Başkurt, “*Yaygın Din Eğitimi ve Sosyo-Psikolojik Açıdan İhtida Hadisesi*”, İstanbul Üniversitesi

İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 14, 2006, s. 175.

⁵⁶⁵ Köse, “*İhtidâ*”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, XXI, 554.

⁵⁶⁶ Muhammed Fuâd, **el-Mu'cemü'l-Müfehres**, s. 733.

⁵⁶⁷ Kasas, 28/56; Muhammed, 47/17; Yunus, 10/108.

⁵⁶⁸ En'âm, 6/35.

⁵⁶⁹ Köse, “*İhtidâ*”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, XXI, 555.

⁵⁷⁰ Buhârî, Cihâd, 102; Müslim, Fedailü's-sahabe, 34.

⁵⁷¹ Nahl 16/125-...أُدْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ.

⁵⁷² Köse, “*İhtidâ*”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, XXI, 555.

etmek ise sorumsuz işler yapmaya götürebilir. Çünkü insanları güzelliklerle tanıştırayım derken onları büsbütün uzaklaştırabilir. Gerçeği anlattıktan sonra kişilerin tercihlerine, kanaatlerine saygı göstermek gerekir.⁵⁷³

2.11.4.3. Dalâlet/Dalâl (ضلالة/ضلال)

“Dalâlet (ضلالة)” veya “dalâl (ضلال)” kelimeleri “dalle (ضَلَّ)” kelimesinin mastarıdır. Biz bu açıklamamızda dalle kelimesinden ziyade onun mastarı olan dalâlet ya da dalal kelimeleri üzerinde duracağız. Dalal veya dalâlet kelimeleri sözlükte kaybolmak, zayi olmak, mahvolmak, sapmak, doğru yolu bulamamak,⁵⁷⁴ anlamlarına gelir. Bu bağlamda bu kelimelerin asıl anlamı ister kasıtlı ister gafletle olsun, ister az ister çok olsun doğru yoldan uzaklaştıran her türlü sapmadır. Dalâletin zıttı ise hidâyettir.⁵⁷⁵ Kendinden herhangi bir hata meydana gelen kimse için de bu kelime kullanılır ki peygamberler ile salihlere nispet edilen kısmı budur.⁵⁷⁶ Dalâletin yukarıda yazılan tanımı daha çok dinî yoldan sapmak, anlamında kullanılır.⁵⁷⁷

Kur'an-ı Kerim'de müştaklarıyla birlikte iki yüz on sekiz defa geçen⁵⁷⁸ dalâlet kavramı, daha çok küfür ve inkârı kapsayan sapıklık, anlamında kullanılır. Bunun yanında, haktan uzaklaşmak veya ayrı düşmek şeklinde ifade edilebilecek olan asıl anlamını daha hafifini ve bazan sonuçlarını ifade eden anlamları da Kur'an-ı Kerim'de görülmektedir. Örneğin azgınlık yapmak, yanılmak, unutmak, bilgisiz olmak, hüsrana ve zillete uğramak, bedbaht olmak, helak olmak gibi.⁵⁷⁹

Dalâlet kavramı hadislerde de Kur'an-ı Kerim'deki anlamları ile kullanılmıştır. Hz. Peygamber (s.a.v.) dualarında dalâlete düşmekten ve düşürülmekten, başkalarının sapıklığa düşmesine sebep olmaktan Yüce Allah'a sığınmış,⁵⁸⁰ Yüce Allah'ın saptırdığı kimselerden olmaması için O'na niyazda bulunmuş⁵⁸¹ ve bu konuda ümmetini uyarmıştır. Ümmeti hakkında en çok dalâlete sevkeden devlet

⁵⁷³ Abdurrahman Candan, **Kur'an'dan Öğütler**, (Editör: Yaşar Yiğit v.d.) Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2010, Cilt: I, s. 389.

⁵⁷⁴ Topaloğlu-Karaman, **Arapça-Türkçe Yeni Kâmus**, s. 237.

⁵⁷⁵ İsfahani, **Müfredât**, s. 622.

⁵⁷⁶ Duha, 93/7; Hasîrîzâde, **en-Nûru'l-Furkân**, II, 28.

⁵⁷⁷ Ömer Faruk Harman, **“Dalalet”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul, 1993, Cilt VIII, s. 427.

⁵⁷⁸ Muhammed Fuâd, **el-Mu'cemü'l-Müfrehes**, s. 421.

⁵⁷⁹ Cihat Tunç, **“Dalalet”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul, 1993, Cilt VIII, s. 428.

⁵⁸⁰ Müsned, IV, 264; VI, 302, 306; İbn Mâce, Dua, 18.

⁵⁸¹ Müsned, I, 302; Tirmizî, Daavât, 124.

başkanlarından endişe ettiğini belirten⁵⁸² Hz. Peygamber, (s.a.v.) dalâlete düşmemek için Kur'an-ı Kerim ve Sünnet'e uyulmasını emretmiş, bunlara tam olarak uyanların sapıklıktan korunacağını, aksi takdirde dalâletin kaçınılmaz olacağını haber vermiştir.⁵⁸³ Ayrıca Yüce Allah'a itaat etmeyenlerin ve meşru devlet başkanlarına biatta bulunmayanların,⁵⁸⁴ cemiyette hırsızlık vb. suçları işleyen aristokrat zümreyi gerekli cezaya çarptırmayıp alt tabakaya mensup suçluları cezalandıran adaletsiz toplumların,⁵⁸⁵ âlimlerden mahrum olan milletlerin⁵⁸⁶ dalâlete düşeceğine dikkat çekmiştir.⁵⁸⁷

Dalâletle ilgili âyet ve hadislerin karşılaştırmalı olarak incelenmesinden şu sonuca ulaşmak mümkündür: Doğru yolu bulmak veya doğru yoldan sapmak insanların kendi irade ve tercihlerine bağlı olduğundan bir bakıma kendi ellerindedir. Yüce Allah bütün insanlara doğru ile yanlış birbirinden ayıracak temyiz gücü vermiş, ayrıca özendirici ve uyarıcı olmakla görevlendirdiği peygamberler vasıtasıyla insanların yolunu aydınlatan kitaplar indirmiştir. Bu kitaplarda helali haramı, faydalıyı zararlıyı, hayrı ve şerri açıklamış ve bundan dolayı insanları sorumlu tutmuştur.⁵⁸⁸

Öte yandan dalâleti iki kısma ayırabiliriz. Biri, nazari ilimlerde olan dalâlettir.⁵⁸⁹ Bu Yüce Allah'ın varlığını, birliğini bilmek, peygamberlerini tanımak ve benzeri konulardaki dalâlettir. Diğeri de ameli, pratik ilimlerde olan dalâlettir.⁵⁹⁰ Bu da ibadetleri oluşturan şeri hükümlerin bilgisi ile ilgili dalâlettir.⁵⁹¹

2.11.4.4. Vekil (وكيل)

Vekil kavramı, sözlükte işinin görülmesini başkasına havale etmek anlamındaki “vekl-vükûl” kökünden türemiştir. Vekil, işin havale edildiği kimse, demektir. Terim olarak bütün yaratıkların işlerinin görülmesinde güvenilip dayanılan bu konuda tam yeterli olan varlık, anlamına gelir. Vekil, Kur'an-ı Kerim'de on dört âyette Yüce

⁵⁸² Müsned, IV, 123; VI, 441.

⁵⁸³ Müsned, I, 51, 325; IV, 445; İbn Mâce, Hudûd, 9.

⁵⁸⁴ Müsned, II, 111.

⁵⁸⁵ Buhârî, Hudud, 12.

⁵⁸⁶ Buhârî, İlim, 34, İtisâm, 7.

⁵⁸⁷ Tunç, “*Dalâlet*”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, VIII, 428.

⁵⁸⁸ Tunç, “*Dalâlet*”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, VIII, 428.

⁵⁸⁹ Nisâ, 4/136.

⁵⁹⁰ Bkz. Nisâ, 4/167.

⁵⁹¹ İsfahanî, **Müfredât**, s. 623.

Allah'ın zâtını nitelendirmekte, O'nun güvenilecek en güzel varlık olduğu, kendisine güvenen kimseyi koruduğu ve her şeyi gördüğü ifade edilmektedir. Vekil ayrıca on civarındaki âyette Hz. Peygamber'e (s.a.v.) nisbet edilerek onun insanlara karşı zor kullanacak ya da insanların kötü davranışlarına kefil olacak bir karakterde yaratılmadığı anlatılmaktadır. Şu an da incelemesini yaptığımız Yûnus Sûresi 108. âyette de bu anlamda kullanılmıştır. Kırk âyette ise tevekkül kelimesi geçmekte⁵⁹² ”Asla ölmeyecek olan O, diri varlığa, Allah'a dayanıp güven” âyetinde⁵⁹³ görüldüğü gibi Yüce Allah'a tevekkül emredilmekte, peygamberlerle mü'minlerin tevekkül, dua ve niyazları dile getirilmektedir. Vekil ismi Tirmizî ve İbn Mâce'nin el-Esmâü'l-Hüsna listelerinde yer almıştır.⁵⁹⁴ Çeşitli hadis rivayetlerinde vekil kavramı, Yüce Allah'a nisbet edildiği gibi vekilin manasına açıklık getiren *حَسْبُنَا اللَّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ* âyeti,⁵⁹⁵ hadiste⁵⁹⁶ de geçmektedir.⁵⁹⁷

Bu âyette ise Râzî'nin "*Sizi en büyük sevaba ulaştırmak ve sizi elim bir azaptan kurtarmak konusunda benim üzerime yaptığımdan daha fazlası vacip değildir.*"⁵⁹⁸ diye açıkladığı vekil kelimesi, tefsirlerde genelde bekçi, koruyucu anlamlarında ifade edilmiştir. Hatta "*İşlerinizin, amellerinizin bana bırakıldığı bir bekçi, koruyucu değilim*" meâlinde ortak yorumların olduğunu görüyoruz.⁵⁹⁹ Taberî'nin tefsirinde otoriter, zorba⁶⁰⁰ anlamı verdiği bu kelimeyi Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsiri'nde "*Ben sizin adınıza hareket edecek değilim.*" şeklinde ifade edildiğini görüyoruz.⁶⁰¹

Özetle Yüce Allah, bu âyette peygamberliği evrensel olan Hz. Peygamber'den (s.a.v.) o gün ki Mekke halkına ve kıyamete kadar gelecek bütün insanlara şunu anlatmasını istemiştir: Ben size doğru yolu gösteriyorum. İyi ve kötü olanı anlatıyorum. Sizi zorla müslüman yapacak değilim. Bana böyle bir yetki de verilmemiştir. Benim tek görevim insanları hakikate çağırmaktadır. Tercih hakkı da sizindir. Dileyen kabul eder. Dileyen de inkâr eder. Ben size hak dini ulaştırdım, sizi

⁵⁹² Muhammed Fuâd, **el-Mu'cemü'l-Müfehres**, s. 762.

⁵⁹³ Furkan, 25/58.

⁵⁹⁴ Tirmizî, Davet, 82; İbn Mâce, Dua, 10.

⁵⁹⁵ Âl-i İmrân, 3/173; Allah bize yeter, O ne güzel vekildir.

⁵⁹⁶ Müsned, I, 326; III, 7; Tirmizî, Kıyâmet, 8.

⁵⁹⁷ Topaloğlu, "*Vekil*", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul, 2013, Cilt XLIII, s. 9.

⁵⁹⁸ Râzî, **Tefsîrü'l-Kebîr**, XVII, 183.

⁵⁹⁹ Nesefî, **Medâriku't-Tenzil**, II, 45 - Sâbûnî, **Safvetü't-Tefâsîr**, I, 600 - Kurtubî, **el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân**, VIII, 597 - Zemahşerî, **el-Keşşâf**, XI, 476.

⁶⁰⁰ Taberî, **Câmi'ul-Beyân**, IV, 250.

⁶⁰¹ Karaman v.d., **Kur'an Yolu**, III, 141.

tanıştırdım. Sizi aynı zamanda dinin faydalı, yararlı öğretilerine davet ediyorum. Kabul etmenin sizin yararınıza olduğunu da söylüyorum. Kabul etmemeniz durumunda mahşer gününde zarar edeceğinizi ve azapla karşılaşacağınızı da söylüyorum. Bundan sonra sizden dileyen benim çağırma evet deyip hakikat yolunu seçer, isteyen de bâtil yolu tercih eder. Fakat şunu iyi biliniz ki insan her yaptığından sorumludur. Yüce Allah, herkese yaptıklarından dolayı hesap soracaktır.⁶⁰²

2.12. HAC SÛRESİ 1. ÂYET

2.12.1. Âyetin Metni ve Meâli

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ إِنَّ زَلْزَلَةَ السَّاعَةِ شَيْءٌ عَظِيمٌ

“Ey insanlar, Rabbinizin azabından sakının. Çünkü o saatin zelzelesi büyük bir şeydir.”⁶⁰³

2.12.2. Âyet İle İlgili Açıklama

Âyetin nüzul sebebi hakkında tefsirlerde⁶⁰⁴ ve hadis kitaplarında⁶⁰⁵ birçok rivayetler vardır. Râzî de tefsirinde nüzul konusuna müstakil bölüm ayırmıştır. Bu konudaki rivayetlerin bir toplamı niteliğinde olan Râzî'nin bu bölümü şu şekildedir. Bu bölüm şu şekildedir: “Rivayete göre şu iki âyet, müslümanlar geceleyin yürürlerken yani hareket halinde iken nazil oldu. Bu esnada Hz. Peygamber (s.a.v.) nida etti. Bunun üzerine insanlar onun çevresinde toplanmaya başladı. Hz. Peygamber (s.a.v.) de onlara bu iki âyeti okudu. Hz. Peygamber, (s.a.v.) bu geceden daha çok ağlayan insanlar görmemişti. Sabah olduğunda insanlar, binitlerine eyer vuramadılar, çadır kuramadılar, yemek pişiremediler. İnsanların kimisi ağlıyor, kimisi de oturmuş hüznü bir şekilde düşünüyordu. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.): "Bilir misiniz o gün hangi gündür?" dedi. Onlar: "Allah ve Resülü daha iyi bilir" dediler. Hz. Peygamber (s.a.v.) de: "O gün, Yüce Allah, Hz. Âdem (a.s.)'a "Kalk ve neslinden cehenneme gidecekleri gönder" dediği gündür. Bunun üzerine Âdem (a.s.) "Ne

⁶⁰² Candan, Kur'an'dan Öğütler, I, 388-389.

⁶⁰³ Çantay, Kur'an-ı Hakîm ve Meâli Kerîm, II, 599.

⁶⁰⁴ Kurtubî, el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'an, XII, 9-10; Zemahşerî, el-Keşşâf, XVII, 689; Havva, el-Esas, IX, 267-269.

⁶⁰⁵ Buhâri, Rikak, 50; Müslim, İman 368 (1/197); Buhari, Tıp, 17; Müslim, İman, 371 (1/196); Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'an, 3168, (22/1).

kadar?" anlamında "Ateşe gönderilenler nedir/ kimlerdir?" der. Yüce Allah Azze ve Celle "Her binden, dokuzyüzdoksandokuzu cehenneme biri de cennete" buyurur. İşte o zaman küçükler yaşlanır, her hamile çocuklarını düşürür ve sen insanları sanki sarhoşmuş gibi görürsün. Bu durum mü'minlere ağır geldi ve ağlamaya başladılar ve "Ey Allah'ın Resulü (s.a.v.) o zaman kim kurtulacak?" dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.) "Güler yüzlü olun, doğru ve düzgün olun ve mutedil, orta yol üzere olun. Çünkü sizin beraberinizde iki mahluk cinsi vardır ki bunlar hangi kavimde olursalar oranın sayısını çoğaltırlar ki onlar da Ye'cûc ile Me'cûc'dur" diye cevap verdi. Sonra Hz. Peygamber (s.a.v.): "Ben sizlerin, cennettekilerin dörtte biri olmanızı ümit ediyorum/umuyorum" deyince oradakiler tekbir getirdiler. Daha sonra Hz. Peygamber (s.a.v.): Ben sizin, cennetliklerin yarısı olmanızı ümit ediyorum/umuyorum " deyince de, orada bulunanlar tekbir getirdiler ve Allah'a hamdettiler. Sonra da Hz. Peygamber (s.a.v.) 'Ben sizlerin, cennettekilerin üçte ikisi olmanızı ümit ediyorum. Çünkü cennet halkı, yüz yirmi sıra, gruptur. Onların sekseni benim ümmetimdendir. Müslümanlar, kâfirler içinde sanki devenin yanındaki, (böğründeki) bir ben, bir nişan ya da siyah öküzdeki beyaz bir kıl gibidirler" dedi ve sonra Hz. Peygamber (s.a.v.): "Ümmetimden yetmiş bini, cennete hesapsız, sorgusu girer." demesi üzerine Hz. Ömer⁶⁰⁶ (r.a.) "Yetmiş bin mi" dedi. Hz. Peygamber(s.a.v.) "Evet. Her biriyle birlikte de yetmiş bin kişi vardır." dedi. Bunun üzere, Ukkaşe b. Mihsan⁶⁰⁷ ayağa kalkar ve ey Allah'ın Resulü, (s.a.v.) benim de onlardan olmam için Allah'a dua et." deyince Hz. Peygamber (s.a.v.) de "Sen onlardansın" diyor. Bunun üzerine Ensardan bir adam kalktı ve aynı şeyi söyledi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.) "Bu konuda Ukkaşe, seni geçti" dedi. Sonra insanlar, Ashab, yetmişbin kişi hususunda konuşmaya daldı. Bazısı bunların İslâm üzere doğmuş kimseler olduğunu bazısı da bunların iman edip Hz. Peygamber (s.a.v.) ile birlikte cihad edenler oldukları söyledi. Söylediklerini Hz. Peygamber'e (s.a.v.) haber verdiklerinde O da "Onlar kendisi dağlanmayan başkasını da dağlamayan, kendilerine okuyup üflenmesini istemeyen, herhangi bir şeyi uğursuz saymayan ve sadece Rablerine dayanıp güvenip kimselerdir, dedi."⁶⁰⁸

Hac Sûresi, Kur'an-ı Kerim'deki tertip sırasına göre yirmi ikinci sûredir. Ancak يَا أَيُّهَا النَّاسُ hitabıyla başlayan Kur'an-ı Kerim'deki ikinci sûredir. Kur'an-ı Kerim'de يَا أَيُّهَا

⁶⁰⁶ Ebû Hafs Ömer b. el-Hattâb b. Nüfeyl (ö. 23/644), Hülafayı Raşidin'in ikincisi.

⁶⁰⁷ Ebû Mihsan Ukkâşe b. Mihsan b. Hursân el-Esedî (ö. 11/632), sahabi.

⁶⁰⁸ Râzî, **Tefsîrü'l-Kebîr**, XXIII, 4.

النَّاسُ hitabıyla başlayan iki sûre bulunmaktadır. Bunlardan birisi de tertip sırasına göre dördüncü sûre olan Nisâ Sûresi'dir.⁶⁰⁹

2.12.3. Âyetteki Hitap İle İlgili Açıklama

Bu âyetteki يَا أَيُّهَا النَّاسُ hitabına gelince hitap konusunda herhangi bir yorumda bulunmayanlar olduğu gibi⁶¹⁰ bulunanlar da vardır. Yorumda bulunanların ise ortak fikri muhatabın bütün insanlar olduğu, şeklindedir. Mesela günümüz tefsirlerinden Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsiri ile Safvetü't-Tefâsîr, net bir şekilde hitabın bütün insanlara⁶¹¹ yönelik olduğunu ifade ederken Neseî, Âdemoğlu, şeklinde⁶¹² yorumlayarak hitabın dolaylı olarak bütün insanlar olduğunu vurgulamıştır. Buna benzer yorumu Taberî de "ey insanlar" şeklinde⁶¹³ hitap tekrarlanarak muhatabın tüm insanlar olduğu ortaya konmak istenmiştir. Ancak Kurtubî, bu hitap konusunda küçük bir daraltma yaparak muhatabın bütün mükellefler, olduğunu⁶¹⁴ söylemiştir. Aslında yukarıda da ifade ettiğimiz muhatabın bütün insanlar olduğu ortak fikrini, hem bu âyetin hem de bundan sonraki âyetin içeriğindeki "اتَّقُوا رَبَّكُمْ" ifadesi ile Yüce Allah'ın yaratıcılık, yöneticilik, sahiplik ve terbiye edicilik özelliklerine⁶¹⁵ vurgu yapan Rab isminin öne çıkması ile bütün insanları ilgilendiren kıyamet ve ahiret gerçeğinin somut bir tasvirle sıradan bir olay olmadığını anlatılması⁶¹⁶ ve hatırlatılması da desteklemektedir.

2.12.4. Âyette Yer Alan Kavramlar

2.12.4.1. Rab (رَبِّ)

Sözlükte terbiye etmek, yetiştirmek, bir şeyi yetkinlik derecesine ulaşıncaya kadar aşama aşama inşa etmek,⁶¹⁷ anlamlarındaki Rab kelimesi, genel olarak Yüce Allah hakkında kullanılır ve Yüce Allah hakkında kullanıldığında mâlik, seyyit, idare eden,

⁶⁰⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. tezin 35. sayfası.

⁶¹⁰ Râzî, *Tefsîrü'l-Kebîr*, XXIII, 3; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, XVII, 689.

⁶¹¹ Karaman v.d., *Kur'an Yolu*, III, 710-711; Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, II, 280.

⁶¹² Neseî, *Medâriku't-Tenzîl*, II, 426.

⁶¹³ Taberî, *Câmi'ul-Beyân*, V, 291.

⁶¹⁴ Kurtubî, *el-Câmi li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, XII, 10.

⁶¹⁵ Karaman v.d., *Kur'an Yolu*, III, 710-711.

⁶¹⁶ Karaman v.d., *Kur'an Yolu*, III, 710-711.

⁶¹⁷ İsfahanî, *Müfredât*, s. 407.

terbiye eden, gözetip koruyan, nimet veren, ıslah edip geliştiren, mabut, gibi anlamlar verilir.⁶¹⁸

Rab kelimesi tek başına mutlak olarak kullanıldığında Yüce Allah'a özgüdür.⁶¹⁹ Kur'an-ı Kerim'de Rab kelimesi dokuz yüz altmış iki yerde Yüce Allah'a doğrudan nisbet edilmektedir ve Kur'an-ı Kerim'de ilahî isim olarak Allah lafzından sonra en çok kullanılan kelimedir.⁶²⁰ Başkaları için ise “evin sahibi (رب الدار)”, “devenin sahibi (رب الناقة)” örneklerinde olduğu gibi izafetle kullanılır.⁶²¹

Kur'an-ı Kerim'de, Rab kelimesinin Allah lafzından sonra çok fazla sayıda zikredilmesi, bu ismin ulûhiyetini ortaya koymuştur. Bu aynı zaman da bu kelimenin kullanım alanının Kur'an-ı Kerim tarafından belirlenmesi de demektir.⁶²²

Bu açıdan Kur'an-ı Kerim'de Rab kelimesi, Yüce Allah'a doğrudan nisbeti dışında beş yerde hükümdar, anlamında Hz. Yusuf (a.s.) dönemindeki Mısır meliki için kullanılmış,⁶²³ bir âyette Hz. Musa (a.s.) devrindeki Firavun'un tanrılık iddiasıyla kendisi hakkında kullanımı şeklinde,⁶²⁴ bir âyette de Yüce Allah'tan başka Rab aranmamasının gerektiği vurgulanırken⁶²⁵ zikredilmiştir.⁶²⁶

Bunun dışında Kur'an-ı Kerim'de Rab kelimesi Rabbin çoğulu olan, erbab, şeklinde ve birden fazla rab edinmenin eleştirisi, çerçevesinde dört âyette yer almıştır.⁶²⁷ Başta Hz. Musa (a.s.) olmak üzere geçmiş peygamberlerin bağlıları için Rabbe bağlı olup ilmi ve ameli yetkin derecede bulunanlar, anlamında kullanılan ribbiyyun, rabbanıyyun dört âyette geçmektedir.⁶²⁸

Kur'an-ı Kerim'de, Rab kelimesinin izafetle ya da sıfat tamlamasıyla veyahut tek olarak kullanımını görürken ال'lı yani marife olarak “er-Rab (الرب)” şeklinde kullanımını göremiyoruz. Ancak ال'lı şekliyle el-Esmâü'l-Hüsna'dan sayılan er-Rab kelimesini Hz.Peygamber'den (s.a.v.) bu konuda nakledilen rivayetlerin bir kısmında görülebiliyor. Ayrıca Rab kelimesinin yer aldığı âyetlerin büyük bir çoğunluğu

⁶¹⁸ Topaloğlu, “Rab”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul, 2007, Cilt XXXIV, s. 372.

⁶¹⁹ Zemahşerî, **el-Keşşâf**, I, 27.

⁶²⁰ Topaloğlu, “Rab”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, XXXIV, 372.

⁶²¹ Zemahşerî, **el-Keşşâf**, I, 27.

⁶²² Aydın Temizer, “Kur'an'da “Rab” Kavramı Üzerine Semantik Bir Analiz”, **Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı:44, 2013, s.44.

⁶²³ Yûsuf, 12/23, 41, 42, 50.

⁶²⁴ Nâziât, 79/24.

⁶²⁵ En'âm, 6/164.

⁶²⁶ Topaloğlu, “Rab”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, XXXIV, 372.

⁶²⁷ Âl-i İmrân, 3/64, 80; Tevbe, 9/31; Yûsuf, 12/39.

⁶²⁸ Âl-i İmrân, 3/79, 146; Mâide, 5/44, 63; Topaloğlu, “Rab”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, XXXIV, 372.

Mekke döneminde inerken az bir kısmı ise Medine döneminde inmiştir. Hatta Mekke dönemin ilk yıllarında⁶²⁹ inen âyetlerde Allah lafzından ziyade Rab kelimesi yer almaktadır. Bunun nedeni olarak da Rab kelimesinin o gün ki toplumda kullanım alanıyla ilgili olabilir.⁶³⁰

2.12.4.2. Zelzele (زلزلة)

Zelzele (زلزلة) kavramı, sözlükte sallamak, ırgalamak, sarsmak⁶³¹ anlamlarına gelen Zelzele, “bir şeyin hareketinin şiddeti ya da şiddetle hareket etmesi/sarsılması”⁶³² demektir. Kelimenin aslı hareket anlamı içeren “zell”⁶³³ kökünden gelir ki "Bir yerden hareket edip uzaklaştı, ayrıldı (زل عن الموضع)"⁶³⁴ demektir. Ayrıca bu kelime, bir şeyin dehşetini anlatmak için kullanılır.⁶³⁵ Özellikle izafetle ifade edildiğinde yerin mümkün olabilen bütün şiddet ve dehşetiyle sarsılmasına işaret eder.⁶³⁶

Zelzele kelimesi terim olarak ise “yer içindeki fay kırıkları üzerinde biriken enerjinin aniden boşalması sonucu meydana gelen yer değiştirme hareketinin yol açtığı, karmaşık, elastikî dalga hareketleri” şeklinde tanımlanır.⁶³⁷

Kur’an’da bir âyette zelzele, üç âyette aynı kökten kelimeler bulunur.⁶³⁸ Zelzele bu âyetlerin ikisinde, kıyametin kopması esnasındaki yer sarsıntısını⁶³⁹ ikisinde de önceki ümmetlerle⁶⁴⁰ Hz. Peygamber’in (s.a.v.) ve sahabenin⁶⁴¹ dinleri uğruna çektiği zorlukları ifade eder.⁶⁴²

Bu âyetteki zelzelenin ne zaman olacağına dair İslâm âlimleri arasında ihtilaf vardır. Genellikle Alkame⁶⁴³ ve Şa’bi’ye⁶⁴⁴ izafe edilen bir görüşe göre⁶⁴⁵ bu zelzelenin

⁶²⁹ Özellikle Hz.Peygamber’in (s.a.v.) peygamberliğinin ilk altı yılı.

⁶³⁰ Aydın Temizer, “Kur’an’da “Rab” Kavramı Üzerine Semantik Bir Analiz”, s.42-43.

⁶³¹ Topaloğlu-Karaman, Arapça-Türkçe Yeni Kâmus, s. 168.

⁶³² Râzî, *Tefsîrü'l-Kebîr*, XXIII, 3; Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur’ân*, XII, 10.

⁶³³ Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, IX, 6008.

⁶³⁴ Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, II, 280 - Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur’ân*, XII, 10.

⁶³⁵ Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur’ân*, XII, 10.

⁶³⁶ Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, IX, 6008.

⁶³⁷ Nuh Arslantaş, “Zelzele”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 2013, Cilt XLIV, s. 227.

⁶³⁸ Muhammed Fuâd, *el-Mu’cemü'l-Müfehres*, s. 332.

⁶³⁹ Hac, 22/1; Zilzâl, 99/1-2 defa.

⁶⁴⁰ Bakara, 2/214

⁶⁴¹ Ahzâb, 33/11-2 defa.

⁶⁴² Arslantaş, “Zelzele”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XLIV, 227.

⁶⁴³ Ebû Şibl Alkame b. Kays b. Abdillâh b. Mâlik en-Nehâf el-Kûfî (ö. 62/682), Abdullah b. Mes’ûd’un seçkin talebesi, Kûfe fıkıh ve tefsir mektebinin önde gelen temsilcilerinden.

⁶⁴⁴ Ebû Amr Âmir b. Şerâhîl b. Abdillâh el-Hemdâni eş-Şa’bî (ö. 104/722), Abdullah b. Mes’ûd’un önde gelen talebelerinden biri.

kıyamet gününden önce dünyada gerçekleşecek ve kıyametin alâmetlerinden birisi olan bilinen, büyük zelzeledir. Ondan sonrada güneş batıdan doğacaktır, inşaallah.⁶⁴⁶

Hatta cumhurun görüşü de budur.⁶⁴⁷

Bu görüşün dayanaklarından biri Râzî'nin tefsirinde zikrettiği "*Sûr, kendisine üç defa üflenen büyük bir boynuzdur. Bunlar, korku ve dehşet uyandıran üfleyiş, baygınlık veren (öldüren) üfleyiş ve âlemlerin Rabbinin huzurunda durmak için olan üfleyiş. Dehşete düşüren üfleyişte, Allah dağları yürütür, sarsacak olanı sarsar, ardından gelecek olan da ardından gelir. O gün kalpler titrer. Yeryüzü, ya dalgaların kendisine çarptığı bir gemi ya da, kendisini rüzgârın salladığı asılı bir lamba gibi olur*" şeklindeki hadistir.⁶⁴⁸

Diğeri ise bu âyetten sonraki âyet olan Hac 2. âyette geçen "*Onu göreceğiniz gün, her emzikli kadın emzirdiği çocuğu unutacak, her gebe kadın karnındaki çocuğu düşürecektir...*"⁶⁴⁹ meâlindeki âyettir. Kurtubî, kadının emzirmesi ya da hamilelik durumlarının dünyada olacağını, öldükten sonra bunların olmayacağı dolayısıyla bu zelzelenin de dünyada gerçekleşeceğini ifade eder.⁶⁵⁰

Diğer bir görüşe göre ise bu zelzele, ahiret günlerinin ilk gününde⁶⁵¹ ölümler kabirlerinden kalktıktan sonra mahşer gününde⁶⁵² olacaktır. Bu görüşün dayanağı ise yukarıda âyetin nüzul sebebi olarak zikrettiğimiz hadislerdir. Emzikli kadının çocuğunu unutmasını ya da her gebe kadının çocuğunu düşürmesini de onların bu şekilde öldükleri için yine aynı şekilde dirileceklerini ve bu olayların o gün gerçekleşeceğini ifade ediyorlar.⁶⁵³

Takvâ ile zelzele arasındaki bağlantı ise Yüce Allah, kıyamet saatinin zelzelesini hatırlatarak ve bir sonraki âyette tasvir ederek insanların basiretleriyle buna dikkat etmelerini, akıllarıyla bunu tasavvur etmelerini ve o günün dehşetli ve çetin hallerinden kendilerini koruyup acımalarını istemiştir. Bunu da kendilerine emretmiş

⁶⁴⁵ Râzî, *Tefsîrü'l-Kebîr*, XXIII, 3.

⁶⁴⁶ Râzî, *Tefsîrü'l-Kebîr*, XXIII, 3; Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, XII, 10.

⁶⁴⁷ Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, XII, 10.

⁶⁴⁸ Râzî, *Tefsîrü'l-Kebîr*, XXIII, 3.

⁶⁴⁹ Karaman v.d., *Kur'an Yolu*, III, 710.

⁶⁵⁰ Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, XI, 8.

⁶⁵¹ Râzî, *Tefsîrü'l-Kebîr*, XXIII, 3.

⁶⁵² Havva, *el-Esas*, IX, 267.

⁶⁵³ Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, XII, 12.

olduğu takvâ elbisesine bürünerek yapabileceklerini, o günün dehşetinden koruyabileceklerini hatırlatmıştır.⁶⁵⁴

2.12.4.3. Saat (ساعة)

Zaman dilimlerinden biri olan⁶⁵⁵ saat kavramı, sözlükte az veya çok zaman, günün yirmi dörtte biri, saat, kıyamet⁶⁵⁶ anlamlarına gelir. Terim olarak ise daha çok “kıyametin kopma zamanı ve kıyamet günü” anlamında kullanılır.⁶⁵⁷ Kıyametin saate benzetilerek bu ismin ona verilmesinin bir nedeni hesabın hızlı olması, diğer bir nedeni de Ahkâf Sûresi 35. âyeti⁶⁵⁸ ile Rûm Sûresi 55. âyetinde⁶⁵⁹ olduğu gibi kalınan zaman süresinin kısa gelmesi olabilir.⁶⁶⁰ Saat kelimesi Kur'an-ı Kerim'de kırk sekiz yerde geçmektedir.⁶⁶¹ Bunların kırkı, kıyametin kopma zamanı, kıyamet günü anlamında kullanılmıştır. Özellikle Mekki sûrelerde insanın dünyadaki yaptığı her davranışından sorumlu olacağı kıyamet gününe, saat kelimesi ile vurgu yapıldığı görülür. Bununla beraber inkâr edenlerin “Kıyamet ne zaman kopacak?” şeklindeki sorularına karşılık Yüce Allah'ın “Kıyametin Allah'tan başka kimse tarafından bilinemeyeceğini, zamanının yakın olduğu ve ansızın meydana geleceğini” bildirmesidir.⁶⁶²

Rağıb el-İsfahânî, Müfredât'ında “kıyamet” anlamına gelen saati üç kısma ayırmıştır. Bunlardan birincisi, Büyük Saat (es-Saati'l-Kübra), bu insanların hesap vermek üzere dirilmeleridir. İkincisi, Orta Saat (es-Saati'l-Vüsta), bu bir devirdeki insanların ölmeleridir. Üçüncüsü de Küçük Saat (es-Saati's-Suğra), bu da bir insanın ölmesidir.⁶⁶³

2.12.4.4. Şey (شيء)

⁶⁵⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, XVII, 689; Neseî, *Medâriku't-Tenzil*, II, 427; Havva, *el-Esas*, IX, 265.

⁶⁵⁵ İsfahânî, *Müfredât*, s. 524.

⁶⁵⁶ Topaloğlu-Karaman, *Arapça-Türkçe Yeni Kâmus*, s. 198.

⁶⁵⁷ Topaloğlu, “*Saat*”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 2008, Cilt XXXV, s. 322.

⁶⁵⁸ “Azim ve kararlılık sahibi peygamberlerin sabrettikleri gibi sen de sabret. Onlar için de acele etme. Başlarına geleceği daha önce söylenen şeyleri gördüklerinde sanki gündüzün kısa bir süresini yaşamış gibi olacaklar. Tebliğ konusu işte budur; hiç günaha sapanlardan başkası helâk edilir mi?” Karaman v.d., *Kur'an Yolu*, V, 42.

⁶⁵⁹ “Günaha sapanmış olanlar kıyamet koptuğu gün (dünyada) sadece çok kısa bir süre kaldıklarına yemin ederler. İşte onlar (oradayken de) kendilerini böyle kandırıyorlardı.” Karaman v.d., *Kur'an Yolu*, IV, 327.

⁶⁶⁰ İsfahânî, *Müfredât*, s. 525.

⁶⁶¹ Muhammed Fuâd, *el-Mu'cemü'l-Müfehres*, s. 370.

⁶⁶² Topaloğlu, “*Saat*”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXXV, 322.

⁶⁶³ İsfahânî, *Müfredât*, s. 525.

Bilenebilen ve kendisinden haber verilebilen,⁶⁶⁴ anlamındaki şey kavramı sözlükte “diledi, irade etti”⁶⁶⁵ anlamındaki “şae (شاء)” fiilinden masdar isim olup çoğulu “eşya’ (اشياء)”dır.⁶⁶⁶

Kelâm âlimlerinin çoğunluğuna göre müşterek bir isimdir. Yani hem Yüce Allah için hem de diğer varlıklar için kullanılır. Hem mevcut için hem de yok olan ya da olmayan için kullanılır.⁶⁶⁷ Bu kelime aynı zamanda hem ismi fail hem de ismi meful anlamında kullanılabilir. Bu kelime, Yüce Allah hakkında kullanıldığında “şain/dileyen” anlamında fail olur. Örneğin “De ki, tanık olmak bakımından hangi şey daha büyüktür?...”⁶⁶⁸ meâlindeki âyette olduğu gibi. Başka varlıklar için kullanıldığında ise “meşîün/dilenen-istenen” anlamında meful olur ki Yüce Allah’ın yaratmayı dilediği bütün her şeyi ifade eder. Örneğin, “...De ki Allah, her şeyin yaratıcısıdır...”⁶⁶⁹ âyetinde olduğu gibi.

Şey kelimesi, Kur’an-ı Kerim’de “şeyün (شئ)” şeklinde iki yüz iki defa ve “şeyen (شيأ)” şeklinde yetmiş yedi defa olmak üzere toplam iki yüz yetmiş dokuz defa geçmektedir.⁶⁷⁰

Öncelikle Alîm ve Kadîr olmak üzere Yüce Allah’ın isimlerinin, fiil ve sıfatlarının nesnelerini belirtmektedir. Ayrıca bu âyetlerde geçen “her şey (كل شيء)” tabiri Yüce Allah’tan başka her şeyi ifade etmekte olup bu ifadeyle ilahî hâkimiyetin âlem ve insan üzerindeki mutlak kuşatıcılığı vurgulanır. Yüce Allah’ın olmasını irade ettiği şeye “ol” demesi yahut “ol” diye emretmesi o şeyin hemen oluvermesi için yeterlidir.⁶⁷¹

İlahi fiillerin kâinat üzerindeki bu mutlak tasarrufu doğal etkiler ve beşeri fiillerle hiçbir şekilde mukayese edilemez. Yüce Allah’ın hiçbir şeye benzemediğini beyan eden âyet⁶⁷² O’nu cismani varlıklara veya insana benzeten bütün telakkileri reddetmektedir. Kur’an-ı Kerim, hiçbir şeyin ulûhiyyete iştirak edemeyeceğini ve

⁶⁶⁴ İsfahânî, **Müfredât**, s. 571.

⁶⁶⁵ Hasîrîzâde, **en-Nûru’l-Furkân**, I, 538.

⁶⁶⁶ İlhan Kutluer, “Şey”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul, 2010, Cilt XXXIX, s. 34.

⁶⁶⁷ İsfahânî, **Müfredât**, s. 571; Hasîrîzâde, **en-Nûru’l-Furkân**, I, 538.

⁶⁶⁸ En’âm, 6/19: **قُلْ أَيُّ شَيْءٍ أَكْبَرُ شَهَادَةً قُلِ اللَّهُ شَهِيدٌ بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ وَأُوحِيَ إِلَيَّ هَذَا الْقُرْآنُ لِأُنذِرَكُمْ بِهِ وَمَنْ بَلَغَ أَنتُمْ لَتَشْهَدُونَ أَنَّ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا** . **إِنَّمَا هُوَ إِلَهٌ وَاحِدٌ وَإِنِّي بَرِيءٌ مِمَّا تُشْرِكُونَ** أُخْرَى قُلْ لَأَشْهَدُ قُلْ

⁶⁶⁹ Ra’d, 13/16: **قُلْ مَنْ رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ قُلِ اللَّهُ قُلْ أَفَاتَّخَذْتُمْ مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ لَا يَمْلِكُونَ لِأَنْفُسِهِمْ نَفْعًا وَلَا ضَرًّا قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الْأَعْمَى** . **وَالْبَصِيرُ أَمْ هَلْ تَسْتَوِي الظُّلُمَاتُ وَالنُّورُ أَمْ جَعَلُوا لِلَّهِ شُرَكَاءَ خَلَقُوا كَخَلْقِهِ فَتَشَابَهَ الْخَلْقُ عَلَيْهِمْ قُلِ اللَّهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ وَهُوَ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ** .

⁶⁷⁰ Muhammed Fuâd, **el-Mu’cemü’l-Müfehres**, s. 394.

⁶⁷¹ Nahl, 16/40; Yâsîn, 36/82.

⁶⁷² Şûrâ, 42/11.

hiçbir şeyin Yüce Allah'a ortak koşulmaması gerektiğini bildirir.⁶⁷³ “Her şey” ifadesi genellikle Yüce Allah'tan başka şeyleri belirtmesi ve yaratana yaratılan arasındaki mutlak farklılığa işaret etmesi ilk bakışta şey kelimesinin Yüce Allah hakkında kullanılmayacağını düşündürse de Kur'an-ı Kerim'de var olan “De ki! Tanık olmak bakımından hangi şey daha büyüktür?”, “De ki! Allah sizinle benim aramda tanıktır”⁶⁷⁴ ve “O'nun zâtı dışında her şey yok olacaktır”⁶⁷⁵ meâlindeki âyetler, şey kavramının “varlık” anlamında kullanıldığında buna imkân verdiğini gösteriyor.⁶⁷⁶

2.13. HAC SÜRESİ 5. ÂYET

2.13.1. Âyetin Metni ve Meâli

يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِّنَ الْبَعْثِ فَإِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِّنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِّنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ مِّنْ عَلَقَةٍ ثُمَّ مِّنْ مُّضْغَةٍ مُّخَلَّقَةٍ
وَعَبْرٍ مُّخَلَّقَةٍ لِّنُبَيِّنَ لَكُمْ وَنُقِرُّ فِي الْأَرْحَامِ مَا نَشَاءُ إِلَىٰ آجَلٍ مُّسَمًّى ثُمَّ نُخْرِجُكُمْ طِفْلًا ثُمَّ لِتَبْلُغُوا أَشُدَّكُمْ وَمِنْكُمْ مَّنْ
يَتَّوَفَّىٰ وَمِنْكُمْ مَّنْ يُرَدُّ إِلَىٰ أَرْدَلِ الْعُمُرِ لِكَيْلَا يَعْلَمَ مِنْ بَعْدِ عِلْمٍ شَيْئًا وَتَرَىٰ الْأَرْضَ هَامِدَةً فَإِذَا أَنزَلْنَا عَلَيْهَا الْمَاءَ
اِهْتَرَّتْ وَرَبَّتْ وَأَنْبَتَتْ مِنْ كُلِّ رَوْحٍ بِهِجٍ

“Ey insanlar, eğer siz öldükten sonra dirilmek hususunda herhangi bir şüphe içinde iseniz şu muhakkaktır ki biz sizi (n aslınızı) topraktan, sonra (onun zürriyetini) insan suyundan, sonra pıhtılaşmış bir kandan, daha sonra da hilkatı belli belirsiz bir çiğnem etden yaratdık (ve bunları) size (kemâl-i kudretimizi) apaçık gösterelim diye (yapdık). Sizi dileyeceğimiz muayyen bir vaktâ kadar rahmlerde durduruyoruz, sonra sizi bir çocuk olarak çıkarıyoruz, daha sonra da kuvvetinize (yiğitlik çağına) ermeniz için (büyütüyoruz). Kiminiz öldürülüyor, kiminiz de (evvelki) bilgi (sin) den sonra (artık) hiç bir şey bilmemek üzere ömrün en fena (devresine) doğru gerisin geri itiliyor. Sen yer (yüzünü) kupkuru ve ölü görürsün. Fakat biz onun üstüne suyu (yağmuru) indirdiğimiz zaman o harekete gelir, kabırır, her güzel çiftten nice nebat bitirir.”⁶⁷⁷

⁶⁷³ Âl-i İmrân, 3/64; Nisâ, 4/36; En‘âm, 6/151.

⁶⁷⁴ En‘âm, 6/19.

⁶⁷⁵ Kasas, 28/88.

⁶⁷⁶ İlhan Kutluer, “Şey”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, 2010, Cilt XXXIX, s. 34.

⁶⁷⁷ Çantay, Kur‘ân-ı Hakîm ve Meâli Kerîm, II, 600.

2.13.2. Âyet İle İlgili Açıklama

Müstakil olarak bu âyetin herhangi bir nüzul sebebi bulunmamaktadır. Ancak bundan önceki üçüncü âyet hakkındaki “Nadr b. Hâris hakkında nazil olmuştur. Buna göre, (hâşâ) O, melekler Yüce Allah’ın kızlarıdır, Kur’an-ı Kerim geçmişlerin masallarıdır, öldükten sonra dirilme yoktur⁶⁷⁸ ya da Allah çürümüş ve toprağa dönüşmüş olanı yeniden diriltmeye kâdir değildir,⁶⁷⁹ şeklinde konuşuyor, tartışıyordu.” şeklindeki nüzul sebebinin bu âyet ile de ilgili olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü bu âyetler içerik olarak birbirleriyle bağlantılıdır. Birinci âyetten yedinci âyete kadar (yedinci âyet dahil) birlikte indirilmesi⁶⁸⁰ ve ayn durağı esasına göre bu içeriğin on birinci âyete kadar olması da⁶⁸¹ bu bağlantıyı desteklemektedir.

Âyet, Hac Sûresi’nde يَا أَيُّهَا النَّاسُ hitabıyla başlayan ikinci âyettir. Kur’an-ı Kerim’de bu hitapla başlayan ya da bu hitabın içerisinde yer aldığı âyetlerin en uzunudur. Ayrıca yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Hac Sûresi’nde يَا أَيُّهَا النَّاسُ hitabıyla başlayan birinci âyetle birlikte nazil olmuştur.⁶⁸²

Kur’an-ı Kerim’deki tertip sıralamalarını ve يَا nidasıyla başlamayan Nisâ Sûresi 133. âyetteki hitabı da dikkate aldığımızda bu âyet, يَا أَيُّهَا النَّاسُ hitabının bulunduğu 13. âyettir. Bu hitap âyetinin bir özelliği de diğer يَا أَيُّهَا النَّاسُ hitabının bulunduğu âyetlerden farklı olarak insanın yaratılış aşamalarını anlatmasıdır.

2.13.3. Âyetteki Hitap İle İlgili Açıklama

Bu âyetteki يَا أَيُّهَا النَّاسُ hitabına gelince, bir kısım tefsirlerde⁶⁸³ hitabın muhatabı konusunda herhangi bir açıklama göremiyoruz. Bu konuda Taberî ve Kurtubî’ye baktığımızda da bunlar âyetin tefsirinde “Ey insanlar!”⁶⁸⁴ hitabını tekrarlamışlar. Onların bu tekrarı hitabın tüm insanlara yönelik bir hitap olduğu anlamına gelebilir. Ancak Taberî’nin bu âyeti “O’nun hakkında bilgisizce tartışanlara, inkâr edenlere Allah’tan bir delil”⁶⁸⁵ olarak değerlendirmesi; Kurtubî’nin de “Ey insanlar! Tekrar

⁶⁷⁸ Beyzâvî, *Envârü’t-Tenzîl*, II, 82.

⁶⁷⁹ Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi’l-Kur’ân*, XII, 13.

⁶⁸⁰ Yılmaz, *Nüzul Sırasına Göre Necm Necm Kur’an’ın Türkçe Meali*, s. 542.

⁶⁸¹ Feyizli, *Feyz’ul Furkan Açıklamalı Kur’an-ı Kerim Meali*, s. 349-351.

⁶⁸² Yılmaz, *Nüzul Sırasına Göre Necm Necm Kur’an’ın Türkçe Meali*, s. 542.

⁶⁸³ Râzî, *Tefsîrü’l-Kebîr*, XXIII, 8; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, XVII, 690; Neseî, *Medâriku’t-Tenzîl*, II, 428; Beyzâvî, *Envârü’t-Tenzîl*, II, 83; Karaman v.d., *Kur’an Yolu*, III, 712.

⁶⁸⁴ Taberî, *Câmi’ul-Beyân*, V, 293; Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi’l-Kur’ân*, XII, 15.

⁶⁸⁵ Taberî, *Câmi’ul-Beyân*, V, 293.

yaratılmaktan şüphe içinde iseniz.”⁶⁸⁶ şeklinde hitaptan sonra açıklamada bulunması muhatabın “ öldükten sonra tekrar diriltilip hesaba çekilmeyi inkâr eden kâfirler” olduğu anlamına geliyor. Hatta Sâbûnî'nin de Hac 4. âyetin tefsirinin sonunda ve 5. âyetin tefsirine geçmeden “*Yüce Allah, kendi kudreti hakkındaki mücadele edenleri, öldükten sonra dirilme ile haşri inkâr edenleri anlattıktan sonra, ardından öldükten sonra dirilmenin mümkün olacağını açık iki delil ile anlatmaktadır. Birinci delil, insanda; ikincisi ise bitkilerdedir. Buyurdu ki:*”⁶⁸⁷ şeklindeki ifadeleri de 5. âyetteki يَا أَيُّهَا النَّاسُ hitabın muhatabı konusunda Taberî ve Kurtubî'nin ifadeleri ile örtüşüyor. Bunun dışında bu hitabı, hem bu âyete hem de sonraki iki âyete içerik olarak baktığımız zaman öldükten sonra dirilme ve insanına yaratılış aşamalarından bahsetmesi ve bu anlatılanların bütün insanları ilgilendirmesinden dolayı genelleştirebiliriz. Yani bütün insanlara yönelik bir hitap olduğunu da söyleyebiliriz. Ayrıca inkâr edenler için elbette ki böyle bir akli delil onların inkârlarını ortadan kaldırdığı gibi inananlarında imanını güçlendirir. Bu açıdan baktığımızda hitabın genel olduğunu söyleyebiliriz.

2.13.4. Âyette Yer Alan Kavramlar

2.13.4.1. Rayb (رَيْب)

Şek, tereddüt ve zann anlamlarında kullanılan⁶⁸⁸ “Rayb (رَيْب)” kavramı, “bir şey hakkında bir zanda bulunup da sonra onun açığa çıkmasıdır”⁶⁸⁹ diye tanımlanır. Bu kelime, aynı zamanda şek ile karışık korku, ya da korku ile karışık şek ve şüphe anlamına da geldiği gibi töhmetle beraber karışık şek ve şüphe anlamına da gelir.⁶⁹⁰ Rayb kelimesinin ismi ise “Rîbetün (رَيْبَةٌ)” dır.⁶⁹¹ Rayb kelimesi, Kur'an-ı Kerim'de bu şekli ile on yedi yerde⁶⁹² geçmektedir.

⁶⁸⁶ Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, XII, 15.

⁶⁸⁷ Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, II, 281.

⁶⁸⁸ Hasîrîzâde, *en-Nûru'l-Furkân*, I, 455.

⁶⁸⁹ İsfahanî, *Müfredât*, s. 444.

⁶⁹⁰ Hüseyin Atay, “*Müslümanlarda Şüphecilik*”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: XXVIII Sayı: 0, 1987, s. 7.

⁶⁹¹ Hasîrîzâde, *en-Nûru'l-Furkân*, I, 455.

⁶⁹² Muhammed Fuâd, *el-Mu'cemü'l-Müfrehes*, s. 329.

Şek ile rayb hakkında ise şöyle bir fark olduğunu ifade edebiliriz. Şek, zihnin bir olayın olup olmadığı konusunda şüphe etmesi⁶⁹³ iki ihtimalden birini diğerine tercih edememesidir.⁶⁹⁴

Rayb ise zihni bir şüpheden daha çok ruhi bir durumu ifade etmektedir. Yani rayb, korku veya aldanma kuşkusu ve kaygısı ile karışık bir şüphe ya da şüpheden doğan, ruhi bir huzursuzluk, rahatsızlık, endişe, sıkıntı ve korku, ürkeklik gibi bir durumu ifade ediyor.⁶⁹⁵ Başka bir ifadeyle raybı, şekkin sonucu olarak görebiliriz. Ayrıca rayb, töhmet taşıyan şüphedir ve onun ilk anlamı da “kalbe sıkıntı veren şey” demektir.⁶⁹⁶

2.13.4.2. Ba's (بعث)

Aslı “bir şeyi harekete geçirip yönlendirmek”⁶⁹⁷ olan “Ba's (بعث)” kelimesi, sözlükte “göndermek,⁶⁹⁸ birini kaldırıp harekete geçirmek; uykudan uyandırmak, diriltmek”⁶⁹⁹ gibi anlamlara gelir. Terim anlamıyla ise bu kelime daha ziyade “Allah’ın herhangi bir şeyi yoktan var etmesi, Hz. İsa (a.s.) gibi bazı peygamberlerin ölüleri diriltme mucizesi, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) düzenlediği en çok üç kişilik askeri müfreze” gibi anlamlarında kullanılır. Fakat dini literatürde daha yaygın olarak “kıyamet gününde Yüce Allah’ın âhiret hayatını başlatmak üzere ölüleri yeniden canlandırması, onları kabirlerinden çıkararak hayata göndermesi” anlamında kullanılır.⁷⁰⁰

Bu kelime, Kur’an-ı Kerim’de türeyenleri ile birlikte altmış altı defa geçmektedir.⁷⁰¹ Geçtiği âyetlerde otuz üç defa ölüm sonrası diriliş⁷⁰² anlamında kullanılmıştır. Diğer kullanımlarda ise dünya hayatı ile ilgili olaylar bağlamında kullanılmıştır. Buna göre, on dört yerde peygamber göndermek,⁷⁰³ üç yerde uykudan uyandırmak,⁷⁰⁴ iki yerde

⁶⁹³ Atay, “Müslümanlarda Şüphencilik”, s. 7.

⁶⁹⁴ Kadir Polater, “Kur’an’a Göre Bilgi-İman İlişkisi ve Yakın Kavramı”, *Ekev Akademi Dergisi*, Sayı:55, 2013, s. 58.

⁶⁹⁵ Atay, “Müslümanlarda Şüphencilik”, s. 8.

⁶⁹⁶ Polater, “Kur’an’a Göre Bilgi-İman İlişkisi ve Yakın Kavramı”, s. 58.

⁶⁹⁷ İsfahani, *Müfredât*, s. 152

⁶⁹⁸ Topaloğlu-Karaman, *Arapça-Türkçe Yeni Kâmus*, s. 25.

⁶⁹⁹ Yavuz, “Ba’s”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1992, Cilt V, s. 98.

⁷⁰⁰ Yavuz, “Ba’s”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, V, 98.

⁷⁰¹ Muhammed Fuâd, *el-Mu’cemü’l-Müfehres*, s. 124.

⁷⁰² A’râf, 7/14; Hicr, 15/36; Sâd, 38/79.

⁷⁰³ Tevbe, 9/33.

⁷⁰⁴ En’âm, 6/60.

kuvvetli ve zorba kimselerin bir toplumun üzerine gönderilmesi,⁷⁰⁵ bir yerde azabın gönderilmesi,⁷⁰⁶ bir yerde karganın gönderilmesi,⁷⁰⁷ bir yerde toplayıcı gönderilmesi,⁷⁰⁸ bir yerde Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Medine'ye gönderilmesi,⁷⁰⁹ iki yerde dünyada meydana gelen dirilme,⁷¹⁰ iki yerde ileri atılmak,⁷¹¹ dört yerde tayin etmek,⁷¹² bir yerde şehre istihbaratçı göndermek,⁷¹³ iki yerde her ümmetten bir şahit göndermek⁷¹⁴ anlamında kullanılmıştır.⁷¹⁵

Rağıb el-İsfahanî, Müfredât'ında ba's kavramının Kur'an-ı Kerim'deki kullanımını aşağıdaki şekilde sınıflandırmıştır. Buna göre;

1. Beşeri Ba's: Bu deveyi sürmek, insanı bir iş için göndermek gibi anlamlarına gelir.

2. İlahi Ba's: Bu da iki kısımdır;

a-Şahısları, cinsleri ve türleri yoktan var etmektir. Bu sadece Yüce Allah'a mahsustur, kimsenin buna gücü yetmez.

b-Ölüleri diriltmektir. Bu genel de Yüce Allah'a mahsus olmakla beraber Hz. İsa vb. bazı O'nun dostlarının da hususiyetlerinden biri olmuştur.⁷¹⁶ Bu özellikte sadece Yüce Allah'a mahsustur ancak Yüce Allah, bu özelliğini mucize ya da keramet cinsinden bir kısım peygamber veya dostlarında kendi isteğine bağlı olarak kendi dilediği zamanda kendi yaratması şeklinde gösterebilir.

İsfahanî, bu sınıflandırmasında beşeri ba's kavramıyla kelimenin etimolojisine ortaya koyarken, ilahî ba's kavramıyla da Kur'an-ı Kerim'de kazandığı terimsel anlamını kastetmiştir.⁷¹⁷

2.13.4.3. Nutfe (نُطْفَةٌ)

Arapça “damlamak”⁷¹⁸ anlamına gelen “Natafe(نطف)” fiilinden isim olan nutfe kavramı, “berrak su, saf su”⁷¹⁹ demektir. Erkeğin erlik suyu yani meni de bu

⁷⁰⁵ A'râf, 7/167.

⁷⁰⁶ En'âm, 6/65.

⁷⁰⁷ Mâide, 5/31.

⁷⁰⁸ Şuara, 26/36.

⁷⁰⁹ İsrâ, 17/79.

⁷¹⁰ Bakara, 2/56.

⁷¹¹ Tevbe, 9/46.

⁷¹² Bakara, 2/246-247.

⁷¹³ Kehf, 18/19.

⁷¹⁴ Nahl, 16/84.

⁷¹⁵ İskender Şahin, “Kur'an'da Ba's Kavramı”, Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: III, 2012, Sayı: 6, s. 107.

⁷¹⁶ İsfahanî, Müfredât, s. 153.

⁷¹⁷ Şahin, “Kur'an'da Ba's Kavramı”, s. 107.

kelimeyle ifade edilir.⁷²⁰ Zaten meni de az olduğu için bu kelimeyle ifade edilmiştir.⁷²¹

Nutfe kelimesi, Kur'an-ı Kerim'de on iki yerde geçmektedir.⁷²² Kur'an-ı Kerim'de geçtiği bu yerlerde farklı bağlamda farklı anlamlarda kullanılan nutfe kelimesini “İnsanın meydana gelmesini sağlayan iki ana unsurdan erkeğin spermi veya bu spermin aşladığı yumurta” anlamında anlaşılması mümkündür.⁷²³

2.13.4.4. Alaga (عَلَقَ)

Klasik tefsirlerde genellikle “donmuş kan parçası”⁷²⁴ diye tarif edilen “alaga (عَلَقَ)” kavramı, aslında “yapışan şey” anlamına gelir ki aşılı yumurtanın rahmin duvarına yapışmasına işaret eder.⁷²⁵ Ona bu ismin verilmesinin sebebi de budur. Yani yaşlığından dolayı üzerinden geçtiği şeye yapışmasıdır. Kuru ise bu takdir de ona alaga denmez.⁷²⁶ Alagaya “kan pıhtısı”⁷²⁷ da denir.

Alaga kavramı, Kur'an-ı Kerim'de beş yerde geçmektedir.⁷²⁸ Bu geçtiği âyetlerden Alak Sûresi 2. âyet hariç diğerlerinde “nutfe” kelimesiyle birlikte geçmektedir.⁷²⁹

2.13.4.5. Mudga (مُضْغَةٌ)

“Mudga (مُضْغَةٌ)” kavramı, “bir seferde çiğnenebilecek pişmemiş küçük et parçası” anlamına gelir.⁷³⁰ Bu kavram, “yemeği ağızda çiğnemek “anlamındaki “madgun (مُضْغٌ)” kelimesinden gelir. Anne rahminde insanın değiştiği üçüncü hal ve mertebeye isim olmuştur.⁷³¹

⁷¹⁸ Topaloğlu-Karaman, Arapça-Türkçe Yeni Kâmus, s. 442.

⁷¹⁹ Topaloğlu-Karaman, Arapça-Türkçe Yeni Kâmus, s. 442.

⁷²⁰ İsfahanî, **Müfredât**, s. 1065.

⁷²¹ Sâbûnî, **Safvetü't-Tefâsîr**, II, 281.

⁷²² Nahl, 16/4; Kehf, 18/37; Hac, 22/5; Mü'minûn, 23/13-14; Fâtır, 35/11; Yâsîn, 36/77; Mü'min, 40/67; Necm, 53/46; Kıyamet, 75/37; İnsân, 76/2; Abese, 80/19; Muhammed Fuâd, **el-Mu'cemü'l-Müfehres**, s. 705.

⁷²³ Karaman v.d., **Kur'an Yolu**, III, 713.

⁷²⁴ Râzî, **Tefsîrü'l-Kebîr**, XXIII, 9; Zemaşerî, **el-Keşşâf**, XVII, 690; Nesefî, **Medâriku't-Tenzîl**, II,

428; Kurtubî, **el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân**, XII, 15.

⁷²⁵ Ateş, **Kur'an-ı Kerim Tefsiri**, IV, 1712.

⁷²⁶ Yusuf Ağkuş, “İnsanın Nutfe ve Alaktan Yaratıldığını İfade Eden Âyetlerin Mana ve Mesajı”, **Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: III Sayı: 5, 2013, s. 111.

⁷²⁷ Hasîrîzâde, **en-Nûru'l-Furkân**, II, 101.

⁷²⁸ Hac, 22/5; Mü'minûn, 23/14; Mü'min, 40/67; Kıyamet, 75/38; Alak, 96/2; Muhammed Fuâd, **el-Mu'cemü'l-Müfehres**, s. 469.

⁷²⁹ Ağkuş, “İnsanın Nutfe ve Alaktan Yaratıldığını İfade Eden Âyetlerin Mana ve Mesajı”, s. 111.

⁷³⁰ İsfahanî, **Müfredât**, s. 1004.

⁷³¹ Hasîrîzâde, **en-Nûru'l-Furkân**, II, 297.

Râzî, insanın yaratılış aşamalarını ifade ederken mudga aşamasını dördüncü mertebe olarak değerlendirmiştir. Bunu nedeni de kendisi birinci mertebeye “insanın topraktan yaratılmasını” almış olmasıdır. Hatta insanın meni ve hayız kanı halini de ilk mertebe olarak değerlendirip bu halini de aldığı gıdalara paralel olarak âyetteki “topraktan yaratılma” ifadesine bağlamıştır.⁷³²

2.13.4.6. Muhallaga (مُخَلَّقَةٌ) / Gayri Muhallaga (غَيْرُ مُخَلَّقَةٍ)

Âyette mudga kelimesinin sıfatı⁷³³ olarak gelmiş olan bu kelimelerin ne anlama geldiğini tefsirlerdeki yorumlardan hareketle anlatmaya çalışacağız. Buna göre Elmalılı, muhallaga için “yaratılışı kısmen belirmiş”, gayri muhallaga için ise “yaratılışı kısmen belirmemiş”⁷³⁴ ifadelerini kullanmıştır. Sâbûnî ise âyetin lügat kısmında muhallaga için “yaratılışı tam” ifadesini kullandıktan sonra âyetin açıklamasında İbn Zeyd’e dayandırdığı ifadelerle muhallaga için “Yüce Allah'ın baş, iki el ve iki ayaklı yarattığı mahlukat”, gayri muhallaga için ise, “kendisinde hiçbir organın yaratılmadığı mahlukat” ifadelerini kullanmıştır.⁷³⁵

Klasik tefsirlerden Taberî de ehli tevilin bu iki kelime konusunda ihtilaf ettiğini öyledikten sonra şunlarla devam etmiştir; “Ehli tevilin bir kısmı muhallagayı “düzgün yaratılış” gayri muhallagayı da “yaratılışı tam olmadan önce rahimden atılan şey”, başka bir kısmı “muhallaga, tam ve gayri muhallaga, tam olmayan”, diğer bir kısmı da muhallaga “mudganın insan sûretinde şekillenmiş olması” gayri muhallaga ise “şekillenmemiş” olması şeklinde değerlendirmiştir.” Taberî, bu açıklamaların sonunda kendi değerlendirmesini yapmış ve bu görüşlerden en doğrusunun da “muhallaganın sûreten tam yaratılmış olan çocuk, gayri muhallaganın ise yaratılışı tam olmadan önce düşen çocuk” şeklinde olduğunu sözlerine eklemiştir.⁷³⁶

Yine Râzî ve Kurtubî’de tefsirlerinde bu kelimelere çok geniş yer ayırmışlar ve bu konudaki birçok kimsenin görüşlerini isim zikrederek açıklamışlardır.⁷³⁷

⁷³² Râzî, *Tefsîrü'l-Kebîr*, XXIII, 9.

⁷³³ Karaman v.d., *Kur'an Yolu*, III, 713.

⁷³⁴ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, V, 3383.

⁷³⁵ Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, II, 281.

⁷³⁶ Taberî, *Câmi'ul-Beyân*, V, 293.

⁷³⁷ Râzî, *Tefsîrü'l-Kebîr*, XXIII, 9; Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, XII, 18-19.

Özetle iki kavramdan ilki yani muhallaga tefsirlerde, “biçimi belirli hale gelmiş, kendisine ruh üflenmiş, tam, tamamlanmış, normal doğumla sonuçlanan, kusursuz noksansız biçimde”; ikincisi yani gayri muhallaga ise “biçimi henüz belirli hale gelmemiş, kendisine henüz ruh üflenmemiş, henüz tamamlanmamış, rahim tarafından dışarı atılan, düşük yapılan, kusuru noksanı olan” gibi farklı manalarla açıklanmıştır.⁷³⁸

2.13.4.7. Erzeli Umur (أَرْدَلِ الْعُمُرِ)

Elmalı'nın ömrün en rezil, hayatın en fena dönemi⁷³⁹ diye anlam verdiği bu kavram tefsirlerde de genelde bu anlam çerçevesinde kullanılmıştır. Örneğin, Kurtubî, “ömrün en zayıf ve fena, en değersiz ve en geri dönemi”⁷⁴⁰ Kuran Yolu, “ömrün en düşkün çağı”⁷⁴¹ Râzî, “ömrün en fena devresi”⁷⁴² Neseî, “en hakir, en önemsiz, en rezil dönemi”⁷⁴³ Süleyman Ateş de “ömrün en rezili”⁷⁴⁴ şeklinde anlam vermiştir. Bu kavramın bu şekilde anlamlandırılmasının nedeni de “insanın bu halinin başlangıcından daha güç olmasıdır. Çünkü insan bebekken annesi ve babası büyüme ümidiyle ve anne baba şefkatiyle bakarlar. Hem bebeğin bu durumu insana daha sevimli gelmesinden dolayı zahmeti daha az sıkıntı verir. Ancak insanın son çağında gücünün tamamını nerdeyse kaybettiğinden, kendisine bakanları da usandırabileceğinden bu durum ömrün en aciz, en perişan devresi olur.”⁷⁴⁵

2.14. HAC SÛRESİ 49. ÂYET

2.14.1. Âyetin Metni ve Meâli

قُلْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّمَا أَنَا لَكُمْ نَذِيرٌ مُّبِينٌ

“De ki: «Ey insanlar, ben size ancak (gelecek) tehlikeleri apaçık anlatanım»”⁷⁴⁶

⁷³⁸ Karaman v.d., Kur'an Yolu, III, 713.

⁷³⁹ Elmalılı, Hak Dini Kur'an Dili, V, 3383.

⁷⁴⁰ Kurtubî, el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân, XII, 24.

⁷⁴¹ Karaman v.d., Kur'an Yolu, III, 714.

⁷⁴² Râzî, Tefsîrü'l-Kebîr, XXIII, 10.

⁷⁴³ Neseî, Medâriku't-Tenzîl, II, 429.

⁷⁴⁴ Ateş, Kur'an-ı Kerim Tefsiri, IV, 1713.

⁷⁴⁵ Ateş, Kur'an-ı Kerim Tefsiri, IV, 1713.

⁷⁴⁶ Çantay, Kur'ân-ı Hakîm ve Meâli Kerîm, II, 608.

2.14.2. Âyet İle İlgili Açıklama

Müstakil olarak bu âyetin herhangi bir nüzul sebebi bulunmamaktadır. Ancak bundan önceki 47. âyetteki "*Senden azabı çabucak getirmeni isterler*" ifadesinin Nadr b. Hâris hakkında nazil olduğu rivayet olunmuştur, Çünkü o; "*O halde doğru söyleyenlerden isen bizi kendisiyle tehdit ettiğin şeyi (azabı) getir.*"⁷⁴⁷ şeklinde söylemişti. Başka bir rivayete göre de bu âyet yani 47. âyet, Enfâl Sûresi 32. âyetle⁷⁴⁸ bağlantılı olarak Ebu Cehl b. Hişam hakkında nazil olmuştur.⁷⁴⁹ Hac Sûresi 47. âyetle ilgili yukarıdaki nüzul sebebinin bu âyet ile de ilgili olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü bu âyetler içerik olarak birbirleriyle ilgilidir. 42. âyetten 51. âyete kadar (51. âyet dahil) birlikte nazil olması da⁷⁵⁰ âyetler arasındaki bu ilgiliyi desteklemektedir. Âyet, Hac Sûresi'nde يَا أَيُّهَا النَّاسُ hitabıyla başlayan üçüncü âyet ve bu hitabın قُلْ hitabıyla birlikte olduğu tek âyettir. Âyet, Kur'an-ı Kerim'de bu hitapla başlayan ya da bu hitabın içerisinde yer aldığı âyetlerin en kısasıdır. Kur'an-ı Kerim'deki tertip sıralamalarını ve يَا nidasıyla başlamayan Nisâ Sûresi 133. âyetteki hitabı da dikkate aldığımızda bu âyet, يَا أَيُّهَا النَّاسُ hitabının bulunduğu ondördüncü âyettir.

2.14.3. Âyetteki Hitap İle İlgili Açıklama

Bu âyetteki يَا أَيُّهَا النَّاسُ hitabına gelince, öncelikle yukarıda da nüzul sebebini anlattığımız ve bu âyetle de bağlantılı gördüğümüz 47. âyete göre müşrikler, Hz. Peygamber'den (s.a.v.) alaylı bir şekilde tehdit edildikleri azabın getirmesini istiyorlar.⁷⁵¹ Bu istek ve alay karşısında Yüce Allah, Hz. Peygamber'den (s.a.v.) azabı çabuklaştırmak veya ertelemek gibi bir yetki ve görevinin bulunmadığını, görevinin sadece uyarıcı olduğunu onlara bildirmesini emrediyor.⁷⁵² Bu doğrultuda iki âyet arasındaki bağlantıyı hatırlattıktan sonra يَا أَيُّهَا النَّاسُ hitabının muhatabı konusundaki bir kısım tefsirlerdeki yorumları ifade edelim. Buna göre klasik tefsirlerden Taberî, bu âyetteki hitabın "Hz. Muhammed (s.a.v.) ile Yüce Allah

⁷⁴⁷ A'râf, 7/70.

⁷⁴⁸ "Hatırla, bir de şöyle diyorlardı: "Allahım! Eğer bu kitap senin katından gelmiş bir hakikat ise gökten üzerimize taş yağdır veya bize acı veren bir azap gönder!"

⁷⁴⁹ Kurtubî, el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân, XII, 124.

⁷⁵⁰ Yılmaz, Nüzul Sırasına Göre Necm Necm Kur'an'ın Türkçe Meali, s. 546-547.

⁷⁵¹ Hac, 22/47; وَيَسْتَعْجِلُونَكَ بِالْعَذَابِ وَلَنْ يُخْلِفَ اللَّهُ وَعْدَهُ وَإِنَّ يَوْمًا عِنْدَ رَبِّكَ كَأَلْفِ سَنَةٍ مِمَّا تَعُدُّونَ. "Bir de senden acele azap istiyorlar. Halbuki Allah asla va'dinden caymaz. Şüphesiz Rabbinin nezdinde bir gün, sizin saydığınız bin yıl gibidir."

⁷⁵² Karaman v.d., Kur'an Yolu, III, 741.

hakkında herhangi bir bilgiye dayanmaksızın tartışan kavminin müşriklerine⁷⁵³ yönelik olduğunu söylemiştir. Neseфі ve Zemahşerî, muhatabın müşrikler⁷⁵⁴ olduğunu belirtirken, Râzî de müşrikleri kastederek “kâfirler”⁷⁵⁵ ifadesini kullanmıştır. Kurtubî ise biraz daha muhatabı genelleştirerek “Ehli Mekke/Mekke halkı”⁷⁵⁶ şeklinde ifade etmiştir. Günümüz tefsirlerine geldiğimizde bunlardan Sâbûnî, Safvetü’t-Tefâsîr’de 47. âyetle bağlayarak ve müşrikleri kastederek muhatap için “azap için acele edenler”,⁷⁵⁷ Kur’an Yolu ise yine müşrikleri kastederek “inkarcılar”⁷⁵⁸ ifadesini kullanmıştır. Özetle ifade etmek gerekirse yukarıdaki tefsirlerin muhatap konusunda ortak düşüncesinin Mekkeli müşrikler özellikle azap konusunda alaycı bir tavır içinde olan müşrikler olduğunu söyleyebiliriz.

Ayrıca bu âyetten sonraki 50. ve 51. âyetler⁷⁵⁹ ile Hz. Peygamber’in (s.a.v.) peygamberliğinin ve Kur’an-ı Kerim’in evrenselliğini dikkate aldığımızda bu âyetteki hitabın kıyamete kadar gelecek olan bütün insanları da kapsadığını söyleyebiliriz. Yine Hz. Peygamber’in (s.a.v.) uyarıcılık (nezir) görevi de Kur’an-ı Kerim’in nezdinde kıyamete kadar devam edecektir.

2.14.4. Âyette Yer Alan Kavramlar

2.14.4.1. Nezir (نَذِير)

“Nezir (نَذِير)”, Arapça’ da “nızr (نذر)” kökünden türemiş olan “ınzar”⁷⁶⁰ kelimesinin ismi faili⁷⁶¹ olup “uyaran kişi” demektir ve uyarma niteliği taşıyan her şey için bu kavram kullanılır.⁷⁶² Diğer bir şekli “münzir (منذير)”⁷⁶³ olan bu kavramla daha çok

⁷⁵³ Taberî, *Câmi’ul-Beyân*, V, 329.

⁷⁵⁴ Neseфі, *Medâriku’t-Tenzîl*, II, 447; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, XVII, 698.

⁷⁵⁵ Râzî, *Tefsîrü’l-Kebîr*, XXIII, 48.

⁷⁵⁶ Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi’l-Kur’ân*, XII, 126.

⁷⁵⁷ Sâbûnî, *Safvetü’t-Tefâsîr*, II, 293.

⁷⁵⁸ Karaman v.d., *Kur’an Yolu*, III 741.

⁷⁵⁹ Hac, 22/50-51; “Âyetlerimizi geçersiz kılmak için çaba gösterenler var ya, işte onlar cehennemliklerdir. Senden önce hiçbir resül ve nebi göndermedik ki, bir şey temenni ettiği zaman, şeytan onun bu temennisine dair vesvese vermiş olmasın. Ama Allah şeytanın vesvesesini giderir. Sonra Allah âyetlerini sağlamlaştırır. Allah hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.”

⁷⁶⁰ İçinde korku bulunan haber verme, anlamındadır.

⁷⁶¹ Turgay Gündüz, “Pedagojik Açıdan Kur’an’da “İnzar” Kavramı ve İlgili Diğer Bazı Kavramların İncelenmesi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: VII, Sayı: 7, 1998, s. 525.

⁷⁶² İsfahanî, *Müfredât*, s. 1044.

⁷⁶³ Gündüz, “Pedagojik Açıdan Kur’an’da “İnzar” Kavramı ve İlgili Diğer Bazı Kavramların İncelenmesi”, s. 525.

resul ve nebi kastedilir⁷⁶⁴ ki tehlikenin farkında olmayan topluluğa bu tehlike hakkında bilgi veren kimse⁷⁶⁵ veya bir topluma düşman tarafından veya başka bir yerden ansızın gelebilecek tehlikeleri bildiren ya da öğreten⁷⁶⁶ şekillerinde tanımlanabilir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.) kendini, düşman ordusunun gelmekte olduğunu görüp kavmine haber veren ve onları bu konuda uyarın kimseye⁷⁶⁷ benzetmiştir.⁷⁶⁸ Nezir kelimesi, Kur'an-ı Kerim'de kırk üç yerde geçmektedir.⁷⁶⁹

2.14.4.2. Mübin (مبين)

Açıklığa kavuşan, açık seçik olan; açıklığa kavuşturan, açıklayan, anlamlarındaki “Mübin (مبين)” kelimesi, Kur'an-ı Kerim'de yüz on dokuz âyette geçmektedir. Geçtiği bu âyetlerin çoğunda “hakkı bâtıldan, helâli haramdan ayıran, ümmetin ihtiyaç duyduğu her şeyi açıklayan, bir şeyin hayrını ve bereketini ortaya koyan” anlamlarında kullanılmıştır.⁷⁷⁰

2.15. HAC SÜRESİ 73. ÂYET

2.15.1. Âyetin Metni ve Meâli

يَا أَيُّهَا النَّاسُ ضَرْبٍ مَثَلٍ فَاسْتَمِعُوا لَهُ إِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ لَنْ يَخْلُقُوا ذُبَابًا وَلَوْ اجْتَمَعُوا لَهُ وَإِنْ يَسْأَلْهُمْ الذُّبَابُ شَيْئًا لَا يَسْتَنْقِذُوهُ مِنْهُ ضَعُفَ الطَّالِبُ وَالْمَطْلُوبُ

“Ey insanlar, size (şöyle) bir misâl getirildi. Şimdi onu dinleyin: Sizin Allâhı bırakıb da tapdığınız (putlar) hakıykatem bir sinek bile yaratamazlar, hepsi bunun için bir yere toplanmış olsalar dahi. Eğer sinek onlardan bir şey kapsa bunu ondan geri de alamazlar! İsteyen de aaciz, istenen de! ...”⁷⁷¹

2.15.2. Âyet İle İlgili Açıklama

⁷⁶⁴ Hasîrîzâde, **en-Nûru'l-Furkân**, II, 356.

⁷⁶⁵ Hayatî Hökelekli, “*İnzar*”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul, 2000, Cilt XXII, 358.

⁷⁶⁶ Gündüz, “*Pedagojik Açıdan Kur'an'da "İnzar" Kavramı ve İlgili Diğer Bazı Kavramların İncelenmesi*”, s. 525.

⁷⁶⁷ Buhari, Rikak, 26; Müslim, Fezail, 16.

⁷⁶⁸ Hökelekli, “*İnzar*”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, XXII, 358.

⁷⁶⁹ Muhammed Fuâd, **el-Mu'cemü'l-Müfehres**, s. 692.

⁷⁷⁰ Hidâyet Aydar, “*Mübin*”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul, 2006, Cilt XXXI, s. 439.

⁷⁷¹ Çantay, **Kur'an-ı Hakîm ve Meâli Kerîm**, II, 613.

Âyet, Hac Sûresi'nde يَا أَيُّهَا النَّاسُ hitabıyla başlayan dördüncü âyettir. Kur'an-ı Kerim'deki tertip sıralamalarını ve يَا nidasıyla başlamayan Nisâ Sûresi 133. âyetteki hitabı da dikkate aldığımızda bu âyet, يَا أَيُّهَا النَّاسُ hitabının bulunduğu onbeşinci âyettir. Ayrıca kendisinden sonraki 74. âyet, 75. âyet ve 76. âyet birlikte nazil olmuştur.⁷⁷²

Âyet, Kur'an-ı Kerim'de bu hitapla başlayan ya da bu hitabın içerisinde yer aldığı âyetlerin içeriğinden farklı olarak Yüce Allah kudretini sinek örneği ile ortaya koymuştur.

2.15.3. Âyetteki Hitap İle İlgili Açıklama

Bu âyetteki يَا أَيُّهَا النَّاسُ hitabına gelince tefsirlerden hareketle hitap konusunda bir açıklama yapmaya çalışalım. Öncelikle bu âyetteki hitabın muhatabı konusunda genellikle baktığımız tefsirlerde açık bir ifade göremiyoruz. Ancak günümüz tefsirlerinden Sâbûnî, Safvetü't-Tefâsîr'de muhatabı açık bir şekilde "Ey müşrikler topluluğu!"⁷⁷³ şeklinde ifade etmiştir. Râzî, Tefsîrü'l-Kebîr'inde muhatap ile ilgili net bir ifade kullanmamıştır.⁷⁷⁴ Fakat âyetteki "İsteyen de aciz, istenen de" ifadesindeki⁷⁷⁵ isteyen ve isteneni, putlar ve putperestler olarak değerlendirmesi muhatabın müşrikler olduğu fikrini aklımıza getirmektedir.

Kurtubî'de bu âyetin tefsirinde muhatap konusunda net bir açıklamada bulunmamıştır. Ancak âyetin tefsirinin 71. âyetle⁷⁷⁶ bağlantılı olduğu söylemiştir.⁷⁷⁷ Buna göre 71. âyette geçen "onlar" ifadesinin de Kureyş kâfirleri⁷⁷⁸ olduğunu belirtmiştir. Kurtubî'nin bu iki âyet arasındaki bağlantı olduğunu ifade etmesi bize muhatap konusunda da fikir veriyor ki buna göre 73. âyetteki يَا أَيُّهَا النَّاسُ hitabı Mekkeli müşriklerdir.

Günümüz tefsirlerinden Kur'an Yolu'nda da muhatap konusunda net bir açıklama göremiyoruz. Tefsirin müfessirlerin genel kanaatine dayandırdığı Yüce Allah'tan başka kendilerine yalvarılıp yakarılanlardan maksadın, "müşriklerin tapındıkları

⁷⁷² Yılmaz, *Nüzul Sırasına Göre Necm Necm Kur'an'ın Türkçe Meali*, s. 549-550.

⁷⁷³ Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, II, 299.

⁷⁷⁴ Râzî, *Tefsîrü'l-Kebîr*, XXIII, 68.

⁷⁷⁵ Râzî, *Tefsîrü'l-Kebîr*, XXIII, 70.

⁷⁷⁶ "وَيَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَمْ يَنْزَلْ بِهِ سُلْطَانًا وَمَا لَيْسَ لَهُمْ بِهِ عِلْمٌ وَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ نَصِيرٍ" Onlar, Allah'ı bırakıp, hakkında Allah'ın hiçbir delil indirmediği, kendilerinin de hakkında hiçbir bilgilerinin bulunmadığı şeylere kulluk ederler. Zalimlerin hiçbir yardımcısı yoktur."

⁷⁷⁷ Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, XII, 151.

⁷⁷⁸ Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, XII, 152.

putlar” olduğunu söylemesi⁷⁷⁹ ve “isteyen” ve “kendisinden istenen” ifadeleriyle hakkında da ortaya koyduğu yorumlardan birisinin de “İsteyenden maksat putlara tapanlar, kendisinden istenen maksat putlardır”⁷⁸⁰ şeklinde olması bizi yine Mekkeli müşriklere götürmektedir. Yine Süleyman Ateş’in de tefsirinde isteyeniyi “puta tapan” kendisinden isteneni de “putun kendisi”⁷⁸¹ olarak yorumlaması ve 71. âyet ile ve 72. âyeti de müşriklerle ilişkilendirmesi⁷⁸² âyetteki يَا أَيُّهَا النَّاسُ hitabının muhatabının Mekkeli müşrikler olduğu fikrini güçlendirmektedir.

Klasik tefsirlerden Taberî’nin bu âyet hakkındaki yorumlarına baktığımızda da âyetteki hitabın muhatabının Mekkeli müşrikler olduğunu anlıyoruz. Neseî ise âyetin girişinde yaptığı “Onların, Yüce Allah’ın bir ortağı vardır, şeklindeki iddiaları, gariplik ve yaygınlık konusunda gelen misallere benzediğinden”⁷⁸³ şeklindeki yorumuyla Allah’a ortak koşan müşriklere işaret ettiğinden âyetteki يَا أَيُّهَا النَّاسُ hitabın Mekkeli müşrikler için olduğunu söyleyebiliriz.

Sonuç olarak yukarıdaki açıklamaları dikkate aldığımızda bu âyetteki يَا أَيُّهَا النَّاسُ hitabının muhatabının Mekkeli müşriklerin, putperestlerin olduğunu söyleyebiliriz. Hatta bu hitabın Kur’an-ı Kerim’in cihanşümul bir kitap olmasından dolayı kıyamete kadar gelecek her türlü sahte tanrılara tapanları⁷⁸⁴ kapsadığı gibi bâtil ilah edinenleri⁷⁸⁵ ve günümüzde de tabiatı ilah edinenleri⁷⁸⁶ kapsadığını da ifade edebiliriz.

2.15.4. Âyette Yer Alan Kavramlar

2.15.4.1. Mesel (مثل)

“Mesel (مثل)” kavramı, “dikilmek, ayağa kalkmak” anlamlarındaki “müsul (مثول)”⁷⁸⁷ kökünden türemiş bir sıfat olup “bir şeyin benzeri”⁷⁸⁸ demektir. Misl ve mesil, şebah.

⁷⁷⁹ Karaman v.d., **Kur’an Yolu**, III, 753.

⁷⁸⁰ Karaman v.d., **Kur’an Yolu**, III, 753.

⁷⁸¹ Ateş, **Kur’an-ı Kerim Tefsiri**, IV, 1750.

⁷⁸² Ateş, **Kur’an-ı Kerim Tefsiri**, IV, 1749.

⁷⁸³ Neseî, **Medâriku’t-Tenzîl**, II, 454.

⁷⁸⁴ Karaman v.d., **Kur’an Yolu**, III, 753.

⁷⁸⁵ Havva, **el-Esas**, IX, 370.

⁷⁸⁶ Havva, **el-Esas**, IX, 375.

⁷⁸⁷ İsfahanî, **Müfredât**, s. 987.

⁷⁸⁸ İsmail Durmuş, “Mesel”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul, 2004, Cilt XXIX, s. 293.

şibh ve şebih hatta misal de bu anlamdadır. Çoğulu “emsal (امثال)” olan⁷⁸⁹ mesel kavramı “aralarında benzerlik bulunan iki şeyden birinin diğeri için kullanılması”⁷⁹⁰ da demektir. Mesel kavramına Türkçemizde “atasözü” denir.⁷⁹¹ “Bir şeyin kılığına girmek “ anlamındaki temessül, “şekil verilen şey” anlamındaki timsal, “Başkası örnek alınarak düşünülen ve yapılan şey” anlamındaki mümessel kelimeleri⁷⁹² ile de bağlantılı olan mesel kavramı ise ıstilahtaki olarak “*Halk arasında kabul görüp yayılmış, teşihe dayalı içerisinde bir düstur ve hikmet taşıyan kinayeli veciz sözlerdir*”⁷⁹³ şeklinde tanımlanabilir.

Mesel kavramı, Kuran-ı Kerim’de altmış dokuz yerde geçmektedir. Bunların üçünde aynı yerde iki defa geçmektedir.⁷⁹⁴ Çoğul şekli olan “emsal” ise türev şekilleri ile birlikte ondokuz yerde geçmektedir.⁷⁹⁵ Kur’an-ı Kerim’deki mesel kavramı, misal, örnek, benzer,⁷⁹⁶ hal, sîret, durum, ibret, vasıf, özellik gibi anlamlarda kullanılmıştır.⁷⁹⁷

Kur’an-ı Kerim’den önceki indirilen kutsal kitaplarda da sıklıkla kullanıldığı gördüğümüz meseller, Arap dilinde de önemli bir yere sahiptir.⁷⁹⁸ Bundan dolayı Kur’an-ı Kerim’de fesahat ve belâgatta hayli ilerlemiş bulunan Araplar’a hitap ederken onların önemle üzerinde durdukları mesel getirme metodu uygulamıştır. Hz. Peygamber (s.a.v.) de Kur’an-ı Kerim’in yedi vecih üzere indirildiğini belirterek bunlardan birinin ibret alınması gereken meseller olduğunu söylemiş ve kendisi de sözlerinde meselleri kullanmıştır.⁷⁹⁹ Kur’an-ı Kerim’in üslup özelliklerinden biri olan meseller, dikkat çekici ve etkileyici bir özelliği olmasından dolayı konunun aydınlatılmasına, kapalı kısımlarının açıklığa kavuşturulmasına ve soyut meselelerin somut gibi algılanmasına yardımcı olan önemli unsurlardandır. Bundan dolayı meseller, dini tebliğde çok önemli bir yere sahiptir.⁸⁰⁰

⁷⁸⁹ Cerrahoğlu, **Tefsir Usulü**, s. 174.

⁷⁹⁰ İsfahani, **Müfredât**, s. 988.

⁷⁹¹ Cerrahoğlu, **Tefsir Usulü**, s. 174.

⁷⁹² İsfahani, **Müfredât**, s. 987.

⁷⁹³ Veli Ulutürk, “*Kur’an-ı Kerim’de meseller (Emsâlü’l-Kur’an)*”, **Atatürk Üniversitesi İlahiyât Tetkikleri Dergisi**, Sayı: 12, 1995, s. 76.

⁷⁹⁴ Bakara, 2/17-264; A`râf, 7/176.

⁷⁹⁵ Muhammed Fuâd, **el-Mu`cemü’l-Müfehres**, s. 660.

⁷⁹⁶ Misal, örnek, benzer anlamları meselin en yaygın olan anlamlarıdır.

⁷⁹⁷ Bedrettin Çetiner, “Mesel”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul, 2004, Cilt XXIX, s. 299.

⁷⁹⁸ Ulutürk, “*Kur’an-ı Kerim’de meseller (Emsâlü’l-Kur’an)*”, s. 85.

⁷⁹⁹ Çetiner, “Mesel”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, XXIX, s. 299.

⁸⁰⁰ Veysel Güllüce, “*Kâmin Mesellerin Değerlendirmesi-İbn Fadl Örneğinde*” **Atatürk Üniversitesi İlahiyât Fakültesi Dergisi**, Sayı: 25, 2006, s. 97.

Ayrıca Kuran-ı Kerim'deki meselleri değişik şekillerde gruplandırmak mümkündür. Bunları şu üç başlık altında toplayabiliriz;

1. Mesel-i musarraha: Lafzının ya da teşbihe delalet eden sözün açıkça ifade edildiği meseldir. Bu tür meselin Kuran-ı Kerim'de örneği çoktur.
2. Mesel-i Kâmine: Lafzının açık olarak ifade edilmediği kapalı olan mesellerdir. Bu meseller icaz yönünden birçok anlamlara gelmektedir.
3. Mesel-i mürsele. Teşbih lafzı açıkça belirtilmeden söylenmiş cümlelerdir ki bunlar, mesel konumunda söylenmiş olan âyetlerdir.⁸⁰¹

Tefsir usulünde ve Kur'an ilimlerinde Kur'an-ı Kerim'de geçen meseller ve bunlardan bahseden ilim için "Emsâlü'l-Kur'ân" ifadesi kullanılır ki Emsâlü'l-Kur'ân, âyetlerdeki mana ve maksadın insan ruhunda iz bırakan ve hayranlık uyandıran bir biçimde kısa ve özlü olarak ifade edilmesi, şeklinde tanımlanır.⁸⁰²

Âyetle ilgili hususlardan biri de Yüce Allah'ın burada müşriklerin ya da kâfirlerin inançlarının bâtıllığını, taptıkları şeylerin değersizliğini sinek örneğiyle⁸⁰³ ortaya koyuyor. Bunu ortaya koyarken de iki açıdan delil getiriyor. Bunlardan birincisi âyette geçen "*Yüce Allah'dan başka taptığınız şeyler, bir sinek bile yaratamazlar, hepsi bu iş için bir araya gelseler dahi*"⁸⁰⁴ ifadesindeki delildir. Buna göre çok küçük ve insanların önemsiz gördüğü sineği bile Yüce Allah'tan başka tapılan şeyler hepsi bir araya gelse de yapamazlar, yaratamazlar. İkincisi de yine âyette geçen "*Eğer sinek onlardan bir şey kapsa, bunu ondan geride alamazlar.*"⁸⁰⁵ ifadesindeki delildir. Bu delil de ilk delili daha ileri götürerek onu da güçlendirmiş oluyor. Buna karşılık Yüce Allah'tan başka tapılan şeylerin acizliğini, güçsüzlüğünü, değersizliğini de pekiştirmiş oluyor. Yani bırakın yaratmayı yapmayı, sinek onlardan bir şey alıp götürse onu da alamayacak kadar aciz ve değersizdirler.⁸⁰⁶

Yine bu âyetteki örneğin kimin tarafından verildiği konusunda da müfessirler farklı yorumlarda bulunmuşlardır. Ancak genel kanaat, bunun Yüce Allah tarafından getirilmiş bir örnek olduğu şeklindedir. Ayrıca bizim yukarıda müfessirlerin genel

⁸⁰¹ Şeyh Sabır Hasan Muhammed Ebu Süleyman, "Emsâlü'l-Kur'an" (Çev. Mustafa Hocaoğlu), **Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, Cilt XII, Sayı: 1, 2012, s. 263 - 266.

⁸⁰² Çetiner, "Mesel", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, XXIX, 299.

⁸⁰³ Özellikle sineğin zikredilme sebebi şu dört özelliğe sahip olmasındandır: Hakir oluşu, güçsüz olması, tiksinti vermesi, pis olması ve bolca bulunması - Kurtubî, **el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân**, XII, 153; Sâbûnî, **Safvetü't-Tefsîr**, II, 299.

⁸⁰⁴ Hac, 22/73 ; "... إِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ لَنْ يَخْلُقُوا ذُبَابًا وَلَوْ اجْتَمَعُوا لَهُ ...".

⁸⁰⁵ Hac, 22/73 ; "... وَإِنْ يَسْأَلُكَ الذُّبَابُ شَيْئًا لَا يَسْتَنْفِذُوهُ مِنْهُ ...".

⁸⁰⁶ Râzî, **Tefsîrü'l-Kebîr**, XXIII, 69.

görüşünü ifade ettiğimiz âyetteki “Allah’tan başka tapılan şeyler” ifadesindeki tapınılan şeyler ile ilgili olarak insanları Yüce Allah’a itaatten alıkoyan lider kesimi ve Yüce Allah’a âsi olmaya teşvik eden şeytanlar şeklinde görüşler de bulunmaktadır.⁸⁰⁷

2.16. NEML SÛRESİ 16. ÂYET

2.16.1. Âyetin Metni ve Meâli

وَوَرِثَ سُلَيْمٰنُ دَاوٓدَ وَقَالَ يَا اَيُّهَا النَّاسُ عَلَّمْنَا مَنطِقَ الطَّيْرِ وَاوتَيْنَا مِنْ كُلِّ شَيْءٍ اِنَّ هٰذَا لَهٗوَ الْفَضْلُ الْمُبِيْنُ

“Süleyman, Dâvud’a mîrascı oldu. Dedi ki: «Ey insanlar, bize kuşların dili öğretildi. Bize her şeyden (behre) verildi. Şüphesiz ki bu, apaçık bir üstünlüğün ta kendisidir».⁸⁰⁸

2.16.2. Âyet İle İlgili Açıklama

Âyet, Kur’an-ı Kerim’deki tertip sıralamalarını ve يَا nidasıyla başlamayan Nisâ Sûresi 133. âyetteki hitabı da dikkate aldığımızda bu âyet, يَا أَيُّهَا النَّاسُ hitabının bulunduğu on altıncı âyettir. Bu âyetteki يَا أَيُّهَا النَّاسُ hitabı daha önce anlattığımız Yûnus Sûresi 23. âyetteki hitapta olduğu gibi âyetin başında değil de ortasında yer almıştır. Naml Sûresi dört peygamberin kıssasından bahsetmektedir. Bunlar sırasıyla Musa, Davut, Salih ve Lut (a.s.) يَا أَيُّهَا النَّاسُ hitabının bulunduğu 16. âyetin de içerisinde yer aldığı 15. âyet ile 44. âyet arası Davut (a.s.) kıssasından bahsetmektedir. Bu âyet grubu aynı zamanda birlikte nazil olmuştur.⁸⁰⁹

2.16.3. Âyetteki Hitap İle İlgili Açıklama

Tefsirlerden hareketle âyetteki يَا أَيُّهَا النَّاسُ hitabının muhatabı konusunda bir açıklama yapmaya çalışalım. Öncelikle şunu ifade edelim ki âyetin üslûbundan Süleyman (a.s.)’ın bu âyetteki sözleri, büyük bir topluluğa hitap ederken söylediği ve bu hitabı

⁸⁰⁷ Karaman v.d., Kur’an Yolu, III, 754.

⁸⁰⁸ Çantay, Kur’ân-ı Hakîm ve Meâli Kerîm, II, 676

⁸⁰⁹ Yılmaz, Nüzul Sırasına Göre Necm Necm Kur’an’ın Türkçe Meali, s. 157-159

neticesinde hitap ettiği insanların kendisine itaatini sağlamayı amaçladığı anlaşılmaktadır.⁸¹⁰

Bu bağlamda baktığımız tefsirlerin tamamında buradaki hitabın açıklamasında “Süleyman (a.s.) Yüce Allah’ın kendilerine olan nimetini yaymak, açıklamak, o nimetin kıymetini itiraf etmek, kuşlarla konuşma mucizesini de zikretmek sûretiyle insanları yani halkını kendisini tasdike çağırıyor, davet ediyor.” şeklindeki ortak açıklamaları görüyoruz. Netice olarak Süleyman (a.s.) yaşadığı dönemdeki halkına yani İsrailoğullarına⁸¹¹ hitap etmiştir. Bu halkını imana davette etmekte ve onları tasdik etmeye çağırmaktadır.⁸¹²

2.16.4. Âyette Yer Alan Kavramlar

2.16.4.1. Fazl (فضل)

"Fzl (فضل)" kökünden mastar olan "fazl (فضل)" kelimesi,⁸¹³ artık, karşılıksız iyilik⁸¹⁴ fazlalık, normalin üstündeki artış,⁸¹⁵ hüner,⁸¹⁶ meziyet sahibi ve üstün olmak,⁸¹⁷ anlamlarına gelmektedir. Eksiklik ve azalma⁸¹⁸ anlamındaki "ngs نقص" ⁸¹⁹ kelimesinin zıddı olan bu kelime özellikle de Yüce Allah’ın çok yönlü lütuf ve keremini ifade eden bir terim⁸²⁰ olarak kullanılır. Rağıb el-İsfahanî ise Müfredât’ında normalin üstündeki artış, anlamı verdiği bu kelimedeki artışın iyi ve kötü olmak üzere iki kısma ayrılabilceğini ifade etmiştir. İyi kısmını ilim ve hilimde ileri gitmek ve kötü kısmını ise gereğinden fazla kızmak, öfkelenmek, şeklinde örneklendirmiştir. Fazl kelimesi, daha çok iyi şeyleri ifade etmek için kullanılırken "fuzûl (فضول)" kelimesi ise daha çok kötü şeyler için kullanılır.

⁸¹⁰ Karaman v.d., **Kur’an Yolu**, IV, 189

⁸¹¹ Kurtubî, **el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur’ân**, XII, 130.

⁸¹² Elmalılı, **Hak Dini Kur’an Dili**, V, 3663; Kurtubî, **el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur’ân**, XII, 153; Râzî, **Tefsirü'l-Kebîr**, 24, 186; Sâbûnî, **Safvetü't-Tefâsîr**, II, 404; Taberî, **Câmi’ul-Beyân**, V, 552; Neseî, **Medâriku't-Tenzîl**, II, 595; Zemahşerî, **el-Keşşâf**, XIX, 777; Havva, **el-Esas**, X, 387.

⁸¹³ Faruk Özdemir, “Kur’ân’da "Fazl" ve Türevleri'nin Anlam Alanı”, **Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 38, 2015, s. 172.

⁸¹⁴ Topaloğlu-Karaman, **Arapça-Türkçe Yeni Kâmus**, s. 321.

⁸¹⁵ İsfahanî, **Müfredât**, s. 799.

⁸¹⁶ Hasîrîzâde, **en-Nûru'l-Furkân**, II, 153.

⁸¹⁷ Çağrıncı, “Fazl”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul, 1995, Cilt XII, s. 271.

⁸¹⁸ Özdemir, “Kur’ân’da "Fazl" ve Türevleri'nin Anlam Alanı”, s. 172.

⁸¹⁹ Hasîrîzâde, **en-Nûru'l-Furkân**, II, 153.

⁸²⁰ Çağrıncı, “Fazl”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, XII, 271.

Fazl kelimesi, iki şey arasındaki üstünlük ya da fazlalık için kullanıldığında üç kısma ayrılır: 1.Cins yönünden üstünlük: Hayvan cinsinin bitki cinsine üstünlüğü gibi; 2.Tür yönünden üstünlük: İnsan türünün hayvan türüne üstünlüğü gibi;⁸²¹ 3.Zât yönünden üstünlük: Bir kişinin başka bir kişiye üstünlüğü gibi.⁸²²

Yukarıdaki ilk iki üstünlük çeşidi cevherle yani varlığın özü ilgilidir. Bundan dolayı bunlardaki eksiklik giderilmesi ve üstünlük kazanılması mümkün değildir. Örneğin, bir hayvanın bir insana özgü üstünlüğü elde etmesi mümkün değildir. Üçüncü üstünlük çeşidi ise arazla ilgili olup onu elde etmek, kazanmak mümkündür.⁸²³

Fazl kelimesi, Kur'an-ı Kerim'de diğer türevleriyle birlikte yüz dört defa zikredilmektedir.⁸²⁴ Fazl kelimesi ve türevlerinin Kur'an-ı Kerim'de kazandığı anlamları; İslâm,⁸²⁵ nübüvvet,⁸²⁶ cennetteki rızık,⁸²⁷ dünyadaki rızık,⁸²⁸ lütuf ve nimet,⁸²⁹ cennet,⁸³⁰ infak edilen malın yerine daha fazlasını vermek,⁸³¹ üstün kılmak,⁸³² üstünlük taslamak, üstünlük iddia etmek,⁸³³ şeklindedir.⁸³⁴

2.16.4.2. Mantıku't-Tayr (منطق الطير)

“Kuşların dili” anlamına gelen ve iki kelimedenden oluşan bu kavramın iki kelimesine ayrı olarak bakacağız. Buna göre öncelikle “tayr (طير)” kelimesine bakalım.

Tayr kelimesi, sözlükte kuş, uğurlu veya uğursuz sayılan şey, nasip⁸³⁵ anlamlarına gelen “tairun (طائر)” kelimesinin çoğuludur.⁸³⁶ Rağıb el-İsfahanî Müfredât'ında “tairun (طائر)” kelimesini “havada uçan her kanatlı”⁸³⁷ diye tanımlarken en-Nûru'l-

⁸²¹ Örnek için bkz. İsrâ, 17/70.

⁸²² Örnek için bkz. Nahl, 16/71; İsrâ, 17/12.

⁸²³ İsfahanî, **Müfredât**, s. 799.

⁸²⁴ Muhammed Fuâd, **el-Mu'cemü'l-Müfehres**, s. 521; Özdemir, “Kur'ân'da "Fazl" ve Türevleri'nin Anlam Alanı”, s. 178.

⁸²⁵ Âl-i İmrân, 3/73.

⁸²⁶ Nisâ, 4/113.

⁸²⁷ Âl-i İmrân, 3/171.

⁸²⁸ Cuma, 62/10.

⁸²⁹ Nisâ, 4/83.

⁸³⁰ Ahzâb, 33/47.

⁸³¹ Bakara, 2/268.

⁸³² Nisâ, 4/32.

⁸³³ Mü'minûn, 23/24.

⁸³⁴ Özdemir, “Kur'ân'da "Fazl" ve Türevleri'nin Anlam Alanı”, s. 178.

⁸³⁵ Topaloğlu-Karaman, **Arapça-Türkçe Yeni Kâmus**, s. 251.

⁸³⁶ İsfahanî, **Müfredât**, s. 646; Topaloğlu-Karaman, **Arapça-Türkçe Yeni Kâmus**, s. 251.

⁸³⁷ İsfahanî, **Müfredât**, s. 646.

Furkân fi Şerhi Lugati'l-Kur'ân sahibi Hasîrîzâde Mehmet Elîf de “kanadı olup havada uçan her hayvan”⁸³⁸ şeklinde tanımlamıştır.

“Mantık (منطق)” kelimesi ise sözlükte “söylemek, konuşmak, ses çıkarmak”⁸³⁹ anlamlarına gelen Arapça “nutk (نُطْق)” kökünden türetilmiştir.⁸⁴⁰

Rağîb el-İsfahânî, nutku “insanın dille söylediği ve kulakla duyduğu sesler” olarak tarif eder. Ona göre bu nutk, her zaman insan için kullanılır. İnsan dışı için kullanılması için ya peş peşe gelen bir ifadenin içinde yer almalı ya da şartlı biçimde ve teşbih yoluyla ifade edilmelidir.⁸⁴¹ Elmalî ise nutku “*gönülde gizli olanı anlatmak için seslenen ve çoğunluğu dil ile çıkarıldığından dil, lisan veya lügat da denilen tekil veya bileşik söz ve kelimelerdir.*” şeklinde ifade etmiştir. Ona göre de nutk, insana has bir özelliktir ve Bakara Sûresi 31.âyet⁸⁴² buna delildir.⁸⁴³

Mantık ise söz⁸⁴⁴ ve konuşma⁸⁴⁵ demektir. Bununla birlikte doğru düşünmenin yolu ve yöntemi⁸⁴⁶ olarak da terimleşmiştir.

Mantık ile ilgili olarak bu âyetin tefsirine baktığımızda Neseî, mantığı, ister tek ister birden fazla söz ya da kelimededen meydana gelmiş mana ifade eden ya da etmeyen her türlü ses çıkarma,⁸⁴⁷ şeklinde tanımlarken aynı anlamı ifade eden tanımı Zemahşerî’de⁸⁴⁸ de görüyoruz. Zaten Râzî’de mantığın tanımını Zemahşerî’ye dayandırarak veriyor.⁸⁴⁹ Beyzâvî’nin mantık tanımı ise şöyledir; “*Bilinen ya da yaygın tarife göre vicdanda veya insanın içinde olanı tek veya birden fazla olarak ifade eden her lafızdır. Teşbih yoluyla, çıkarılan her ses için de kullanılır.*”⁸⁵⁰

Aslında mantıkta esas olan bir manaya delalet etmesidir. Bu özelliği ile insana özgü bir durumdur. Ancak bir mana ifade etmeyen bir sesle tabi ve akli bir ilgi kurularak bir mana ifade edilecek olursa, buna gerçek anlamada mantık denmez fakat teşbih veya mecaz olarak mantık denilebilir. Mesela, hiçbir ses çıkarılmaksızın yazı veya başka şeyler gibi özel işaretler koyarak bir şey anlatmak, mecaz olarak konuşma

⁸³⁸ Hasîrîzâde, **en-Nûru'l-Furkân**, I, 269.

⁸³⁹ Topaloğlu-Karaman, **Arapça-Türkçe Yeni Kâmus**, s. 442.

⁸⁴⁰ İbrahim Emiroğlu, “*Mantık*”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul, 2003, Cilt XXVIII, s. 18.

⁸⁴¹ İsfahânî, **Müfredât**, s. 1066.

⁸⁴² “وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا...”, “Ve Allah, Adem'e bütün isimleri öğretti...”.

⁸⁴³ Elmalî, **Hak Dini Kur'an Dili**, V, 3666.

⁸⁴⁴ Topaloğlu-Karaman, **Arapça-Türkçe Yeni Kâmus**, s. 442.

⁸⁴⁵ Elmalî, **Hak Dini Kur'an Dili**, V, 3666.

⁸⁴⁶ **Türk Dil Kurumu**, <http://www.tdk.gov.tr>, 15.01.2019.

⁸⁴⁷ Neseî, **Medâriku't-Tenzîl**, II, 595.

⁸⁴⁸ Zemahşerî, **el-Keşşâf**, XIX, 778.

⁸⁴⁹ Râzî, **Tefsîrü'l-Kebîr**, XXIV, 186.

⁸⁵⁰ Beyzâvî, **Envârü't-Tenzîl**, II, 173.

sayılır. Ya da güvercinin ötmesini ifade eden “güvercin konuştu (نَطَقَتِ الْحَمَامَةُ)” udun çalmasını kasteden “ud konuştu (نَطَقَ الْعُودُ)” örneklerinde olduğu gibi teşbih ya da benzeme yoluyla konuşmada olur. Bu bağlamda konuşmadaki sesler, akli ve doğal bir işaretle mana ifade edebilen özellikte ise bu takdirde konuşmanın insana özgü olmayan anlamını elde deriz ki işte mantıku’t-tayr veya kuşların dili dediğimizde budur. Yani kuşun çeşitli duyguları arasındaki ilgileri ve bu ilgilerini idare eden özel duygu ve kabiliyeti ile duygularını ortaya koymak için çıkardığı sesler de “mantıku’t-tayr / kuşların dili” demektir. Örneğin, horozun deşinirken yemi bulduğu zaman "dık dık" diye tavukları çağırması da bir konuşmadır. Gerek kuşların, gerek diğer hayvanların böyle sesleriyle bir diğerine bir şeyler anlatmaları da bu anlamdadır. Netice olarak âyetin “عَلَّمْنَا مَنْطِقَ الطَّيْرِ” kısmında geçen ve dilimize “kuş dili” diye çevirdiğimiz “mantıku’t-tayr”, Hz. Süleyman’ın (a.s.) ilahî bir mucize olarak kuşların dilini, sesleri veya hareketlerini öğrendiğini ifade etmekle birlikte kuşların duygu ve eğilimlerini de anlamakta ve aynı zamanda duyguları idare eden ilahî yasaları da bilmekteydi. Böylece onların öterek Yüce Allah’ı tesbih ve tazim ettiklerini anladığı gibi, onları idaresi altına alarak kendine özgü teşkilatıyla ordusunda hizmette de kullanıyordu.⁸⁵¹

2.17. LOKMAN SÜRESİ 33. ÂYET

2.17.1. Âyetin Metni ve Meâli

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ وَأَخْشَوْا يَوْمًا لَا يَجْزِي وَالِدٌ عَنْ وَلَدِهِ وَلَا مَوْلُودٌ هُوَ جَارٍ عَنِ وَالِدِهِ شَيْئًا إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ فَلَا تَغُرَّنَّكُمُ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا وَلَا يَغُرَّنَّكُم بِاللَّهِ الْعُرُورُ

“Ey insanlar, Rabbinizden korkun. Ne babanın evlâdına, ne de bizzat evlâdın babasına, hiçbir şeye fâide veremeyeceği günden korkun. Şübhe yok ki Allahın va'di hakdır. O halde zinhar sizi dünyâ hayâtı aldatmasın, o çok aldatıcı (şeytan) zinhar sizi Allah (ın hilmine, imhâlin) e güvendirmesin.”⁸⁵²

2.17.2. Âyet İle İlgili Açıklama

⁸⁵¹ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, V, 3666.

⁸⁵² Çantay, *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâli Kerîm*, II, 733.

Lokman Sûresi, Kur'an-ı Kerim'deki tertip sırasına göre otuz birinci sûredir. Kur'an-ı Kerim'de يَا أَيُّهَا النَّاسُ hitabı geçen ya da bu hitabın geçtiği âyet bulunan yedinci sûredir. Kur'an-ı Kerim'deki tertip sıralamalarını ve يَا nidasıyla başlamayan Nisâ Sûresi 133. âyetteki hitabı da dikkate aldığımızda bu âyet, يَا أَيُّهَا النَّاسُ hitabının bulunduğu on yedinci âyettir. Âyet, يَا أَيُّهَا النَّاسُ hitabından sonra اتَّقُوا رَبَّكُمْ emriyle başlayan Nisâ Sûresi birinci âyet ve Hac Sûresi birinci âyetten sonra üçüncü âyettir. Zaten Kur'an-ı Kerim'de bu hitaptan sonra اتَّقُوا رَبَّكُمْ emrinin geldiği bu âyetle birlikte yukarıda isimlerini zikrettiğimiz âyetlerle üç âyet bulunmaktadır.

2.17.3. Âyetteki Hitap İle İlgili Açıklama

Âyetteki يَا أَيُّهَا النَّاسُ hitabının muhatabına gelince bu konuda herhangi bir yorum göremediğimiz tefsirler⁸⁵³ olduğu gibi yorumda bulunanlar da vardır. Yorumda bulunanlardan en açık ifade eden olarak Kurtubî'yi görüyoruz. Ona göre âyetteki يَا أَيُّهَا النَّاسُ hitabının muhatabı hem kâfirler, hem mü'minlerdir.⁸⁵⁴ Kurtubî bu ifadeyle aslında muhatabı, bütün insanları kastederek genelleştirmiş de oluyor. Süleyman Ateş de tefsirinde “*insanlar, Yüce Allah'tan korkmaya davet ediliyor*”⁸⁵⁵ ifadesini kullanarak muhatabın, bütün insanlar olduğunu kastetmiştir. Aslında yukarıda yorumda bulunmayanların âyetteki يَا أَيُّهَا النَّاسُ hitabının açık olduğunu yani bu hitabın bütün insanlar anlamına geldiğini düşündükleri için böyle bir yorumda bulunmadıklarından hareket edersek Kurtubî'nin açıklamasıyla da örtüşmüş olur. Ayrıca daha önce Nisâ Sûresi birinci âyetle Hac Sûresi birinci âyette anlattığımız gibi âyetteki اتَّقُوا رَبَّكُمْ ifadesine göre de buradaki hitabın muhatabı bütün insanlardır. Çünkü buradaki sakınma emrinden sonra gelen yaratılış ve ahiret gerçeğinin bütün insanları ilgilendiren bir durum olmasıyla birlikte Allah'ın “Rab” isminin öne çıkması da bu durumun diğer bir yorumudur.⁸⁵⁶ Âyetteki يَا أَيُّهَا النَّاسُ hitabıyla ilgili farklı bir yorumu Taberî yapmıştır. Ona göre bu âyetteki hitabın muhatabı, Kureyş müşrikleridir.⁸⁵⁷ Taberî, muhtemelen bu âyeti bir önceki âyetle yani 32. âyetle ilişkilendirerek o âyetteki gemide olanların müşrik olmasından hareketle bu hitap

⁸⁵³ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, VI, 3851; Râzî, *Tefsîrû'l-Kebîr*, XXV, 164; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, XXI, 840; Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, II, 231; Neseî, *Medâriku't-Tenzîl*, II, 722; Havva, *el-Esas*, XI, 292; Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, II, 498.

⁸⁵⁴ Kurtubî, *el-Câmi li-Ahkâmî'l-Kur'ân*, XIII, 559.

⁸⁵⁵ Ateş, *Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, IV, 2024.

⁸⁵⁶ Bkz. Nisâ sûresi, 1.âyet için sayfa 37; Hac sûresi, 1.âyet için sayfa 78.

⁸⁵⁷ Taberî, *Câmi'ul-Beyân*, VI, 138.

konusunda böyle bir yorumu yapmıştır.⁸⁵⁸ Süleyman Ateş'in ise 32. âyetin tefsirinde gemide olup tehlikeyle karşılaşanların müşrikler⁸⁵⁹ olduğunu ifade etmesi Taberî'nin görüşlerinin de bir teyidi sayılır. Hitapla ilgili son olarak şunu ifade etmek istiyoruz. Yukarıda Neseî'nin âyetteki يَا أَيُّهَا النَّاسُ hitabı konusunda bir yorumda bulunmadığını söylemiştik. Ancak Neseî, âyetteki “mevlûdün (مَوْلُودٌ)” ifadesinin açıklamasında bu ifadenin âyete eklenmesinin sebebi olarak burada mü'minlere ve onların büyüklerine (küfür üzerine ölen babaları ya da cahiliye dini üzere olan babalarına) bir hitap olduğunu söyledikten sonra mü'minlerin ahirette babalarına şefaât sûretiyle faydalı olma istekleri olduğunu ve bu âyetinde onların bu isteklerinin önünü kestiğini⁸⁶⁰ belirtmiştir. Bu anlamda açıklamayı Zemahşerî⁸⁶¹ ve Beyzâvî'de⁸⁶² de görüyoruz

2.17.4. Âyette Yer Alan Kavramlar

2.17.4.1. Haşyet (خشية)

Sözlükte “korkmak, saygı göstermek, ummak”⁸⁶³ anlamlarına “haşiye (خشية)” kelimesinden mastar olan “haşyet (خشية)” kelimesi, “mutlak bir korku olmayıp saygı ile sevginin beraber karışık olduğu daha çok bilinçli olan bir korku halini”⁸⁶⁴ ifade eder. Haşyetin kaynağı ilimdir. Bundan dolayı Kur'an-ı Kerim'de “*Yüce Allah'tan kulları içerisinde ancak âlimler korkarlar.*”⁸⁶⁵ buyrulmuştur.⁸⁶⁶ Kur'an-ı Kerim'de türevleriyle birlikte kırk sekiz yerde⁸⁶⁷ geçen haşyet kelimesi, geçtiği bu yerlerde “azamet ve celalinden dolayı Yüce Allah'a bilinçli bir şekilde saygı duymak”,⁸⁶⁸ “uygun bulmamak, onaylamamak”,⁸⁶⁹ “gelecekte olması muhtemel, kötülük, musibet, kıtlık, fakirlik, ayıplanmak vb. şeylerden dolayı kaygılanmak, çekinmek”⁸⁷⁰

⁸⁵⁸ Bkz. Lokman sûresi 32.âyetin açıklaması için Taberî, *Câmi'ul-Beyân*, VI, 137-138.

⁸⁵⁹ Ateş, *Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, IV, 2023.

⁸⁶⁰ Neseî, *Medâriku't-Tenzil*, II, 722.

⁸⁶¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, XXI, 840.

⁸⁶² Beyzâvî, *Envârü't-Tenzil*, II, 232.

⁸⁶³ Topaloğlu-Karaman, *Arapça-Türkçe Yeni Kâmus*, s. 82.

⁸⁶⁴ İsfahanî, *Müfredât*, s. 342; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, VII, 4871.

⁸⁶⁵ Fâtır, 35/28; إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ .

⁸⁶⁶ Ali Galip Gezgin, “Eşanlamlılık Bağlamında Kur'an'da "Korku" İfade Eden Kelimeler Üzerine Analitik Bir Değerlendirme”, *İslâmi Araştırmalar Dergisi*, Cilt: XVI, Sayı: 1, 2003, s. 45.

⁸⁶⁷ Muhammed Fuâd, *el-Mu'cemü'l-Müfehres*, s. 233.

⁸⁶⁸ Bakara, 2/150; Mâide, 5/3, 44; Tevbe, 9/13; Fâtır, 35/28; Ra'd, 13/21.

⁸⁶⁹ Kehf, 18/80.

⁸⁷⁰ Tâhâ, 20/77-94; Ahzab, 33/37.

⁸⁷¹ anlamlarında kullanılmıştır. Haşyet kelimesi, Kur'an-ı Kerim'de sadece insanlar ve melekler için değil dağlar⁸⁷² ve taşlar⁸⁷³ gibi cansız varlıklar için de kullanılmıştır. Özetle saygıyla karışık bir korku diyebileceğimiz haşyet, daha çok kendisine saygı duyulan varlık hakkındaki bilginin bir ürünü olarak ortaya çıkan bir çekinme, korkma ve tazimdir. Aynı zaman kişinin marifeti nispetinde Yüce Allah'a karşı duyduğu saygıyı da ifade eder.⁸⁷⁴

2.17.4.2. Garûr (غرور)

“Garûr (غرور)” kelimesi “aldatmak, gafil avlanmak, bilmemek, gaflet içinde olmak” anlamlarındaki “غر” fiilinden olan bir kelimedir. Aldatan, anlamındadır.⁸⁷⁵ Her ne olursa olsun insanı kandıran mal, makam, evlad, nefis, şeytan, şehvi duygulara denir. Bu kelime, kandıranların en kötüsü, en habisi olduğu için “şeytan” diye tefsir edilmiştir.⁸⁷⁶ “Dünya” diye de tefsiri yapılmıştır.⁸⁷⁷ Bu âyette olan garûr kelimesinden maksat ise şeytandır.⁸⁷⁸

Garûr kelimesi, Kur'an-ı Kerim'de bu şekliyle üç âyette geçmektedir. Bunlar, Lokman Sûresi 33. âyet, Fâtır Sûresi 5. âyet ile Hadid Sûresi 14. âyettir.⁸⁷⁹

Buna göre hem yukarıdaki açıklamanın daha iyi anlaşılması hem de insan zihninde oluşan garûr kelimesinin daha iyi netleşmesi için bir kısım tefsirlerdeki bu kelime hakkındaki açıklamalar ise şöyledir; Buna göre Elmalılı'nın tefsirinde bu âyet hakkında herhangi yorumda bulunulmamış ancak âyetin meâline bakıldığında kelime için “mağrur” ifadesini kullanıldığı ve “*Dünya hayatı sizi aldatmasın ve sakının o mağrur sizi Allaha güvencirmesin.*”⁸⁸⁰ şeklinde meâl verildiği görülür. Bununla birlikte Elmalılı'nın tefsirinin sadeleştirmiş olan şeklinde ise yine aynı şekilde meâl kısmında “mağrur “kelimesi yerine “çok aldatıcı şeytan”⁸⁸¹ ifadesi görülür.

⁸⁷¹ Gezgin, “Eşanlamlılık Bağlamında Kur'an'da "Korku" İfade Eden Kelimeler Üzerine Analitik Bir Değerlendirme”, s. 45-47.

⁸⁷² Haşr, 59/ 21.

⁸⁷³ Bakara, 2/74.

⁸⁷⁴ Ahmet Nair, “*Havf ve Haşyet Kavramlarının Kur'an'daki Semantik Anlamı*”, Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 9, 2018, s. 95.

⁸⁷⁵ Topaloğlu-Karaman, *Arapça-Türkçe Yeni Kâmus*, s. 295.

⁸⁷⁶ İsfahanî, *Müfredât*, s. 750; Hasîrîzâde, *en-Nûru'l-Furkân*, I, 117.

⁸⁷⁷ İsfahanî, *Müfredât*, s. 750.

⁸⁷⁸ Hasîrîzâde, *en-Nûru'l-Furkân*, I, 117.

⁸⁷⁹ Muhammed Fuâd, *el-Mu'cemü'l-Müfehres*, s. 497.

⁸⁸⁰ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, VI, 3851.

⁸⁸¹ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, (Sad. İsmail Karaçam v.d.), Azim Dağıtım, VI, s. 278.

Süleyman Ateş ise tefsirinde garûr kelimesinin kelime anlamı olan çok aldatanı ifade ettikten sonra “Bu çok aldatan, insana çekici görünen dünyadır” diye de açıklamada bulunmuş hatta açıklamasına tefsirlerin bunu şeytan olarak da ifade ettiğini,⁸⁸² açıklamasına eklemiştir. el-Esâs fi't-Tefsîr sahibi ise bu kelimenin açıklamasında sadece şeytan,⁸⁸³ ifadesini kullanmıştır. Sâbûnî ise tefsirinde garûr kelimesiyle ilgili olarak yaratılmışları, bâtil olan şeylerle umutlandırıp veya oyalayıp ahireti unutturan hileci şeytan,⁸⁸⁴ açıklamasında bulunmuştur. Klasik tefsirlere baktığımızda da yukarıdaki açıklamaların benzerlerine ilaveler yapıldığını görüyoruz. Buna göre Taberî, sırayla şeytan, insan ve dünya şeklinde insanı kandıran üç şey⁸⁸⁵ olarak bu kelimeyi açıklamaya çalışırken Neseî de şeytan, dünya, emel⁸⁸⁶ şeklinde bir isim sıralaması yapmıştır. Zemahşerî ise şeytan ve dünya ifadelerinden farklı olarak bu kelime için günahdayken iken mağfireti temenni etmeniz,⁸⁸⁷ şeklinde bir açıklamada bulunmuştur. Râzî ise tefsirinde garûr kelimesini, dünyanın kendisi ya da insanı dünyaya sevk eden nefsi emmaresi veya şeytan,⁸⁸⁸ şeklinde açıklamıştır. Kurtubî de tefsirinde garûr kelimesini Fâtır Sûresi'nin 5. âyeti⁸⁸⁹ ile Hadid Sûresi'nin 14. âyetindeki⁸⁹⁰ garûr kelimesi ile de ilişkilendirerek bu kelimedeki maksadın şeytan, olduğunu ifade etmiş ve görüşünü hem Mücahid'e hem de yaratılmışları dünya ile umutlandırıp veya oyalayıp ahireti unutturan, şeklinde tanımladığı şeytanı vasfına dayandırmıştır. Şeytanın bu şekilde vasıflandırılmasına da Nisâ Sûresi 120. âyetini⁸⁹¹ delil getirmiştir.⁸⁹²

Sonuç olarak yukarıdaki açıklamalarda garûr kelimesinden maksat olarak şeytanın ön plana çıktığı görülür.

⁸⁸² Ateş, **Kur'an-ı Kerim Tefsiri**, IV, 2025.

⁸⁸³ Havva, **el-Esas**, 11, 292.

⁸⁸⁴ Sâbûnî, **Safvetü't-Tefâsîr**, II, 498.

⁸⁸⁵ Taberî, **Câmi'ul-Beyân**, VI, 139.

⁸⁸⁶ Neseî, **Medâriku't-Tenzîl**, II, 722.

⁸⁸⁷ Zemahşerî, **el-Keşşâf**, XXI, 840.

⁸⁸⁸ Râzî, **Tefsîrü'l-Kebîr**, XXV, 165.

⁸⁸⁹ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ فَلَا تَغُرَّنَّكُمُ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا وَلَا يَغُرَّنَّكُم بِاللَّهِ الْغُرُورُ, Ey insanlar! Şüphesiz Allah'ın vaadi gerçektir.

Sakin dünya hayatı sizi aldatmasın. Sakin çok aldatıcı şeytan, Allah hakkında sizi aldatmasın.

⁸⁹⁰ يُنَادُونَهُمْ لَمْ نُكُنْ مَعَكُمْ قَالُوا بَلَىٰ وَلَكِنَّكُمْ فَتَنْتُمْ أَنفُسَكُمْ وَتَرَبَّصْتُمْ وَارْتَبْتُمْ وَغَرَّتْكُمُ الْأَمَانِيُّ حَتَّىٰ جَاءَ أَمْرُ اللَّهِ وَغَرَّكُمْ بِاللَّهِ الْغُرُورُ (Münafıklar)

mü'minlere şöyle seslenirler: "Biz de (dünyada) sizinle beraber değil miydik?" (Mü'minler de) derler ki: "Evet, fakat siz kendinizi yaktınız. Başımıza musibetler gelmesini gözlediniz, şüphe ettiniz. Allah'ın emri gelinceye kadar kuruntular sizi aldattı. O çok aldatıcı şeytan, Allah hakkında da sizi aldattı."

⁸⁹¹ يَجِدُهُمْ وَيُؤْمِنُونَ وَمَا يَعِدُهُمُ الشَّيْطَانُ إِلَّا غُرُورًا

⁸⁹² Kurtubî, **el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân**, XIII, 560.

2.18. FÂTİR SÛRESİ 3. ÂYET

2.18.1. Âyetin Metni ve Meâli

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ هَلْ مِنْ خَالِقٍ غَيْرِ اللَّهِ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ فَاتَّقُوا
ثَوْفُكُونَ

“Ey insanlar, Allahın, üzerinizdeki (bunca) ni'metini (kalbinizle) hatırlayın, (dilinizle) anın. Sizi gökden ve yerden rızıklandıracak Allahdan gayri bir yaratan var mı? Ondan başka hiçbir Tanrı yokdur. O halde nasıl (olub da tevhîdden küfre) çevriliyorsunuz?”⁸⁹³

2.18.2. Âyet İle İlgili Açıklama

Kur'an-ı Kerim'deki tertip sırasına göre otuz beşinci sûre olan Fâtır Sûresi, Kur'an-ı Kerim'de يَا أَيُّهَا النَّاسُ hitabı geçen ya da bu hitabın geçtiği âyet bulunan sekizinci sûredir. Bu sûrede, 3. âyet, 5. âyet ve 15. âyet olmak üzere يَا أَيُّهَا النَّاسُ hitabı olan üç tane âyet bulunmaktadır. Kur'an-ı Kerim'deki tertip sıralamalarını ve يَا nidasıyla başlamayan Nisâ Sûresi 133. âyetteki hitabı da dikkate aldığımızda bu âyet, يَا أَيُّهَا النَّاسُ hitabının bulunduğu on sekizinci âyettir.

2.18.3. Âyetteki Hitap İle İlgili Açıklama

Âyetteki يَا أَيُّهَا النَّاسُ hitabının muhatabı konusunda açıklamaya geçmeden önce muhatap konusunda bilgi verebilecek olan Fâtır Sûresi ile ilgili bilgileri vermek daha faydalı olacaktır. Buna göre Fâtır Sûresi'nin nüzülüyle ilgili kesin bir rivayet bulunmamakla birlikte ne zaman nazil olduğunu ancak içeriğinden tahmin edilebilmektedir. Bu sûre, tahminen Mekkeli müşriklerin şiddete başvurdukları, Hz. Peygamber'i (s.a.v.) mağlup etmek ve İslâm'a daveti önlemek için her türlü hileye başvurdukları dönem olan Mekke döneminin ortalarında⁸⁹⁴ Habeşistan'a hicret olayından sonra ve miracdan önce nâzil olmuştur.⁸⁹⁵ Mekke döneminin ilk yıllarında

⁸⁹³ Çantay, Kur'an-ı Hakîm ve Meâli Kerîm, II, 770.

⁸⁹⁴ Hüseyin Akyüzoğlu, Hüseyin Kocadağ, “Klasik ve Çağdaş Tefsir Metinleri Işığında Fâtır Sûresinin İncelenmesi”, *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: VIII, Sayı:8, 2015, s. 67.

⁸⁹⁵ Işık, “Fâtır Sûresi” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1995, Cilt XII, s. 240.

indiğini⁸⁹⁶ ya da ilk Mekke sûrelerinden biri olduğunu⁸⁹⁷ ifade edenler de olmuştur. Sûre ile ilgili bu kısa açıklamadan sonra hitap konusunda ise klasik tefsirlerden Râzî⁸⁹⁸ ve Kurtubî⁸⁹⁹ de hiçbir yorum yapılmamıştır. Tefsirlerden Beyzâvî ve Neseffî’de de aslında açık olarak hitap konusunda bir açıklama yoktur. Ancak bu âyetin sonundaki فَاتَى تُؤْفَكُونَ kısmının açıklamasında “yönünüzü tevhitte şirke döndürüyorsunuz”⁹⁰⁰ şeklinde bir yorumun olması hitabın müşriklere yönelik olduğu anlamına gelebilir. Hatta buna benzer bir yorum ve daha detaylı olarak Sâbûnî’nin Safvetü’t-Tefâsîr’de de bulunmaktadır. Aslında Sâbûnî, bu âyetteki يَا أَيُّهَا النَّاسُ hitabının kime yönelik olduğu konusunda bir açıklamada bulunmamıştır. Ancak âyetin هَلْ مِنْ خَالِقٍ غَيْرُ اللَّهِ kısmının tefsirinde “ *Bu, olumsuzluk manasına gelen istifhâm-ı inkârîdir. Yani, Allah’tan başka yaratıcı yoktur. Sizin taptığımız putlar, yaratıcı değildir.*” ve يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ kısmının tefsirinde de “ *O halde, yaratamayan ve rızık veremeyen putları, nasıl O’na ortak koşuyorsunuz?*” şeklinde yorumda bulunması ve yine فَاتَى تُؤْفَكُونَ kısmının izahında da “*Bu izah ve açık delilden sonra, nasıl putlara ibadete döndürülüyorsunuz? Bundan maksat, insanlara Allah’ın nimetlerini hatırlatmak ve müşriklerin aleyhine delil getirmektir.*” şeklinde açıklamasının olması Sâbûnî’ye göre bu âyetteki يَا أَيُّهَا النَّاسُ hitabının müşriklere yönelik bir hitap olduğu anlamına gelir.⁹⁰¹ Taberî de bu 3. âyetteki يَا أَيُّهَا النَّاسُ hitabının muhatabını açıkça belirtmiş ve Rasûlullah’ın (s.a.v.) kavmi olan Kureyş müşrikleri olduğunu ifade etmiştir.⁹⁰²

Âyetteki hitap olarak diğer bir açıklamada hitabın genel ve tüm insanlara yönelik olduğu şeklindedir. Bunlardan biri Süleyman Ateş’in tefsirinde yaptığı yorumdur. O, yorumlarından biri sûrenin giriş kısmında yapmıştır. Ona göre sûre iki bölümden oluşuyor ve birinci bölümü teşkil 1-26. âyetler arasındaki hitap kamuya⁹⁰³ yöneliktir,⁹⁰⁴ şeklinde genel bir ifade kullanmıştır. Yani hitabı genelleştirmiştir. 3. âyetin yorumunda da “insanlar”⁹⁰⁵ hitabını açıkça ifade etmesi de bunu

⁸⁹⁶ Karaman v.d., **Kur’an Yolu**, IV, 447.

⁸⁹⁷ Ateş, **Kur’an-ı Kerim Tefsiri**, IV, 2121.

⁸⁹⁸ Râzî, **Tefsîrü’l-Kebîr**, XXV I, 4.

⁸⁹⁹ Kurtubî, **el-Câmiu li-Ahkâmi’l-Kur’ân**, XIV, 305.

⁹⁰⁰ Beyzâvî, **Envârü’t-Tenzîl**, II, 268 - Neseffî, **Medâriku’t-Tenzîl**, III, 76.

⁹⁰¹ Sâbûnî, **Safvetü’t-Tefâsîr**, II, 566.

⁹⁰² Taberî, **Câmi’ul-Beyân**, VI, 238.

⁹⁰³ Kamu kelimesi, “hep, bütün, amme” anlamlarına da gelir.

⁹⁰⁴ Ateş, **Kur’an-ı Kerim Tefsiri**, IV, 2121.

⁹⁰⁵ Ateş, **Kur’an-ı Kerim Tefsiri**, IV, 2122.

desteklemektedir. Zemahşerî de el-Keşşâf’ında “nimet” kavramından hareketle hitabı genelleştirmiştir. Ona göre Yüce Allah’ın nimeti herkesi kapsadığı için hitap da geneldir.⁹⁰⁶ Elmalılı’da bu âyetteki يَا أَيُّهَا النَّاسُ hitabının bütün insanlar yönelik olduğunu açıkça belirtmiştir. Hatta hitaptan sonraki açıklamada insan olma nimeti ön plana çıkararak bir anlamda hitap konusundaki fikrini de teyid etmiş olmaktadır.⁹⁰⁷ Sonuç olarak bu âyetteki hitap konusunda iki farklı yorumun olduğunu görüyoruz. Biri hitabı tahsis ederek Mekke müşriklerine yönelik olduğunu ifade etmiş, diğeri ise hitabı genelleştirmiştir. Her ne kadar âyet indiği zaman ve mekân itibariyle Mekke müşriklerine hitap etse de âyetin içeriği bizi genelliğine götürmektedir. Çünkü âyette Yüce Allah’ın kıyamete kadar gelecek bütün insanlar için ortak yön olan nimetleri ve rızık vericiliği hatırlatılmakta ve bütün insanların sahip olması gereken inanç olan tevhit inancı ile Yüce Allah’ın ismi ön plana çıkarılmaktadır.

2.18.4. Âyette Yer Alan Kavramlar

2.18.4.1. Nimet (نعمة)

Kur’an-ı Kerim’de geçen kavramlardan bir olan “nimet (نعمة)” kelimesi, “neime (نَعْمَ)” fiilinden isim olup sözlükte “güzel, iyi durum, güzel hayat,⁹⁰⁸ refah, ikram, lütfedilen şey”⁹⁰⁹ anlamlarına gelir. Çoğulu ise “niam (نِعَم)” ve “en’um (أَنْعُم)”dur.⁹¹⁰ Nimet kelimesi, ıstılahi olarak da “karşılık beklemezsizin veya özel bir amaç gözetmeksizin yapılan iyilik” ya da “insana refah ve mutluluk sağlayan şey” anlamlarına gelir.⁹¹¹ Kur’an-ı Kerim’de bu kelime isim olarak elli dört, fiil kalıbı olarak on sekiz ve bol miktarda nimet,⁹¹² anlamına gelen “naîm (نَعِيم)” şeklinde on yedi âyette geçmektedir.⁹¹³ Bu geçtiği yerlerin kırk yedisinde ise نعمة şeklinde geçmektedir.⁹¹⁴ Bu geçtiği âyetlerde ise nimet kelimesi, genel de yaşamını

⁹⁰⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, XXII, 880.

⁹⁰⁷ Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, VI, 3975.

⁹⁰⁸ İsfahanî, *Müfredât*, s. 1071.

⁹⁰⁹ Topaloğlu-Karaman, *Arapça-Türkçe Yeni Kâmus*, s. 444.

⁹¹⁰ Topaloğlu-Karaman, *Arapça-Türkçe Yeni Kâmus*, s. 444 – Hasîrîzâde, *en-Nûru’l-Furkân*, I, 161.

⁹¹¹ Davut Şahin, “Kur’an’da Genel Anlamlı Bir Kelime: Nimet” *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* Cilt: XX, Sayı: 2, 2016, s. 213.

⁹¹² İsfahanî, *Müfredât*, s. 1072.

⁹¹³ Fatma Candan Günaydın, “Nimet” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 2007, Cilt XXXIII, s. 129.

⁹¹⁴ Muhammed Fuâd, *el-Mu’cemü’l-Müfehres*, s. 707.

sürdürmesi ve rahat etmesi için insana sunulan imkânlar bütünü,⁹¹⁵ kölelikten azat etme,⁹¹⁶ rüzgâr,⁹¹⁷ nübüvvet,⁹¹⁸ Hz. Muhammed (s.a.v.),⁹¹⁹ mucize,⁹²⁰ iman, hidâyet,⁹²¹ rahmet, acıma,⁹²² ihsan, menfaat, mükâfat,⁹²³ her türlü imkân ve rahatlığın, huzur ve sevincin olduğu yer,⁹²⁴ selamete çıkma, esenliğe kavuşma,⁹²⁵ anlamlarında kullanılmıştır.⁹²⁶ Kur'ân-ı Kerim' de Ahzab Sûresi 37. âyet⁹²⁷ dışında nimet verme fiili doğrudan hep Allah'a nispet edilmiş olup bu âyette ise dolaylı olarak nispet edilmiştir.⁹²⁸

Kur'an-ı Kerim'de zikredilen nimetleri dünya ve ahiret nimetleri olarak iki kısma ayırabiliriz. Dünya nimetlerinden din, nübüvvet, akıl, hikmet, toplumsal barış ve sevgi, tövbe, emniyet gibi olanları manevi nimetler, bela ve musibetlerden korunma, rızık, aile, denizler, hayvanlar, üstün konum verilmesi ya da itibar gibi olanları da maddi nimetler olarak değerlendirebiliriz. Ahiret nimetlerine gelince onlardan huzur, selamet, rü'yetullah, rıdvan gibi olanları manevi, bahçeler, bağlar, cennetteki gölgelikler, nehirler, pınarlar, yiyecekler, içecekler, meskenler, eşler, huriler, hizmetçiler, elbiseler, zinetler gibi olanları da maddi nimetler ifade edebiliriz.⁹²⁹

Kur'an-ı Kerim'de Hz. Muhammed (s.a.v.),⁹³⁰ Hz. Yûnus,⁹³¹ Hz. Süleyman,⁹³² Mûsâ⁹³³ ve İsâ⁹³⁴ (a.s.) gibi peygamberler kendilerine nimet verilenlerin başında

⁹¹⁵ Lokman, 31/20.

⁹¹⁶ Ahzab, 33/37.

⁹¹⁷ Lokman, 31/31.

⁹¹⁸ Tur, 52/29; Kalem, 68/2.

⁹¹⁹ Nahl, 16/83.

⁹²⁰ Bakara, 2/211.

⁹²¹ Ahzab, 33/37.

⁹²² Kalem, 68/49.

⁹²³ Leyl 92/19; Âl-i İmrân 3/171.

⁹²⁴ Mâide, 5/65.

⁹²⁵ Âl-i İmrân, 3/174.

⁹²⁶ Şahin, "Kur'an'da Genel Anlamı Bir Kelime: Nimet", s. 214-216.

⁹²⁷ وَإِذْ تَقُولُ لِلَّذِي أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِ وَأَنْعَمْتَ عَلَيْهِ أَمْسِكْ عَلَيْكَ زَوْجَكَ وَاتَّقِ اللَّهَ وَتُخْفِي فِي نَفْسِكَ مَا اللَّهُ مُبْدِيهِ وَتُخْفِي النَّاسَ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا تَعْمَلُونَ. Bir zaman, Allah'ın kendisine lutfu bulduğu, senin de lutfkâr davrandığın kişiye, "Eşinle evlilik bağını koru, Allah'tan kork" demiştin. Bunu derken Allah'ın ileride açıklayacağı bir şeyi içinde saklıyordun, kendisinden çekinme hususunda Allah'ın önceliği bulunduğu halde sen halktan çekiniyordun. Zeyd onunla beraber olduktan sonra müminlere, evlâtlıklarının -kendileriyle beraber olup ayrıldıkları- eşleriyle evlenmeleri hususunda bir sıkıntı gelmesin diye seni o kadınla evlendirdik. Allah'ın emri elbet yerine getirilecektir.

⁹²⁸ Halil Aldemir, "Fatıha Sûresi'nde Nimet Verilenler, Gazaba Uğrayanlar ve Dalalette Olanlar", **Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, Cilt: XII, Sayı: 1, 2012, s. 222.

⁹²⁹ Ayrıntılı bilgi ve örnekler için bkz. Osman Akça, "Kur'an'da Nimet Kavramı", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2006, s. 37-81.

⁹³⁰ Kalem 68/2.

⁹³¹ Kalem 68/49.

⁹³² Neml 27/19.

⁹³³ Kasas 28/17.

gelir. Bunlardan başka siddıklar, şehidler ve salihler ile Yüce Allah'a ve Resulü'ne (s.a.v.) itaat edenler⁹³⁵ ve topluluk olarak da İsrailoğulları⁹³⁶ kendilerine nimet veriler arasında sayılır.⁹³⁷

Bu âyetteki nimet kavramı ile ilgili olarak öncelikle Yüce Allah, nimetin hatırlanmasını isteyerek şükür⁹³⁸ ön plana çıkarmıştır. Zira nimeti hatırlamaktan maksat sadece onu dille hatırlamak ya da ifade etmek değil asıl maksat kalple, nimeti nankörlük etmemek sûretiyle korumakla, onu küçümsememekle, onu itiraf etmekle ve sahibine yani Yüce Allah'a itaat etmek sûretiyle şükürünü yerine getirmektir.⁹³⁹

Ayrıca Yüce Allah, "Hâlık" ismini ifade etmesiyle nimetin gerçek sahibini, yaratıcısını, O'ndan başka nimeti verecek kimsenin olmadığını hatırlattığı gibi "Rezzak" ismini de ifade etmesiyle nimetin devamına işaret etmiş olabilir.⁹⁴⁰

Bu âyetle ilgili diğer bir husus da âyet, Kaderiyye anlayışının yanlışlığına bir delildir. Çünkü âyet, Yüce Allah'dan başka yaratıcı olmadığını ortaya koyarken onlar, (hâşâ) Yüce Allah ile birlikte başka yaratıcıların varlığından söz ediyorlar.⁹⁴¹

2.19. FÂTİR SÛRESİ 5. ÂYET

2.19.1. Âyetin Metni ve Meâli

يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ فَلَا تَغُرَّنَّكُمُ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا وَلَا يَغُرَّنَّكُم بِاللَّهِ الْغُرُورُ

*"Ey insanlar, şübhe yok ki Allahın va'di bir gerçektir. O halde zinhar sizi dünyâ hayâtı aldatmasın. Çok aldatıcı (şeytan) da sakın sizi Allah (ın hilmi ve imhâli) ile aldatmasın."*⁹⁴²

2.19.2. Âyet ile İlgili Açıklama

⁹³⁴ Zuhuf 43/59.

⁹³⁵ Nisâ 4/69.

⁹³⁶ Mâide 5/20.

⁹³⁷ Aldemir, "Fatiha Sûresi'nde Nimet Verilenler, Gazaba Uğrayanlar ve Dalalette Olanlar", s. 222; Günaydın, "Nimet" Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, XXXIII, 129-130.

⁹³⁸ Kurtubî, el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân, XIV, 305.

⁹³⁹ Zemaşerî, el-Keşşâf, XXII, 880 - Beyzâvî, Envârü't-Tenzîl, II, 267.

⁹⁴⁰ Râzî, Tefsîrü'l-Kebîr, XXVI, 4.

⁹⁴¹ Kurtubî, el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân, XIV, 306.

⁹⁴² Çantay, Kur'ân-ı Hakîm ve Meâli Kerîm, II, 770.

Bu âyet, Fâtır Sûresi'nde يَا أَيُّهَا النَّاسُ hitabı bulunan ikinci âyettir. Kur'an-ı Kerim'deki tertip sıralamalarını ve يَا nidasıyla başlamayan Nisâ Sûresi 133. âyetteki hitabı da dikkate aldığımızda bu âyet, يَا أَيُّهَا النَّاسُ hitabının bulunduğu on dokuzuncu âyettir. Bu âyet, hitap kısmı dışında kalan şekliyle Lokman Sûresi 33. âyette de geçmiştir.

Âyete göre insan sorumluluk bilinci açısından düşündüğü zaman üç kısma ayrılabilir; Bunlardan biri çabuk ve en basit bir şeyde bile aldanabilen insan diğeri kolay kolay aldanmayıp onu aldatmak için kötü ya basitleştirilerek ya da iyi görünümüne sokularak aldatılan insandır. Bir üçüncüsü de feraset sahibi olup hiçbir şekilde aldatılmayan insandır. İşte bu âyetin فَلَا تَغُرَّنَّكُمُ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا kısmı aldanan insandan ilkinde, وَلَا يَغُرَّنَّكُمُ بِاللَّهِ الْغُرُورُ kısmı ise aldanan insanın ikincisine işaret etmektedir.⁹⁴³

Ayrıca bu âyetle ilgili olarak şunu söylemek gerekir ki her Mekkî bir sûrenin genel bir özelliği olan haşr ve ahiret ilgili konuları içermesini Fâtır Sûresi'nde ve sûrenin bu âyetinde görüyoruz. Âyette haşr ve ahirete dikkat çekilirken dünya hayatının ve şeytanın aldaticılığı konusunda da uyarıda bulunuluyor. Bundan dolayı mümin, ahiretin temel amaç ve ebedî saadet yeri olduğunu ve bu saadetinde dünyada kazanılabileceğini ve dünyaya o nazarla bakması gerektiğini aklından çıkarmamalıdır. Fakat bu dünyayı tamamen terk etmesi anlamında değil kalben ona bağlanmayarak bu dünyada hareket etmesidir. Yani kalbinde dünya sevgisi yerine Allah sevgisi, O'nun rızasını kazanma gayesi ve ahiret endişesi olmalıdır.⁹⁴⁴

2.19.3. Âyetteki Hitap İle İlgili Açıklama

Âyetteki يَا أَيُّهَا النَّاسُ hitabının muhatabı konusunda Râzî,⁹⁴⁵ Beyzâvî,⁹⁴⁶ Zemahşerî,⁹⁴⁷ Neseî⁹⁴⁸ gibi klasik tefsirlerde bir açıklama bulunmadığı gibi son dönemin önemli tefsirlerinden biri olan Elmalılı'da⁹⁴⁹ ve Kuran Yolu'nda⁹⁵⁰ da bir açıklama yoktur. Sâbûnî ve Süleyman Ateş'in tefsirlerinde ise âyetteki يَا أَيُّهَا النَّاسُ hitabının muhatabı ile ilgili olarak net bir açıklama bulunmazsa bile âyete yapılan yorumlarda muhatap hakkında bilgiye ulaşılabilir. Buna göre Ateş, tefsirinde bu âyete yaptığı “ *insanlara,*

⁹⁴³ Râzî, *Tefsîrü'l-Kebîr*, XXVI, 5.

⁹⁴⁴ Akyüzoğlu, Kocadağ, “*Klasik ve Çağdaş Tefsir Metinleri Işığında Fâtır Sûresinin İncelenmesi*”, s. 77.

⁹⁴⁵ Râzî, *Tefsîrü'l-Kebîr*, XXVI, 5.

⁹⁴⁶ Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, II, 268.

⁹⁴⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, XXII, 881.

⁹⁴⁸ Neseî, *Medâriku't-Tenzîl*, III, 77.

⁹⁴⁹ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, VI, 3975.

⁹⁵⁰ Karaman v.d., *Kur'an Yolu*, IV, 450.

*Yüce Allah'ın haber verdiği dünya ve ahiret mükafaat ve cezasının gerçek olduğunu, akıllarını başlarına alıp şu aldatici dünyanın cazibesine aldanmamalarını öğütüyor*⁹⁵¹ şeklindeki yorumla muhatabın bütün insanlar olduğunu ortaya koyuyor. Sâbûnî'nin bu âyetteki muhatap konusundaki imasına ise takip eden âyet olan altıncı âyetin yorumunda ulaşıyor. Şöyle ki; Altıncı âyet, şeytanın insan için düşmanlığını ortaya koyarken Sâbûnî, bunu “*Ey insanlar! Şeytan sizin çok sert, mücadeleci düşmanınızdır.*”⁹⁵² şeklinde yorumluyor. Bu yorum, aynı zamanda Sâbûnî'nin beşinci âyetteki “garûr” kelimesini “şeytan” diye ifade etmesi⁹⁵³ ile iki âyeti mana yönünden birbirine bağlıyor. Bu bağlam altıncı âyetin yorumunda ifade edilen “Ey insanlar!” hitabının beşinci âyet için de geçerli olduğu anlamına gelir ki bu da kişiyi muhatabın bütün insanlar olduğu anlayışına götürür.

Bunun dışında Taberî ve Kurtubî ise âyetteki hitabın alanını daraltmıştır. Kurtubî muhatabı, âyetin yorumundaki “*Rasûlullah'ı (s.a.v.) yalanlayanlara bir nasihattir.*”⁹⁵⁴ ifadesiyle ortaya koymaya ve muhatabın o gün ki Mekke müşrikleri olduğunu söylemeye çalışmıştır. Muhtemelen onun bu yorumunda etkili olan Hz. Peygamber'e (s.a.v.) teselli niteliğinde olan dördüncü âyetteki Hz. Peygamber'i (s.a.v.) yalanlayanların Kureyş kâfirleri olmasıdır.⁹⁵⁵ Taberî ise buna benzer bir açıklamada bulunmuş ve âyetteki *يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ* kısmının açıklamasında “*Rasûlullah'ı (s.a.v.) yalanlayan Kureyş müşriklerine hatırlatma*”⁹⁵⁶ şeklindeki yorumuyla âyetteki hitabın muhatabının Kureyş müşrikleri olduğunu ortaya koymuştur. Zaten Taberî'nin 3. âyetteki hitap konusundaki yorumu da aynı şekildedir.⁹⁵⁷ Bunda da sûrenin 3, 4 ve 5. âyetlerinin içerik olarak birbiriyle bağlantılı olması etkili olmuş olabilir.⁹⁵⁸

Buraya kadar anlatılanların bir neticesi olarak âyetteki hitap konusunda genel olarak ortak bir açıklamayı tefsirlerde bulunmamaktadır. Ancak az miktarda da olsa açık olarak ifade etmeyip okuyanı muhatap konusunda bir bilgiye götürenler olduğu gibi açık olarak ifade edenlere de rastlanmaktadır. Yine de muhatap konusunda ortak bir görüş olduğunu söyleyemez. Zira muhatabın genel olduğu düşüncesinde olanlar

⁹⁵¹ Ateş, *Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, IV, 2124.

⁹⁵² Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, II, 566.

⁹⁵³ Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, II, 566.

⁹⁵⁴ Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, XIV, 307.

⁹⁵⁵ Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, XIV, 306.

⁹⁵⁶ Taberî, *Câmi'ul-Beyân*, VI, 239.

⁹⁵⁷ Bkz. tezin 110. Sayfası.

⁹⁵⁸ Ayn durağı esasına göre; Feyizli, *Feyz'ul Furkan Açıklamalı Kur'an-ı Kerim Meali*, s. 452-453.

olduğu gibi yukarıda da ifade edildiği gibi muhatabın alanını daraltıp vahyin indiği dönemle sınırlayanlar da olmuştur. Ancak şunu ifade etmek gerekir ki bir kısım âyetlerde muhatap o döneme özgü olabilir. Ama özgünlük durumu âyetin sadece indiği dönem dikkate alınarak ortaya konamaz. Zira başka bir kriterin de olması gerekir. O kriter de âyetin içeriğidir. İçerik, o gün ki muhataba özgü ise muhatap da o zaman dilimiyle sınırlandırılabilir. Bunun örneği, Neml Sûresi 16. âyette görülmektedir. Hatta bu özellikteki bir âyeti, Kur'an-ı Kerim'in cihanşümul özelliği çerçevesinde muhatap yönünden genişletebilir veyahut daha bir ileri aşama olarak işari yorumlar yapılabilir. Ancak şunu söylemek gerekir ki muhatabı belirlemede içerik önemlidir. Bundan dolayı bu âyete de içerik olarak bakıldığında şeytan, “ *Ey Âdemoğulları! Ben size, şeytana kulluk etmeyin. Çünkü o sizin için apaçık bir düşmandır.*”⁹⁵⁹ âyetinde ve bundan sonraki âyette⁹⁶⁰ de açıkça ifade edildiği gibi bütün insanların ortak düşmanıdır. Bu düşmanlık, Hz. Âdem'den (a.s.) itibaren başlamış ve kıyamete kadar da devam edecektir. İşte şeytanın düşmanlığının ortak ve genel olması bu âyette olduğu gibi hitabında genel olduğu yani muhatabın bütün insanlar olduğu anlamına gelebilir.

2.19.4. Âyette Yer Alan Kavramlar

Bu âyetteki kavramların açıklamalarına daha önceki âyetlerde yer verdiğimiz için burada tekrar ifade etmiyoruz.⁹⁶¹

2.20. FÂTİR SÛRESİ 15. ÂYET

2.20.1. Âyetin Metni ve Meâli

يَا أَيُّهَا النَّاسُ أَنْتُمُ الْفُقَرَاءُ إِلَى اللَّهِ وَاللَّهُ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ

“*Ey insanlar, siz Allah'a muhtaçsınız. Allah ise, O, her şeyden müstağnidir, her hamde lâyıktır.*”⁹⁶²

⁹⁵⁹ Yasin 36/60, *أَلَمْ أَعْهَدْ إِلَيْكُمْ يَا بَنِي آدَمَ أَنْ لَا تَعْبُدُوا الشَّيْطَانَ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ*.

⁹⁶⁰ Fâtır 35/6, *إِنَّ الشَّيْطَانَ لَكُمْ عَدُوٌّ فَاتَّخِذُوهُ عَدُوًّا إِنَّمَا يَدْعُوا حِزْبَهُ لِيَكُونُوا مِنْ أَصْحَابِ السَّعِيرِ*, Şüphesiz şeytan sizin için bir düşmandır. Öyle ise (siz de) onu düşman tanıyın. O, kendi tA'râftarlarını ancak alevli ateşe girecek kimselerden olmaya çağırır.

⁹⁶¹ Bkz. Hakk kavramı için tezin 47. sayfası; Garûr kavramı için tezin 106. sayfası.

2.20.2. Âyet İle İlgili Açıklama

Bu âyet, Fâtır Sûresi'nde يَا أَيُّهَا النَّاسُ hitabı bulunan üçüncü âyettir. Kur'an-ı Kerim'deki tertip sıralamalarını ve يَا nidasıyla başlamayan Nisâ Sûresi 133. âyetteki hitabı da dikkate aldığımızda bu âyet, يَا أَيُّهَا النَّاسُ hitabının bulunduğu yirminci âyettir.

2.20.3. Âyetteki Hitap İle İlgili Açıklama

Âyetteki يَا أَيُّهَا النَّاسُ hitabı konusunda bir açıklama yaptığımız düşündüğümüz tefsirlerden Sâbûnî, Safvetü't-Tefâsîr'de bu âyetin tefsirinde hitaptan sonraki kısmında “*Bu hitap, Yüce Allah'ın kendilerine olan nimetlerini hatırlatmak için bütün beşere yapılmıştır.*”⁹⁶³ şeklindeki açıklamasıyla يَا أَيُّهَا النَّاسُ hitabının bütün insanlara yapılmış bir hitap olduğu ifade etmiştir. Benzer bir açıklama da Kur'an Yolu'nda bulunmaktadır. Bu tefsir de hitabın bütün insanlara yönelik bir hitap olduğunu “*İnsanı yaratan ve onun ihtiyaçlarını en iyi bilen Cenâb-ı Allah bütün beşeriyete yönelik bir uyarıda bulunmaktadır.*”⁹⁶⁴ açıklamasıyla ortaya koymuştur. Bu iki günümüz tefsirinden sonra klasik tefsirlerden Taberî ise hitabın yönünü açıkça belirtmese bile âyetin tefsirine يَا أَيُّهَا النَّاسُ hitabı ile başlaması hitabın bütün insanlara yönelik olduğuna dair bir ifadedir.⁹⁶⁵ Râzî de Tefsîrü'l-Kebîr'inde muhatap olarak Hz. Peygamber (s.a.v.) dönemi kâfirlerini işaret etmiştir. Râzî'nin bu işareti âyetin tefsirindeki “*Nebi'den (s.a.v.) dine davet çoğalınca ve kâfirler de küfürlerdeki ısrarın sonucunda “Belki de Allah bizim ibadetlerimize muhtaç olduğu için bu kadar abartılı olarak onu yapmamızı emrediyor ve onu terk etmemizle de korkutuyor.” şeklinde dediklerinde ... أَنْتُمْ الْفُقَرَاءُ إِلَى اللَّهِ وَاللَّهُ هُوَ الْعَنِيُّ ...* şeklinde buyurarak...”⁹⁶⁶ ifadesinde kendisini göstermektedir.

Tefsirlerden Zemahşerî,⁹⁶⁷ Beyzâvî,⁹⁶⁸ Neseî,⁹⁶⁹ Kurtubî⁹⁷⁰ ve hatta günümüz tefsirlerinden Elmalılı'ya,⁹⁷¹ el-Esâs fî't-Tefsîr'e⁹⁷² ve Süleyman Ateş'in⁹⁷³ tefsirine

⁹⁶² Çantay, *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâli Kerîm*, II, 773.

⁹⁶³ Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, II, 571.

⁹⁶⁴ Karaman v.d., *Kur'an Yolu*, IV, 458.

⁹⁶⁵ Taberî, *Câmi'ul-Beyân*, VI, 246.

⁹⁶⁶ Râzî, *Tefsîrü'l-Kebîr*, XXVI, 13.

⁹⁶⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, XXII, 884.

⁹⁶⁸ Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, II, 270.

⁹⁶⁹ Neseî, *Medâriku't-Tenzîl*, III, 82.

⁹⁷⁰ Kurtubî, *el-Câmi li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, XIV, 328.

⁹⁷¹ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, VI, 3984.

baktığımızda âyetteki يَا أَيُّهَا النَّاسُ hitabının kime yönelik olduğuna dair bir açıklama bulunmamaktadır. Fakat bütün bu tefsirlerin hepsinde de âyetin açıklamasının ortak bir noktası olarak insanın yaratılmış bir varlık olarak muhtaç olması, fakirliği,⁹⁷⁴ aciziyeti, zayıflığı, hiçbir zaman ve hiçbir şart altında bundan kurtulamayacağı⁹⁷⁵ gibi insana ait genel ve ortak bir özellikten bahsedilmesi âyetteki hitabın da tüm insanlara yönelik olduğu anlamına gelir.

Buraya kadar ifade edilenlere göre âyetteki hitap konusunda genel olarak bir açıklamayı tefsirlerde bulunmamaktadır. Buna karşılık hitabın kime yönelik olduğu konusunda bilgi sunanlar da vardır. Râzî'nin görüşü dışında diğer müfessirlerin muhatap konusunda ortak bir noktada toplandıkları söylenebilir. Bu ortak noktada âyetteki hitabın muhatabının tüm insanlar olmasıdır.

2.20.4. Âyette Yer Alan Kavramlar

2.20.4.1. El-Ganî (الغنى)

Bu kelime,⁹⁷⁶ sözlükte “ihtiyacı olmamak, zengin olmak, ikamet etmek, hayatiyetini sürdürmek” anlamlarına gelen “gınâ/ganâ (غنى)” kökünden⁹⁷⁷ gelip “her şeye sahip ve herkesten müstağni olan fakat hiçbir şeye muhtaç olmayan,⁹⁷⁸ zengin, kendi varlığıyla yetinip başkasına muhtaç olmayan”⁹⁷⁹ anlamlarına gelir. Gınâ (غنى) kökü, Kur'an-ı Kerim'de isim ve fiil kullanımlarıyla birlikte yetmiş iki âyette geçmektedir.⁹⁸⁰ Yüce Allah'ın isimlerinden biri olan Ganî kelimesi, Yüce Allah'ın bir ismi olarak zâtında ve sıfatlarında her türlü ihtiyaçtan münezze olan, anlamına gelir. Yüce Allah, varlığı açısından başkasına muhtaç olmadığı gibi ulûhiyetini niteleyen, kâinatı yaratıp idare edişini dile getiren sıfatlara sahip olması ve bunları

⁹⁷² Havva, **el-Esas**, XII, 83.

⁹⁷³ Ateş, **Kur'an-ı Kerim Tefsiri**, IV, 2130.

⁹⁷⁴ Hatta bu fakirliğinin çok fazla olmasının delili de âyette الْفُقَرَاءُ kelimesinin marife olması ile açıklanıyor.

⁹⁷⁵ Neseî, Zünnûn el-Mısri'nin “*Yaratılmışlar, her nefes, her adım ve her an O'na muhtaçturlar, nasıl olmanın ki var olmaları onunla devamlarını sürdürmeleri onunla*” sözünü âyetin tefsirine almıştır.

⁹⁷⁶ Ali Kaya, “*Kur'an'da İstiğna*”, **İhya Uluslararası İslâm Araştırma Dergisi**, Cilt: III, Sayı: 2, 2017, s. 4.

⁹⁷⁷ Topaloğlu, “*Ganî*” **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul, 1996, Cilt XIII, s. 348;

Topaloğlu-Karaman, **Arapça-Türkçe Yeni Kâmus**, s. 303.

⁹⁷⁸ Ebu'l Al'â Mevdûdî, **Tefhimu'l Kur'an (Kur'an'ın Anlamı ve Tefsiri)**, (Çev. Muhammed Han Kayani v.d.) İnsan Yayınları, İstanbul, 1991, Cilt IV, s. 552.

⁹⁷⁹ Topaloğlu, “*Ganî*” **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, XIII, 348.

⁹⁸⁰ Muhammed Fuâd, **el-Mu'cemü'l-Müfehres**, s. 505.

fonksiyoner kılması bakımından da bütün yaratıklardan müstağnidir.⁹⁸¹ Kur'an-ı Kerim'de Yüce Allah'ın bir ismi olarak on sekiz âyette geçmektedir. Bunların on yedisinde “ganiyyün (غَنِيٌّ)”, birinde de “ganiyyen (غَنِيًّا)” şeklinde geçmektedir. Yine on âyette Yüce Allah'ın övülen, övgüye lâyık bulunan,⁹⁸² anlamındaki “Hamîd” ismi,⁹⁸³ birer âyette de sabırlı, acele ve kızgınlıkla muamele etmeyen,⁹⁸⁴ anlamındaki “Halîm”⁹⁸⁵ ve fazilet türlerinin hepsine sahip,⁹⁸⁶ anlamındaki “Kerîm”⁹⁸⁷ isimleriyle birlikte geçmektedir. Diğer kalan altı âyette ise müstakil olarak geçmektedir.⁹⁸⁸ Bu âyetlerdeki Yüce Allah'ın Ganî isminin kullanımı, insanların iyi veya kötü davranışlarının Yüce Allah'ın zâtına herhangi bir yarar veya zarar vermeyeceğini, göklerde ve yerde olan her şeyin O'nun kudret ve tasarrufunun altında bulunduğunu ifade etmekte ve bu ifadeyi de Yüce Allah'ın Hamîd, Halîm ve Kerîm isimleri pekiştirmekte, desteklemekte ve dengelemektedir.⁹⁸⁹ Yüce Allah'ın Ganî ismi her türlü aciziyet, noksanlık ve ihtiyacı O'nun zâtından uzaklaştırdığı ve nefyettiği için selbî isim ve sıfatlardan kabul edilmiştir. Ayrıca Yüce Allah'ın bu ismi Bâkî, Mâlikü'l-Mülk, Melîk, Metîn, Muktedir ve Kâdir isimleriyle anlam yakınlığı içindedir.⁹⁹⁰

2.20.4.2. El-Hamîd (الحميد)

Yüce Allah'ın güzel isimlerinden biri olan Hamîd kelimesi, lügatte övmek, hakkını ödemek, razı olmak gibi anlamları olan “hamide (حمد)” kökünden gelir.⁹⁹¹ Zemmin zıddı⁹⁹² olan Hamd kelimesinin masdarından bir sıfat olup övülen, övgüye layık bulunan, öven anlamlarına gelir. İslâm âlimleirinin çoğunluğu el-Esmâü'l-Hüsna'dan biri olarak Hamîd'in “Yüce Allah'ı erdemlerinden dolayı övmek”⁹⁹³ anlamına

⁹⁸¹ Topaloğlu, “Gani” Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, XIII, 348.

⁹⁸² Topaloğlu, “Hamid” Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, 1997, Cilt XV, s. 458.

⁹⁸³ Bakara, 2/ 267; Nisâ, 4/131; İbrahim, 14/8; Hac, 22/64; Lokman, 31/12-26; Fâtur, 35/15; Hadid, 57/24; Mümtehine, 60/6; Teğabun, 66/6.

⁹⁸⁴ Topaloğlu, “Halim” Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, 1997, Cilt XV, s. 334.

⁹⁸⁵ Bakara, 2/263.

⁹⁸⁶ Topaloğlu, “Gani” Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, XIII, 348.

⁹⁸⁷ Neml, 27/40.

⁹⁸⁸ Muhammed Fuâd, el-Mu'cemü'l-Müfrehes, s. 506.

⁹⁸⁹ Topaloğlu, “Gani” Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, XIII, 348.

⁹⁹⁰ Topaloğlu, “Gani” Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, XIII, 349.

⁹⁹¹ Topaloğlu-Karaman, Arapça-Türkçe Yeni Kâmus, s. 69.

⁹⁹² Hatice Şahin Aynur, “Âyet Sonlarındaki Esmâ-i Hüsnânın Birbirleriyle İrtibatı: Azîz İsmi Örnelemi”

Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Dergisi, Cilt: XXI, Sayı: 1, 2017, s. 571.

⁹⁹³ İsfahanî, Müfredât, s. 2012.

öncelik vermiştir.⁹⁹⁴ Hamîd, Kütüb-i Sitte'den Tirmizî'de geçen el-Esmâ'ü'l-Hüsna içerisinde yer almakla⁹⁹⁵ birlikte İbn Mâce'de geçmemektedir. Ancak Kütüb-i Sitte dışında İmam Mâlik'in el-Muvatta'sında, Ahmed b. Hanbel'in el-Müsned'inde ve Dârimî'nin de es-Sünen'inde geçmektedir.⁹⁹⁶ Hamîd, Yüce Allah'ın bir ismi olarak Kur'an-ı Kerim'de on yedi âyette geçmektedir. Bunların on altısında "hamidün (حَمِيدٌ)", birinde de "hamiden (حَمِيدًا)" şeklinde geçmektedir. Yine bunlardan onu, zâtında ve sıfatlarında her türlü ihtiyaçtan münezze olan⁹⁹⁷ anlamındaki Ganî,⁹⁹⁸ üçü, galip gelen mağlup olmayan⁹⁹⁹ anlamındaki Azîz,¹⁰⁰⁰ birer de hüküm ve hikmet sahibi¹⁰⁰¹ anlamındaki Hakîm, mü'minlerin dostu, koruyucusu¹⁰⁰² anlamındaki Velî¹⁰⁰³ yetkinliğin karşıtı olan her türlü nitelikten münezze, lütuf ve ikramı bol¹⁰⁰⁴ anlamındaki Mecîd¹⁰⁰⁵ isimleriyle birlikte geçmektedir.¹⁰⁰⁶ Hamîd ile birlikte kullanılan Yüce Allah'ın isimlerinden bu beş isimden Velî, kevnidir,¹⁰⁰⁷ diğerleri ise zâtidir.¹⁰⁰⁸ Ayrıca bu isimler, Yüce Allah'ın zâtının övülmeye layık olduğunu ifade eden Hamîd ismini pekiştirmektedir.¹⁰⁰⁹

Bu âyetin sonunda Yüce Allah'ın Ganî isminden sonra Hamîd ismini zikretmesi, herkesin ve her şeyin kendisine muhtaç olduğu kendisinin hiçbir şeye ve hiçbir kimseye muhtaç olmadığı ve her şeyin sahibi olan bir varlığın sahip olduğu bu zenginliğin, başkalarına ihsanda bulunmak ve nimet vermekle kıymetleneceğine ve böyle bir ihsanın ve nimetin karşılığı da ancak hamd olduğuna ve yalnız O'nun da bu hamd da layık olduğuna işaret eder.¹⁰¹⁰

⁹⁹⁴ Topaloğlu, "Hamîd" Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, XV, 458.

⁹⁹⁵ Tirmizî, Daavat, 82.

⁹⁹⁶ Topaloğlu, "Hamîd" Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, XV, 458.

⁹⁹⁷ Topaloğlu, "Ganî" Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, XIII, 348.

⁹⁹⁸ Bakara, 2/ 267; Nisâ, 4/131; İbrahim, 14/8; Hac, 22/64; Lokman, 31/12-26; Fâtır, 35/15; Hadid, 57/24; Mümtehine, 60/6; Teğabun, 66/6.

⁹⁹⁹ İsfahanî, Müfredât, s. 696.

¹⁰⁰⁰ İbrahim 14 /1, Sebe 34/6, Buruc 85/8.

¹⁰⁰¹ Topaloğlu, "Hakîm" Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, 1997, Cilt XV, s. 181.

¹⁰⁰² Topaloğlu, "Velî" Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, 2013, Cilt XLIII, s. 24.

¹⁰⁰³ Şuara 42/28.

¹⁰⁰⁴ Topaloğlu, "Mecîd" Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, 2003, Cilt XXVIII, s. 238.

¹⁰⁰⁵ Hud 11/73.

¹⁰⁰⁶ Muhammed Fuâd, el-Mu'cemü'l-Müfehres, s. 218.

¹⁰⁰⁷ İnsanla, yaratılışla, yaratılanla, varlıkla ilgili.

¹⁰⁰⁸ Topaloğlu, "Hamîd" Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, XV, 459.

¹⁰⁰⁹ Topaloğlu, "Hamîd" Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, XV, 458.

¹⁰¹⁰ Kurtubî, el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân, XIV, 329.

2.21. HUCURÂT SÛRESİ 13. ÂYET

2.21.1. Âyetin Metni ve Meâli

يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَىٰ وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَىٰكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ

“Ey insanlar, hakıykat biz sizi bir erkekle bir dişiden yaratdık. Sizi, (sırf) birbirinizle tanışmanız için büyük büyük cem'iyetiere, küçük küçük kabilelere ayırdık. Şübhesiz ki sizin Allah nezdinde en şerefliniz takvâca en ileride olanınızdır. Hakıykatın Allah her şey'i bilen, her şeyden haberdâr olandır.”¹⁰¹¹

2.21.2. Âyet İle İlgili Açıklama

Kur'an-ı Kerim'deki tertip sırasına göre kırkdokuzuncu sûre olan Hucurât Sûresi, Kur'an-ı Kerim'de يَا أَيُّهَا النَّاسُ hitabı geçen ya da bu hitabın geçtiği âyet bulunan dokuzuncu sûredir. Bu sûrede يَا أَيُّهَا النَّاسُ hitabı olan bir tane âyet bulunmaktadır. Bu âyet sûrenin 13. âyetidir. Âyet, Kur'an-ı Kerim'deki tertip sıralamalarını ve يَا نidasıyla başlamayan Nisâ Sûresi 133. âyetteki hitabı da dikkate aldığımızda يَا أَيُّهَا النَّاسُ hitabının bulunduğu yirmi birinci âyettir.

On sekiz âyetten oluşan Hucurât Sûresi, Medine döneminde nazil olmuştur. Sûre, ismini dördüncü âyette geçen “hucurât” kelimesinden alır. Hucurât, hücre kelimesinin çoğuludur. Hücre ise başkalarına engel olacak şekilde taş duvarlarla çevrilmiş yer, demektir.¹⁰¹² Bu anlamda “odalar” demek olan hucurât ile sûrede Hz. Peygamber'in (s.a.v.) aile efradıyla birlikte ikamet ettiği odalar kastedilmektedir.¹⁰¹³ İslâm dininin edep ve ahlâkının önemli ilkelerini belirleyen Hucurât Sûresi, toplumların hukuk ve ahlâk ilkelerine dayanması gereğini vurgulamaktadır. Ayrıca bu sûre, aynı zaman da daha çok Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ahlâk alanındaki eğitimcilik göreviyle ilgili de bir sûredir.¹⁰¹⁴

Âyetin nüzul sebebine gelince bu konuda birden fazla rivayetler bulunmaktadır. Burada açıklayıcı olması bakımından ulaşılan bütün rivayetler aşağıya çıkarılmıştır.

¹⁰¹¹ Çantay, Kur'an-ı Hakîm ve Meâli Kerîm, III, 949.

¹⁰¹² Işık, “Hucurât Sûresi” Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, 1998, Cilt XVIII, s. 278.

¹⁰¹³ Karaman v.d., Kur'an Yolu, V, 85.

¹⁰¹⁴ Işık, “Hucurât Sûresi” Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, XVIII, 279.

Bunlardan ilki İbn Abbas tarafından rivayet olunandır. Buna göre âyet, Sabit b. Kays ve kendisine mescitte yer açmayan adam hakkındaki “Falan kadının oğlu” şeklindeki sözü hakkında inmiştir. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.v.) “Falan kadını zikreden (ismini anan/adamı annesine nisbet eden) kimdir? “ dedi. Sabit de ayağa kalktı ve “benim ya Rasûlullah (s.a.v.)” dedi. Rasûlullah (s.a.v.) da “mesciddeki şu kavmin (topluluğun) yüzlerine bak!” dedi. Bunun üzerine o (Sabit) da baktı. Rasûlullah (s.a.v.) "Ne gördün ey Sabit?" diye sorunca Sabit "Beyaz, kırmızı ve siyah yüzler gördüm." dedi. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.v.) “Şüphesiz sen onlardan ancak din ve takvâ hususunda üstün olabilirsin.” buyurdu. Bunun üzerine Yüce Allah bu âyeti indirdi.¹⁰¹⁵

İkinci rivayet, Mukatil tarafından rivayet olunmuştur. Buna göre Mekke'nin fetih günü olduğunda Rasûlullah (s.a.v.), Bilal'e (r.a.) emir buyurunca o da Ka'be'nin üstünde ezan okudu. Bunun üzerine Attab b. Esid b. Ebi'l-îs “Bu günü görmeden önce babamın ruhunu kabzededen Yüce Allah'a hamd olsun.“ dedi. Hâris b. Hişâm da "Muhammed, müezzin olarak şu siyah kargadan başkasını bulamamış mı?" dedi. Süheyl b Amr da: "Yüce Allah bir şeyi diledi mi onu değiştirir." dedi. Ebu Süfyân ise: "Ben bir şey demeyeceğim çünkü ona semânın Rabbinin bunları haber vermesinden korkarım." dedi. Bunun üzerine Cibril (a.s.), Nebi'ye (s.a.v.) geldi ve onların söyledikleri haber verdi. Rasûlullah (s.a.v.) da onları çağırıp söylediklerinden sordu (söylediklerini haber verdi). Onlar da kabul ettiler. Bunun üzerine Yüce Allah bu âyeti indirdi ve neseple (soyla), mal çokluğuyla övünmekten ve fakirleri aşağılamaktan onları menetti.¹⁰¹⁶ Kurtubî de bu rivayeti İbn Abbas'tan nakletmiştir. Ancak İbn Abbas'ın rivayetinde yukarıdaki rivayete ek olarak “Şüphesiz amaç takvâ üzere olmaktır. Yani herkes Âdem ile Havva'dandır, üstünlük ancak takvâ iledir.” kısmı da bulunmaktadır.¹⁰¹⁷

Üçüncü rivayet, Ebü'l-Hasan el-Müzekkî tarafından rivayet olunmuştur. Vâhidî uzun bir ravi zincirinden sonra bu rivayeti şöyle zikrediyor; Mekke'nin fetih günü olduğunda Bilal, Ka'be'nin üstüne çıktı ve ezan okudu. Bunu üzerine bazı insanlar, "Ey Allah'ın kulları! şu siyah köle mi Ka'be'nin üzerinde ezan okuyor?" dedi, bazısı

¹⁰¹⁵ Vâhidî, *Esbâbü Nüzûli'l-Kur'ân*, s.411.

¹⁰¹⁶ Vâhidî, *Esbâbü Nüzûli'l-Kur'ân*, s.411.

¹⁰¹⁷ Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, XVI, 282.

da "Allah şunu (şu adamı) istemezse onu değiştirir" dedi. Bunun üzerine Yüce Allah *يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَى* âyetini indirdi.¹⁰¹⁸

Dördüncü rivayet, Yezîd b. Şecere tarafından rivayet olunmuştur. Buna göre bir gün Rasûlullah (s.a.v.) Medine'deki çarşılarından birisine uğramıştı. Bir de ne görsün siyah bir köle (satılığa çıkarılmış). Biri onun için "Arttıran kimseye satılıktır" diye nida ediyordu. Köle de "Beni satın alacak kimse bir şartla satın alsın." diyordu. Ona "O (şartın) nedir?" diye soruldu. O da "Rasûlullah'ın (s.a.v.) arkasında beş vakit namaz kılmaktan beni men etmeyecek" dedi. Sonunda bir adam onu bu şart üzere satın aldı. Rasûlullah (s.a.v.) bu köleyi her farz namazda görüyordu. Fakat bir gün onu kaybetti (göremedi) ve sahibine "Köle(n) nerede?" diye sordu. O da "Hummaya tutuldu, ya Rasûlullah! (s.a.v.)" dedi. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.v.) ashabına: "Kalkın onu ziyarete gidelim." buyurdu ve ashab da onunla birlikte kalkıp o köleye (geçmiş olsun) ziyaretine gittiler. Günlerden sonra Rasûlullah (s.a.v.) (kölenin) sahibine "Kölenin hali nasıldır?" diye sordu. O (adam) "Ey Allah'ın Rasûlü! (s.a.v.) köle aynen eski halinde" dedi. Bunu üzerine Rasûlullah (s.a.v.) kalktı ve ölüm halindeyken kölenin yanına girdi. Köle, o hal üzere ruhunu teslim etti. Bundan sonra Rasûlullah (s.a.v.), onun yıkanmasını, kefenlenmesini ve defnedilmesini üstlendi. Bu büyük işten (durumdan) ashab etkilenmişti. Hatta muhacirler bu olay üzerine "Biz, vatanımızı mallarımızı, ailemizi terk ettik (hicret edip buraya geldik); Bizde hiçbiri Rasûlullah'tan (s.a.v.) hayatında, hastalığında ve ölümünde bu kölenin gördüğü muameleyi görmedi." dediler. Ensar ise "O'nu barındırdık, yardım ettik ve mallarımızla onu destekledik ama habeşli bir köleyi bize tercih etti." dediler. Bunun üzerine Allahu Tebâreke ve Teâla *يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَى* âyetini indirdi. Yani (bu âyetin tefsiri) "Sizler, bir babanın ve bir ananın çocuklarısınız" demektir. (Böylece) Yüce Allah onlara, *إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَىكُمْ* âyetiyle de takvânın faziletini gösterdi.¹⁰¹⁹

Beşinci rivayet de Kurtubî'nin el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân isimli kitabında yer almaktadır. Kurtubî'nin Ebu Davud'un "el-Merâsîl" isimli eserine dayandığı bu rivayete göre bu âyet Ebu Hind hakkında inmiştir. Buna göre Rasûlullah (s.a.v.) Benu Beyadalılara, Ebu Hind ile kendilerinden bir kadını evlendirmelerini emretti. Onlar da Rasûlullah'a (s.a.v.) "Kölelerimizi kızlarımızla mı evlendirelim?" dediler.

¹⁰¹⁸ Vâhidî, *Esbâbü Nüzûli'l-Kur'ân*, s.411.

¹⁰¹⁹ Vâhidî, *Esbâbü Nüzûli'l-Kur'ân*, s.412.

Bunun üzerine Allah Azze ve Celle: “إنا خلقناكم من ذكر وأنثى وجعلناكم شعوبا” âyetini indirdi. Ayrıca Zührî de bu âyetin özel olarak Ebu Hind hakkında indiğini söylemiştir.¹⁰²⁰

2.21.3. Âyetteki Hitap İle İlgili Açıklama

Bu âyetteki يَا أَيُّهَا النَّاسُ hitabı ile ilgili olarak Beyzâvî,¹⁰²¹ Kurtubî,¹⁰²² Zemahşerî,¹⁰²³ Neseffî¹⁰²⁴ gibi klasik tefsirlerle Kur'an Yolu¹⁰²⁵ gibi günümüz tefsirinde hiçbir yorum yapılmamıştır. Taberî de tefsirinde bu âyetteki يَا أَيُّهَا النَّاسُ hitabının açıkça bütün insanlara yönelik bir hitap olduğunu söylememiş ancak “*Ey insanlar! sizin yaratılışınızı erkek ve kadınların suyundan yaptık.*” şeklindeki ifadeyle de hitabın bütün insanlara olduğunu ortaya koymuştur.¹⁰²⁶ Elmalılı ise bu âyetin tefsirinde hitap konusuna değinmemiş ancak bir önceki âyeti bu âyete bağlarken “*mü'minlerin kardeşliği ve ahlâkın en güzeli ile temizlenmeleri yerleştirildikten sonra hitap bütün insanlara duyurularak buyuruluyor...*” cümlesiyle يَا أَيُّهَا النَّاسُ hitabının bütün insanlara yönelik olduğuna ortaya koymuştur.¹⁰²⁷ Sâbûnî de Safvetü't-Tefâsîr'de bu âyetteki يَا أَيُّهَا النَّاسُ hitabının bütün insanlara yapılmış bir hitap olduğu açık olarak ifade etmiştir.¹⁰²⁸ Süleyman Ateş ise âyetteki hitabın bütün insanlara yönelik olduğunu âyetin tefsirindeki “*Önceki âyetlerde hitap inananlara iken bu âyette bütün insanlığa hitap edilmektedir. Ve böylece bütün insanların eşitliği vurgulanmaktadır.*” cümlesiyle ortaya koymuştur.¹⁰²⁹ Aynı şekilde Süleyman Ateş'in yorumunun bir benzeri Mevdûdî'nin Tefhimu'l Kur'an'ında vardır. Buna göre Mevdûdî de hitabın bütün insanlara yönelik olduğunu ifade etmiştir.¹⁰³⁰ Râzî ise Tefsîrül-Kebîr'inde hitap konusunu âyetteki “*Ey insanlar! Biz sizi bir erkekle bir dişiden yarattık.*” ifadesiyle ilişkilendirilmiştir. Buna göre Râzî, âyetin bu ifadesinden iki yorumun olabileceğini ortaya koyuyor. Bu yorumlardan biri “Bu

¹⁰²⁰ Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'an*, XVI, 281.

¹⁰²¹ Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, II, 418.

¹⁰²² Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'an*, XVI, 281.

¹⁰²³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, XXVI, 1041.

¹⁰²⁴ Neseffî, *Medâriku't-Tenzîl*, III, 356.

¹⁰²⁵ Karaman v.d., *Kur'an Yolu*, V, 97.

¹⁰²⁶ Taberî, *Câmi'ul-Beyân*, VII, 85.

¹⁰²⁷ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, VI, 4477.

¹⁰²⁸ Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, III, 236-237.

¹⁰²⁹ Ateş, *Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, V, 2496.

¹⁰³⁰ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'an*, V, 458.

hitap yapılırken o gün var olan insanların her birini bir baba ve bir anadan yarattık.” demektir. Bu takdirde hitap o gün ki bütün insanlara yönelik olur. Diğeri ise “Âdem ile Havva’dan yarattık.” şeklindeki yorumdur ki buna göre de bütün insanlara yönelik genel bir hitap olur.¹⁰³¹ Görüldüğü gibi Râzî’de iki farklı hitap yorumu ortaya çıkıyor.

Sonuç olarak buraya kadar anlattıklarımıza göre âyetteki hitap konusunda hiçbir yorum yapmayanlar olduğu gibi hitabın bütün insanlara yönelik bir hitap olduğu şeklinde yorumda bulunanlar da olmuştur. Ancak yorum yapmayanlar her ne kadar açık olarak muhatabı ifade etmeseler de âyetin içeriği ve onların bu içeriğe yaptıkları yorumlar, okuyanı hitabın genelliğine yani tüm insanlara yönelik olduğuna götürüyor. Bu yorumların ortak hareket noktası da âyetteki *إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَى* ifadesidir. Yani Hz. Âdem (a.s.) ve Hz. Havva ya da insanın anne babası gibi tüm insanların ortak bir özelliği üzerinden hareket etmeleridir. Yine bu açıklamaları insanların eşitliği ile ilişkilendirmeleri de hitabın tüm insanlara yönelik olduğu anlayışını desteklemektedir.

2.21.4. Âyette Yer Alan Kavramlar

2.21.4.1. Şuûb (شعوب)

Bu kelime, ayrılmak, dağılmak, bölük bölük olmak¹⁰³² anlamlarında kullanılan “şa’b (شعب)” kelimesinin çoğuludur.¹⁰³³ Şa’b kelimesi sözlükte “millet” anlamında da kullanılır. Ancak bu Kur’an-ı Kerim’deki “din” anlamına gelen “millet” kelimesi değildir.¹⁰³⁴ Bir anlamda Şa’b, tek bir soydan gelip dallanan¹⁰³⁵ ana kabile demek olduğu gibi¹⁰³⁶ çeşitli kabileleri toplayan ve bütün hepsi bir asla mensup olan büyük topluluk da demektir.¹⁰³⁷ Ona bu ismin verilmiş sebeplerinden biri ağacın dallarının kısımları gibi ayrılıp bir noktada toplanmalarından dolayıdır;¹⁰³⁸ diğeri ise baş

¹⁰³¹ Râzî, *Tefsîrû'l-Kebîr*, XXVIII, 136.

¹⁰³² Hasîrîzâde, *en-Nûru'l-Furkân*, I, 530.

¹⁰³³ Topaloğlu- Karaman, *Arapça-Türkçe Yeni Kâmus*, s. 208.

¹⁰³⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Recep Şentürk, “*Millet*”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 2005, Cilt XXX, s. 64.

¹⁰³⁵ İsfahanî, *Müfredât*, s. 552.

¹⁰³⁶ Ateş, *Kur’an-ı Kerim Tefsiri*, V, 2495.

¹⁰³⁷ Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, VI, 4478.

¹⁰³⁸ Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmî'l-Kur’ân*, X VI, 285.

kemiklerinin birbirine bitiştigi ek yerine denmesinden dolayıdır.¹⁰³⁹ Şa'b, Araplarda yer alan altı tabakadan ilkidir.¹⁰⁴⁰ Yani soy, tabaka ve derece olarak en yükseğidir.¹⁰⁴¹ Şa'b'ın dışında diğerleri sırayla kabile (çoğulu-kabâil/القبائل), amâre (çoğulu-amâir-العماير), bâtın (çoğulu-butûn/البطون), fahz (çoğulu-efhâz/الافخاذ), fâsile (çoğulu-fesâil/الفصائل)'dir. Şa'b kabileleri, kabile amareleri, amare batınları, batın fahzleri, fahz de fasileleri kapsar. Örneğin, Huzeyme bir şa'b, Kinane bir kabile, Kureyş bir amare, Kusayy bir batın, Haşim bir fahz, Abbas da bir fasiledir.¹⁰⁴² Bunlara ilaveten bazıları yedinci olarak aşireti de en küçük bir toplum birimi¹⁰⁴³ olarak da saymışlardır.¹⁰⁴⁴

2.21.4.2. Etkâ (اتقى)

Takvâ kelimesinden ismi tafdildir.¹⁰⁴⁵ Takvâ kelimesi hakkında ise daha önce bilgi verilmişti.¹⁰⁴⁶

2.21.4.3. Alîm (عليم)

Bu kelime, “bir şeyi hakikatiyle idrak etmek”¹⁰⁴⁷ diye tarif edilen “ilm (علم)” mastarından türetilmiş mübalağalı bir sıfattır.¹⁰⁴⁸ Bu bağlamda “Alîm (عليم)” kelimesi, çok bilen,¹⁰⁴⁹ daha bilgili olan,¹⁰⁵⁰ çok iyi bilen¹⁰⁵¹ anlamlarına gelmektedir. Alîm kelimesi nekre olarak gelse bile ondan Yüce Allah'ın kastedilmiş olması mümkündür. Zira gerçek anlamda bu sıfatla yani Alîm ile nitelendirilebilecek olan yalnız Yüce Allah'dır.¹⁰⁵² Tirmizî'nin es-Sünen'i ile Hâkim'in el-Müstedrek'i ve İbn Hibbân'ın Sahîh'in de yer alan rivayetlere göre Yüce Allah'ın “Alîm (العليم)” ismi el-Esmâü'l-Hüsnâ arasında zikredilmektedir. Bunun yanında aynı kökten ve

¹⁰³⁹ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, VI, 4478.

¹⁰⁴⁰ Neseî, *Medâriku't-Tenzil*, III, 356 - Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 26, 1041.

¹⁰⁴¹ Hasîrîzâde, *en-Nûru'l-Furkân*, I, 530.

¹⁰⁴² Neseî, *Medâriku't-Tenzil*, III, 357.

¹⁰⁴³ Ateş, *Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, V, 2496.

¹⁰⁴⁴ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, VI, 4478.

¹⁰⁴⁵ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, VI, 4479.

¹⁰⁴⁶ Bkz. tezin 40. sayfası.

¹⁰⁴⁷ İsfahanî, *Müfredât*, s. 719.

¹⁰⁴⁸ Altın, “*Kur'ân'da 'Alîm' İsmi ve Geçtiği Âyetlerle İlgisi*”, s. 377.

¹⁰⁴⁹ Topaloğlu-Karaman, *Arapça-Türkçe Yeni Kâmus*, s. 281.

¹⁰⁵⁰ İsfahanî, *Müfredât*, s. 719.

¹⁰⁵¹ Aynur, “*Âyet Sonlarındaki Esmâ-i Hüsnânın Birbiriyile İrtibatı: Azîz İsmi Örnelemi*”, s. 556.

¹⁰⁵² İsfahanî, *Müfredât*, s. 719.

yaklaşık aynı manayı içeren “Âlim (العالم)” ismi de İbn Mâce’nin es-Sünen’indeki rivayette zikredilmektedir.¹⁰⁵³ Yüce Allah’ın bu ismi Kur’an-ı Kerim’de yüz altmış bir yerde “Alîm (alîmün/alîmin/alîmen)” şeklinde geçmektedir. Bu geçtiği yerlerin yüz elli üçünde Yüce Allah’a izafe edilmiş ve daha çok el-Esmâü’l-Hüsna’dan diğer bir isimle birlikte kullanılmıştır.¹⁰⁵⁴ Yüce Allah’ın Alîm ismi, elli beş yerde tek başına geçerken otuz altı yerde “hüküm ve hikmet sahibi”¹⁰⁵⁵ anlamındaki Hakîm,¹⁰⁵⁶ otuz iki yerde “işitmeye konu teşkil eden her şeyi işiten”¹⁰⁵⁷ anlamındaki Semî¹⁰⁵⁸ yedi yerde “ilmi, rahmeti ve kudreti her şeyi kuşatan”¹⁰⁵⁹ anlamındaki Vâsi,¹⁰⁶⁰ altı yerde “mutlak galip ve daima üstün gelen”¹⁰⁶¹ anlamındaki Azîz¹⁰⁶² dörder yerde “bilen, bir nesnenin mahiyetine ve iç yüzüne vâkıf olan”¹⁰⁶³ anlamındaki Habîr,¹⁰⁶⁴ “her şeye gücü yeten”¹⁰⁶⁵ anlamındaki Kadîr,¹⁰⁶⁶ üç yerde “sabırlı, acele ve kızgınlıkla muamele etmeyen”¹⁰⁶⁷ anlamındaki Halîm,¹⁰⁶⁸ ikişer yerde “devamlı olarak, mükemmel bir şekilde yaratan”¹⁰⁶⁹ anlamında Hallâk,¹⁰⁷⁰ “kendisine itaât edeni metheden, öven ve ona nimetten çok sevap veren”¹⁰⁷¹ anlamındaki Şâkir¹⁰⁷² ve bir yerde de “iyilik kapılarını açan, bütün anlaşmazlıkların nihaî hakemliğini yapmak sûretiyle mutlak adaleti gerçekleştiren, hak ile bâtılı birbirinden ayırıp durumu açıklığa kavuşturan, mazlumlara yardım edip mü’min kullarına zafer veren”¹⁰⁷³

¹⁰⁵³ Paksoy, “Allah’ın Doksan Dokuz İsmiyle İlgili Rivâyetin Tahlili”, s. 97.

¹⁰⁵⁴ Muhammed Fuâd, **el-Mu’cemü’l-Müfehres**, s. 476.

¹⁰⁵⁵ Topaloğlu, “*Hakim*” **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, XV, 181.

¹⁰⁵⁶ Bakara, 2/32; Nisâ, 4/11, 17, 24, 26, 92, 104, 111, 170; En’âm, 6/83, 128, 139; Tövbe, 9/15, 28, 60, 97, 106, 110; Yûsuf, 12/6, 83, 100; Hicr, 15/25; Hac, 22/52; Nûr, 24/18, 58, 59; Zuhuruf, 43/84; Fetih, 48/4; Hucurât, 49/8; Zâriyât, 51/30; İnsan, 76/30. Mümtehine, 60/10; Tahrim, 66/2.

¹⁰⁵⁷ Topaloğlu, “*Semî*” **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul, 2009, Cilt XXXVI, s. 492.

¹⁰⁵⁸ Bakara, 2/127, 137, 181, 224, 227, 244; Âl-i İmrân, 3/34, 35, 121, 148; Nisâ, 4/148; Mâide, 5/76; En’âm, 6/13, 115; A’râf, 7/200; Enfâl, 8/17, 42, 53, 61; Tövbe, 9/98, 103, Yûnus, 10/65, 34; Enbiyâ, 21/4; Nûr, 24/21, 60; Şuârâ, 26/220; Ankebût, 29/5, 60; Fussilet, 41/36; Duhân, 44/6; Hucurât, 49/1.

¹⁰⁵⁹ Topaloğlu, “*Vâsi*” **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul, 2012, Cilt XLII, s. 547.

¹⁰⁶⁰ Bakara, 2/115, 247, 261, 268; Âl-i İmrân, 3/73; Mâide, 5/54; Nûr, 24/32.

¹⁰⁶¹ Aynur, “*Âyet Sonlarındaki Esmâ-i Hüsnânın Birbiriyle İrtibatı: Azîz İsmi Örnekleme*” s. 545.

¹⁰⁶² Yâsîn, 36/38; Neml, 27/78; En’âm, 6/96; Mü’min, 40/2; Fussilet, 41/12; Zuhuruf, 43/9.

¹⁰⁶³ Topaloğlu, “*Habîr*” **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, XIV, 378.

¹⁰⁶⁴ Tahrim, 66/3. Hucurât, 49/13; Nisâ, 4/35; Lokman, 31/34.

¹⁰⁶⁵ Topaloğlu, “*Kadîr*” **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, XXIV, 124.

¹⁰⁶⁶ Şûrâ, 42/50; Fâtır, 35/44; Nahl, 16/70; Rûm, 30/54.

¹⁰⁶⁷ Topaloğlu, “*Halîm*” **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, XV, 334.

¹⁰⁶⁸ Nisâ, 4/12; Hac, 22/59; Ahzâb, 33/51.

¹⁰⁶⁹ Altın, “*Kur’ân’da ‘Alîm’ İsmi ve Geçtiği Âyetlerle İlgisi*”, s. 401.

¹⁰⁷⁰ Yâsîn, 36/81; Hicr, 15/86.

¹⁰⁷¹ Altın, “*Kur’ân’da ‘Alîm’ İsmi ve Geçtiği Âyetlerle İlgisi*”, s. 396.

¹⁰⁷² Bakara, 2/158; Nisâ, 4/147.

¹⁰⁷³ Topaloğlu, “*Fettah*” **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul, 1995, Cilt XII, s. 482.

anlamlarına gelen Fettâh¹⁰⁷⁴ isimleriyle birlikte geçmektedir.¹⁰⁷⁵ Alîm isminin elli ikisi Mekî, yüz biri de Medenî âyetlerde geçmektedir. Geçtiği bu âyetlerde bazen marife bazen nekra olarak gelmektedir.¹⁰⁷⁶

2.21.4.4. Habîr (خبير)

Yüce Allah'ın Habîr ismi sözlükte haber yoluyla öğrenilebilen şeyleri bilmek,¹⁰⁷⁷ anlamına gelen “hubr (خُبْر)” ya da gizli ve batını şeyleri bilmek,¹⁰⁷⁸ bir işin iç yüzünü bilmek,¹⁰⁷⁹ anlamına gelen “hibre (خبر)” masdarından sıfattır.¹⁰⁸⁰ Habîr kelimesi ise her şeyi hiçbir gizli yönü kalmayacak şekilde bilen, mülkünde olup biten her şeyden haberdar olan,¹⁰⁸¹ bir nesnenin mahiyetine ve iç yüzüne vâkıf olan,¹⁰⁸² demektir. Yüce Allah'ın Habîr ismi, Tirmizî ile İbn Mâce'nin Sünen'leri ile Hâkim'in el-Müstedrek'i ve İbn Hibbân'ın Sahîh'inde yer alan ve el-Esmâü'l-Hüsna'nın sayıldığı rivayetlerin tamamında “el-Habîr (الخبير)” şeklinde geçmektedir.¹⁰⁸³ Yüce Allah'ın zâti isimleri sınıfında yer alan¹⁰⁸⁴ Habîr ismi, Kur'an-ı Kerim'de kırk dört âyette geçmektedir. Bir âyette de “hubr/hubran”¹⁰⁸⁵ şeklinde Yüce Allah'a izafe edilmiştir.¹⁰⁸⁶ Yine Yüce Allah'ın Habîr ismi Kur'an-ı Kerim'de beşer âyette, “yaratılmışların ihtiyacını en ince noktasına kadar bilip sezilmez yollarla karşılayan”¹⁰⁸⁷ anlamındaki Latîf ve “görmeye konu olan şeyleri bütün özellikleriyle idrak edip gören”¹⁰⁸⁸ manasındaki Basîr, dörder âyette “hüküm ve hikmet sahibi”¹⁰⁸⁹ anlamındaki Hakîm ve “hakkıyla bilen”¹⁰⁹⁰ anlamındaki Alîm isimleriyle birlikte kullanılırken yirmi altı âyette de tek başına kullanılmıştır.¹⁰⁹¹

¹⁰⁷⁴ Sebe', 34/26.

¹⁰⁷⁵ Muhammed Fuâd, *el-Mu'cemü'l-Müfehres*, s. 476.

¹⁰⁷⁶ Altın, “*Kur'ân'da 'Alîm' İsmi ve Geçtiği Âyetlerle İlgisi*”, s. 378.

¹⁰⁷⁷ İsfahanî, *Müfredât*, s. 328.

¹⁰⁷⁸ Gazzâlî, *El-Maksadü'l Esnâ*, s. 119.

¹⁰⁷⁹ İsfahanî, *Müfredât*, s. 328.

¹⁰⁸⁰ Topaloğlu, “*Habir*” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XIV, 378.

¹⁰⁸¹ Altın, “*Kur'ân'da 'Alîm' İsmi ve Geçtiği Âyetlerle İlgisi*”, s. 386.

¹⁰⁸² Topaloğlu, “*Habir*” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XIV, 378.

¹⁰⁸³ Paksoy, “*Allah'ın Doksan Dokuz İsmiyle İlgili Rivâyetin Tahlili*”, s. 97.

¹⁰⁸⁴ Topaloğlu, “*Habir*” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XIV, 379.

¹⁰⁸⁵ Kehf, 18/91.

¹⁰⁸⁶ Muhammed Fuâd, *el-Mu'cemü'l-Müfehres*, s. 226.

¹⁰⁸⁷ Topaloğlu, “*Latif*” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 2003, Cilt XXVII, s. 108.

¹⁰⁸⁸ Topaloğlu, “*Basir*” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1992, Cilt V, s. 102.

¹⁰⁸⁹ Topaloğlu, “*Hakîm*” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XV, 181.

¹⁰⁹⁰ Topaloğlu, “*Habir*” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XIV, 378.

¹⁰⁹¹ Muhammed Fuâd, *el-Mu'cemü'l-Müfehres*, s. 226.

Yüce Allah'ın Habîr isminin diğer isimleri kullanımı anlamına zenginlik kattığı gibi pekiştirip açıklığa da kavuşturmuştur.¹⁰⁹²

¹⁰⁹² Topaloğlu, “Habir” Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, XIV, 378.

SONUÇ

İnsanı yaratan Yüce Allah, sadece onu yaratmakla bırakmamış kendinin kulu ve yeryüzünün halifesi sıfatıyla da şereflendirmiştir. Hem bu sığata layık olması için hem de dünya ve ahiret hayatında mutlu olması için ona dünya hayatına başladığı zaman diliminden itibaren kendisinin bir lütuf ve ihsanı olarak zaman zaman peygamberler, suhuflar, kitaplar göndermiştir. Böylece Yüce Allah, insanoğluluyla sürekli iletişime geçmiş, onu kendisine muhatap almıştır. Böyle bir muhataplığı da Cennet gibi bir teşvik ve İlahi rıza gibi ulvi bir gaye ile bakileştirmiştir. İnsanı kendine muhatap kabul eden Yüce Allah'ın kuluyla olan iletişiminin son halkası da Kur'an-ı Kerim'dir. Kur'an-ı Kerim ise Yüce Allah'ın insanoğluna bir hitabıdır. İndiriliş gayesi bütün insanlığa yönelik bir hitabı ifade etse de içerik olarak baktığımız da farklı hitap şekillerinin de Kur'an-ı Kerim'de yer aldığını görüyoruz. Kur'an-ı Kerim'in anlaşılması ve yorumlanması açısından da önemli bir yere sahip olan Kur'an-ı Kerim'deki hitap şekillerine birçok usul kitabında da yer verilmiş ve konuda farklı sınıflandırmalara gidilmiştir. Ancak bu sınıflandırmaların geneline baktığımızda temelde Hz. Peygamber'in (s.a.v.) esas alındığını görüyoruz. Bu esas almada ya hitap Hz. Peygamber'e (s.a.v.) ya onun dışındakilere ya da her ikisine kabul edilmiştir. Ancak tüm bu hitap şekilleri içerisinde يَا nida edatı ile başlayanların önemli bir yere sahip olduğunu görüyoruz. Bu edatla başlayan hitaplar da Kur'an-ı Kerim'de karşımıza “Ey İnsanlar! (يَا أَيُّهَا النَّاسُ), Ey İman Edenler! (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا), Ey Âdemoğulları! (يَا بَنِي آدَمَ), Ey Cin ve İnsan Topluluğu! (يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ), Ey Cin Topluluğu! (يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ), Ey İsrailoğulları! (يَا أَهْلَ الْكِتَابِ), Ey Kitap Ehli! (يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ), Ey Kâfirler! (يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ) / قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ), Ey Cahiller! (يَا أَيُّهَا الْجَاهِلُونَ), Ey Mücrimler! (يَا أَيُّهَا الْمُجْرِمُونَ), Ey Haktan sapmış yalancılar! (يَا أَيُّهَا الضَّالُّونَ الْمُكَذِّبُونَ), Ey Peygamber! (يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ/ يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ), Ey Benim kullarım! (يَا عِبَادِ), Ey Huzura ermiş nefis! (يَا أَيُّهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ), Ey Akıl sahipleri! (يَا أُولِي الْأَلْبَابِ), Ey İblis! (يَا إِبْلِيسُ)” şekillerinde çıkmaktadır. Bu edatla başlayan hitap şekilleri içerisinde de en çok “Ey İman Edenler! (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا)” hitabının geçtiğini görmekteyiz. Bu durum bize Kur'an-ı Kerim her ne kadar bütün insanlığa hitap etse de onun asıl ve önemli bir muhatabının da mü'minler olduğunu göstermektedir. Ayrıca bu hitabı içeren âyetlerin tamamının Medine'de indirilmiş olması ve genel olarak mü'minlerin bireysel ve sosyal hayatı ile dini ve ahlaki hayatını düzenleyen içeriklere sahip

olması da bir anlamda bunun ispatıdır. Bu tezin konusunu teşkil eden “Ey İnsanlar! (يَا أَيُّهَا النَّاسُ)” hitabı ise يَا nida edatı ile başlayan hitaplar içerisinde Kur’an-ı Kerim’de “Ey İman Edenler! (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا)” hitabından sonra en çok kullanılan bir hitaptır. Aslında “Ey İnsanlar! (يَا أَيُّهَا النَّاسُ)” hitabı gibi bütün insanlığa yönelik içeriği olan Ey Âdemoğulları! (يَا بَنِي آدَمَ), Ey Cin ve İnsan Topluluğu! (يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ) ve Ey Benim kullarım! (يَا عِبَادِ) gibi hitaplar olsa da bu hitaplar içerisinde “Ey İnsanlar! (يَا أَيُّهَا النَّاسُ)” hitabının öne çıktığını görüyoruz. Genel olarak inanan ya da inanmayan bütün herkese yönelik genel bir hitap olan ve Kur’an-ı Kerim’in evrenselliğinin de bir göstergesi olan “Ey İnsanlar! (يَا أَيُّهَا النَّاسُ)” hitabı, Kur’an-ı Kerim’de yirmi bir âyette geçmektedir. Bu âyetlerden ikisi Bakara Sûresi’nde (Bakara, 2/21, 168), dördü Nisâ Sûresi’nde (Nisâ, 4/1, 133, 170, 174), biri A’râf Sûresi’nde (A’râf, 7/158), dördü Yûnus Sûresi’nde (Yûnus, 10/23, 57, 104, 108), dördü Hac Sûresi’nde (Hac, 22/1, 5, 49, 73), biri Neml Sûresi’nde (Neml, 27/16), biri Lokmân Sûresi’nde (Lokmân, 31/33), üçü Fâtır Sûresi’nde (Fâtır, 35/3, 5, 15) ve biri de Hucurât Sûresi’nde (Hucurât, 49/13) yer almaktadır. Bu hitap, geçtiği âyetlerden biri olan Nisâ Sûresi 133. âyette يَا nida edatı olmadan yer almaktadır. İnfitar ve İnşikak Sûrelerinin altıncı âyetlerinde ise “Ey insan! (يَا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ)” şeklinde tekil olarak geçmektedir. Ayrıca bu hitabın yer aldığı yirmi bir âyetin onu Mekkî sûrelerde, on biri ise Medenî sûrelerde geçmektedir. Yine bu hitap, geçtiği âyetlerden on dördünde âyet başında, üçünde âyet içinde ve dördünde “De ki! (قُلْ)” hitabı ile birlikte gelmiştir. Kur’an-ı Kerim’deki tertip sırasına göre “Ey İnsanlar! (يَا أَيُّهَا النَّاسُ)” hitabının bulunduğu ilk âyet, Bakara Sûresi 21. âyettir. Nüzul sıralamasına göre ise ilk âyet, A’râf Sûresi 158. âyettir.

Kur’an-ı Kerim’deki “Ey İnsanlar! (يَا أَيُّهَا النَّاسُ)” hitabının geçtiği âyetlerdeki hitabın değerlendirilmesine gelince öncelikle şu bilinmeli ki bu değerlendirmedeki genellik ve hususilik içeren ifadeler, bu tezin yazılmasında faydalandıkları ve hem içerik olarak hem de dönemsellik olarak farklı olanlardan seçilen tefsir kitapları kapsamında düşünülmelidir.

Bu kapsamda ilk değerlendirme Bakara Sûresi 21. âyetteki “Ey İnsanlar! (يَا أَيُّهَا النَّاسُ)” hitabı hakkındadır. Buna göre bu âyetteki hitap konusundaki ortak görüş, hitabın genel ve bütün insanlara yönelik olduğu şeklindedir. Bu görüşlerinin ortak dayanak

noktası da Bakara Sûresi'nin mukaddimesi niteliğinde olan birinci âyetinden bu âyete kadar ki kısımda bütün sorumlu olan insanların yani mü'min, kâfir ve münafıkların genel özelliklerinin ve durumlarının açıklanması ve bu açıklamanın ardından bu hitabın gelmesidir. Ayrıca bu görüşe النَّاسُ kelimesinin anlamını ve marife olmasını, hitaptan sonra gelen اَعْبُدُوا kelimesini delil olarak getirenler de vardır. Yalnız burada hitaplar konusundaki يَا أَيُّهَا النَّاسُ hitabı Mekke halkına, يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا hitabı ise Medine halkıdır, şeklindeki bir rivayeti esas alarak bu hitap Mekke müşriklerine yöneliktir, şeklinde bir görüş de bulunmaktadır.

Bakara Sûresi 168. âyetteki hitap konusunda hem müşriklere hem de bütün insanlara yönelik olduğu şeklinde iki ayrı görüş bulunmaktadır. Ancak âyette yer alan uyarılar dikkate alındığında âyetin ilk muhatapları müşrikler olmakla birlikte mü'minler hatta bütün insanlar da âyetin hitap alanına girmektedir.

Nisâ Sûresi 1. âyetteki hitabın bütün insanlara yönelik bir hitap olduğu şeklinde genel görüş olmakla birlikte bu hitabın Kureyş'e yönelik bir hitap olduğu şeklinde bir görüş de vardır. Bu farklı görüş âyetin gramer yapısı dikkate alınarak yapılmış ise de bütün insanlara yönelik olduğuna dair genel görüşün delilleri olarak da النَّاسُ kelimesinin daha önce ifade edildiği gibi marife olması ve anlam yönünden genelliği ifade etmesi, hitaptan sonra gelen اتَّقُوا رَبَّكُمْ ifadesindeki اتَّقُوا ve رَبُّ kelimelerin anlamsal özelliği karşımıza çıkmaktadır.

Nisâ Sûresi 133. âyetteki hitap konusunda hem fazla bir yorum hem de ortak bir görüş bulunmamaktadır. Var olan görüşler ise hitabın o dönemdeki müşriklerle münafıklara ya da Müslümanlara yönelik olduğu şeklindedir. Hatta hitabın Müslümanlara yönelik olanın o dönemle sınırlanamayacağı genelleştirilmesi yani tüm Müslümanlar yönelik olduğu da ifade edilmiştir.

Nisâ Sûresi 170. âyetteki hitap konusunda o dönemdeki müşrik Araplar ile kâfirlere yönelik bir hitap olduğu şeklinde bir görüş olsa da genel görüş, hitabın inanmayan tüm insanlara yönelik olduğu şeklindedir.

Nisâ Sûresi 174. âyette ise hitabın bütün insanlara yönelik genel bir hitap olduğu şeklinde yaygın bir görüş vardır. Ancak hitabın Yahudi, Hristiyan ve müşriklerden oluşan tüm din gruplarına yönelik olduğu şeklinde bir görüş de bulunmaktadır.

A'râf Sûresi 158. âyetteki hitabın muhatabının tüm insanlar olduğu konusunda ortak bir görüş vardır.

Yûnus Sûresi 23. âyetteki hitap konusunda ise âyet müstakil olarak dikkate alındığında herhangi bir görüş olmadığı görülmektedir. Ancak âyetten önceki iki âyetle birlikte düşündüğümüzde bu âyetteki hitabının zor durumda kaldıklarında Allah'a sığınıp bir daha kötülük yapmayacaklarına söz verdikleri halde O'nun lütfuyla o zor durumdan kurtulup selamete çıkınca yine haksızlık ve günahkârlık yoluna sapmak şeklindeki karakteristik özellik taşıyan insan topluluğuna yönelik olduğu söylenebilir.

Yûnus Sûresi 57. âyetteki hitap ile ilgili olarak iki görüş bulunmaktadır. Bunlardan biri hitabın muhatabının bütün insanlar olduğu şeklindeki diğeri ise o dönemdeki Mekke halkı şeklindedir. Bu iki görüş özeldir muhatap o dönemdeki Mekke halkı şeklinde genelde ise bütün insanlar şeklinde birleştirebiliriz.

Yûnus Sûresi 104. âyet ile bu âyet ile bağlantılı olan 108. âyetteki hitap konusunda müfessirlerin ortak fikri, hitabın Hz. Peygamberin'in dönemindeki Mekke halkının müşriklerine yönelik bir hitap olmasıdır.

Hac Sûresi 1. âyetteki hitaba gelince bu hitap konusunda herhangi bir yorumda bulunanların ortak görüşü muhatabın bütün insanlar olduğu şeklindedir. Aslında bu görüşü de hem bu âyetin hem de bundan sonraki âyetin içeriğindeki "Rabbinizden sakınınız..." ifadesi ile Yüce Allah'ın Rab isminin öne çıkması ve bütün insanları ilgilendiren kıyamet ve âhiret gerçeğinin somut bir tasvirle sıradan bir olay olmadığının anlatılması ve hatırlatılması da desteklemektedir.

Hac Sûresi 5. âyetteki hitap konusunda ise şunlar söylenebilir; Öncelikle bu hitabın muhatabı üçüncü âyetteki nüzul sebebini de dikkate alındığında öldükten sonra tekrar diriltilip hesaba çekilmeyi inkâr eden kâfirlerdir. Daha sonra da bu muhatabı da içine

alan hem bu âyetin hem de sonraki iki âyetin içerik olarak öldükten sonra dirilme ve insanına yaratılış aşamalarından bahsetmesi ve bu anlatılanların bütün insanları ilgilendirmesinden dolayı bütün insanlara yönelik bir hitaptır. Ayrıca inkâr edenler için bu âyetteki böyle bir akli delil onların inkârlarını ortadan kaldırdığı gibi inananlarında imanını güçlendirir. Âyetin bu özelliği de âyetteki hitabın genel olduğu anlamına gelir.

Hac Sûresi 49. âyetteki hitap konusunda ortak görüş ise muhatabın Mekkeli müşrikler özellikle azap konusunda alaycı bir tavır içinde olan müşrikler olduğu yönündedir. Yine Hac Sûresi 73. âyetteki hitabın muhatabı da Mekkeli putperest müşriklerdir. Müfessirler bu âyetteki muhtap konusundaki görüşlerini özellikle âyetteki "*İsteyen de aciz, istenen de...*" ifadesine dayandırmışlardır.

Neml Sûresi 16. âyetteki hitabın muhatabının kim olduğu konusunda tefsirlerin ortak görüşü Süleyman (a.s.) yaşadığı dönemdeki halkı yani İsrailoğulları olduğu şeklindedir. Onları bu görüşe götüren nedenin hem âyetin sahip olduğu üslup özelliği hem de âyetin içeriği olduğunu görüyoruz.

Lokmân Sûresi 33. âyette ise hitap konusunda karşımıza iki farklı görüş çıkıyor. Bunlardan biri muhatabın bütün insanlar olduğu diğeri ise Kureyşin müşrikleri olduğu şeklindedir. Hitabın bütün insanlara yönelik olduğunu söyleyenler daha ziyade âyetin içeriğini esas alırken müşriklere yönelik olduğunu söyleyenlerde bir önceki âyetle bağlantı kurmuşlardır.

Fâtır Sûresi 3. âyetteki hitap konusunda da iki farklı görüş vardır. Bunlardan biri hitabı tahsis ederek Mekke müşriklerine yönelik olduğunu ifade etmiş, diğeri ise hitabı genelleştirmiştir. Hitabı tahsis ederek Mekke müşriklerine yönelik olduğunu ifade edenler daha çok âyetin içeriğini ve ifade tarzını esas almışlardır. Hitabın tüm insanlara yönelik olduğunu ifade edenler de Yüce Allah'ın bütün insanlar için geçerli olan nimet ve rızık vericiliğini ve bütün insanların sahip olması gereken ortak inanç olan tevhit inancını dikkate almışlardır.

Fâtır Sûresi 5. âyet ile 15. âyetteki hitap konusunda genel olarak tefsirlerde bir görüş bulunmamaktadır. 5. âyetteki hitap ile ilgili bulunan az sayıdaki görüşler de daha

önceden olduğu gibi tüm insanlar ile Mekke müşriklere olmak üzere iki görüş üzerinde yoğunlaşmıştır. Hitabın tüm insanlara yönelik olduğu konusunda görüş belirtenler âyetin içeriğinden hareket ederken Mekkeli müşriklere yönelik olduğunu söyleyenler ise daha çok bu âyetin önceki âyetlerle olan bağlantısından hareket etmişlerdir. 15. âyetindeki hitap konusunda genel görüş ise hitabın tüm insanlara yönelik olduğu şeklindedir.

Hucurât Sûresi 13. âyetteki hitabın muhatabı konusunda ise neredeyse ortak diyebileceğimiz görüş, muhatabın tüm insanlar olduğu şeklindedir. Bu görüş de genel olarak âyetin içeriği ile ortaya konmaya çalışılmıştır.

Netice olarak Kur'an-ı Kerim'in hitap şekillerinden biri olan ve yirmi bir âyette geçen "Ey İnsanlar! (يَا أَيُّهَا النَّاسُ)" hitabı anlam olarak evrensel ve genel muhataba yönelik bir hitap özelliği gösterse de geçtiği her âyette âyetin içeriği, önceki ve sonraki âyetlerle bağlantısı, nüzul sebebi, indiği ortam gibi sebeplerden dolayı bu şekilde olmadığı aynı zamanda farklı muhataplara yönelik olduğu da görülür. Bu farklı muhataplar da tüm insanlar dışında Mekke müşrikleri, Medine münafıkları, Yahudi, Hristiyan, müşrik din grupları, Sahabe ve tüm Müslümanlar, İsrailoğulları ya da o günün yerli halkı, zor durumda Yüce Allah'a sığınıp rahatlayınca yoldan çıkan ya da sapan insanlardır. Bütün bu muhataplar içerisinde de en çok tüm insanların ön plana çıktığı görülür.

KAYNAKLAR

- Abdülbâkî, M. F. (1990). *el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfâzi'l-Kur'ani'l-Kerim*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Ağkuş, Y. (2013). İnsanın nutfe ve alaktan yaratıldığını ifade eden âyetlerin mana ve mesajı. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(5), 90-119.
- Akça, O. (2006). *Kur'an'da nimet kavramı*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Akyüzoğlu, H. & Kocadağ, H. (2015). Klasik ve çağdaş tefsir metinleri ışığında Fâtır suresinin incelenmesi. *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8(8), 65-81.
- Aldemir, H. (2012). Fatiha suresinde nimet verilenler, gazaba uğrayanlar ve dalalette olanlar. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 12(1), 219-244.
- Altın, M. (2017). Kur'an'da Alîm ismi ve geçtiği âyetlerle ilgisi. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(2), 374-405.
- Arpa, S. (2016). Musikinin temeli olan ses ile ilgili Kur'an-ı Kerim'de geçen bazı kavramların tespit ve tahlili. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(2), 113-130.
- Atay, H. (1987). Müslümanlarda şüphecilik. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 28, 1-22.
- Ateş, S. (1988). *Kur'an-ı Kerim tefsiri*. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat.
- Aynur, H.Ş. (2017). Ayet sonlarındaki Esmâ-i Hüsnânın birbiriyle irtibatı: Azîz ismi örnekleme. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Dergisi*, 21(1), 539-576.
- Başkurt, İ. (2006). Yaygın din eğitimi ve sosyo-psikolojik açıdan ihtida hadisesi. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14, 173-205.
- Bayram, E. (2017). Kur'an'da geçen "ey insanlar" ve "ey iman edenler" hitaplarıyla başlayan ayetler arasında bir mukayese. *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5(1), 161-184.
- el-Beyzâvî, El-Kadî Nâsirüddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed Şirâziyyi, (t.y.). *Envârü't-Tenzîl ve Esrâriü't-Te'vîl*, İstanbul: Dersaadet Kitabevi.
- Bilmen, Ö.N. (t.y.). *Hukukî İslâmiye ve ıstılâhâtı fıkhiyye kamûsu*, İstanbul: Bilmen Basım ve Yayınevi.

- Bor, A. (2013). *Kur'an belagatında hitap ve muhatap*. Doktora tezi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Cerrahoğlu, İ. (1991). *Tefsir usulü*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Çalışkan, M. (2017). Hucurat suresi bağlamında takva. *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11(11), 91-119.
- Çantay, H. B. (1972). *Kur'an-ı Hakîm ve Meâli Kerîm*. İstanbul: Ahmet Said Matbaası.
- Çelik, Ö. (1999). Kur'an-ı Kerim'de nur kavramı. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16-17, 123-171.
- Çetin, A. (1993). Kuran'a göre Kur'an'ın isim ve sıfatları. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5(5), 67-103.
- Davudoğlu, A. (t.y.). *Sahih-i Müslim tercemesi ve şerhi*. İstanbul: Sönmez Neşriyat A.Ş. Yayınları.
- Demirci, M. (2015). *Tefsir usulü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Emiroğlu, İ. (1998). Kur'an'da akıl ve insan. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, 11, 69-99.
- Feyizli, H.T. (2013). *Feyz'ul Furkân açıklamalı Kur'an-ı Kerîm meali*. İstanbul: Server İletişim.
- el-Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed. (2005). *El-Maksadü'l Esnâ Şerhu Esmâi'l-Hüsnâ*. (Çev. M.Ferşat). yer yok: Ferşat Yayınları.
- Gezer, S. (2015). *Sözlü kültürden yazılı kültüre Kuran*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Gezgin, A.G. (2003). Eşanlamlılık bağlamında Kur'an'da "koru" ifade eden kelimeler üzerine analitik bir değerlendirme. *İslâmi Araştırmalar Dergisi*, 16(1), 38-62.
- Görmez, H. (2016). Beşer dilinin imkanları ve Kur'an-ı Kerim'in anlatım üslubuna dair. *İslâmi Araştırmalar Dergisi*, 27(1), 22-30.
- Güllüce, V. (2006). Kâmin mesellerin değerlendirmesi-İbn Fadl örneğinde. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 25, 95-128.
- Gündüz, T. (1998). Pedagojik açıdan Kur'an'da "İnzar" kavramı ve ilgili diğer bazı kavramların incelenmesi. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7(7), 523-541.

- Güven, Ş. (2012). Kur'an dilinin özellikleri. *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14, 7-20.
- Hasîrizâde, Mehmet Elîf b. Ahmed Muhtar. (2015). *en-Nûru'l-Furkân fî Şerhi Lugati'l-Kur'ân*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Havva, S. (1991). *el-Esâs fi't-tefsîr*. (Çev. M. B. Eryarsoy). İstanbul: Şamil Yayınevi.
- İmam Kurtubî. (2005). *el-Câmiu li-ahkâmi'l-Kur'ân*. (Çev. M. Beşir Eryarsoy). İstanbul: Buruc Yayınları.
- el-İsfahanî, R. (2012). *Müfredât Kur'an kavramları sözlüğü*. (Çev. A. Güneş & M. Yolcu). İstanbul: Çıra Yayınları.
- Izutsu, T. (1975). *Kur'an'da Allah ve insan*. (Çev. S. Ateş). Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Karaçam, İ. (2005). *En büyük mucize Kur'an-ı Kerim'in ilmi ve edebi sırları*. İstanbul.
- Karagöz, İ. (1995). Kur'an'da takva kavramı ve muttaki insanın özellikleri. *Diyanet İlmî Dergi*, 31(4), 49-61.
- Karaman, H., Çağrıçı, M., Dönmez, İ. K. & Gümüş, S. (2012). *Kur'an yolu Türkçe meâl ve tefsiri*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Kaya, A. (2017). Kur'an'da istiğna. *İhya Uluslararası İslâm Araştırma Dergisi*, 3(2), 1-25.
- Kaya, R. (2005). Kur'an-ı Kerim'e göre Ehl-i Kitap. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19(19), 31-47.
- Kazancı, A. L. (1992). *Peygamber Efendimizin hitabeti*. İstanbul: Marifet Yayınları.
- Kesler, M.F. (2002). Kur'an-ı Kerim'de Hz. Peygamber' e hitaplar. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 43(2), 91-119.
- Komisyon. (1998). *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm ansiklopedisi*. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Komisyon. (2010). *Kur'an'dan öğütler*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Medkur, İbrahim. (1980). *el-Mu'cemü'l-Vecîz*, Mısır, "y.y".
- Mevdûdî, Ebu'l Al'â, (1991). *Tefhîmu'l Kur'ân (Kur'an'ın anlamı ve tefsiri)*. (Çev. M. H. Kayanî, A. Ünal, Y.Karaca, N.Şişman, İ.Bosnalı, &H. Aktaş). İstanbul: İnsan Yayınları.

- Nair, A. (2018). Havf ve haşyet kavramlarının Kur'ân'daki semantik anlamı. *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5(9), 55-98.
- Namlı, T. (2015). *Kur'an aydınlığı kronolojik Kur'an meali*. Ankara: Fecr Yayınları.
- en-Nesefî, Hâfızuddîn Ebu'l-Berekât Abdullah İbn Ahmed. (1998). *Medâriku't Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil*. Beyrut: Dar'ul-Kelimü't-Tayyip.
- Nursi, Bediüzzaman Said. (2008). *İşârâtü'l İ'caz*. İstanbul: Rnk Neşriyat.
- Özdemir, F. (2015). Kur'ân'da "Fazl" ve türevleri'nin anlam alanı. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (38), 169-203.
- Özdoğan, M.A.(2015). Arap dilinde Münâdâ ve işlevleri. *Kahramanmaraş Sütcü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 26, 1-36.
- Paksoy, K.(2011). Allah'ın doksan dokuz ismiyle ilgili rivayetlerin tahlili. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 11(1), 91-111.
- Polater, K. (2013). Kur'an'a göre bilgi-iman ilişkisi ve yakın kavramı. *Ekev Akademi Dergisi*, 55, 55-69, s. 58.
- er-Râzî, F. (1981). *et-Tefsîrü'l-Kebîr*. Beyrut: Dar'ul-Fikr.
- es-Sâbûnî, Muhammed Ali. (t.y.). *Safvetü't-tefâsîr*. İstanbul: Dersaadet Kitabevi.
- Sağlam, E. (2016). *Kur'an'da müminlere yönelik hitapların Arap dili açısından tahlili*. Yüksek lisans tezi. Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Erzincan.
- Sevinç, A. (2016). Kur'an'da hitap şekilleri ve Müddesir sûresinde yer alan hitapların tahlili. *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5(9), 133-162.
- Şahin, D. (2016). Kur'an'da genel anlamlı bir kelime: Nimet. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 20(2), 207-234.
- Şahin, İ. (2012). Kur'an'da ba's kavramı. *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3(6), 103-133.
- Şeyh Sabır Hasan Muhammed Ebu Süleyman. (2012). Emsalü'l-Kur'an. (Çev. M.Hocaoğlu). *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 12(1), 263 -266.
- et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. (1994). *Câmi'ul-beyân an te'vil-i âyi'l-Kur'ân*. Beyrut: Risale Müessesesi.
- Temizer, A. (2013). Kur'ân'da "Rab" kavramı üzerine semantik bir analiz. *Marmara*

Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 44, 39-66

Topaloğlu B. & Karaman H.(1988). *Arapça-Türkçe yeni kamûs*. İstanbul: Nesil Yayınları.

Tütün, S. (2015). Kur'an'da bazı iman konularının ele alınışı. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19(2), 7-28.

Uğur, M. (1974). Kur'an-ı Kerim ve hadislerde Hz. Peygamber'e hitap şekilleri. *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, 13(2), 67-74

Ulutürk, V. (1995). Kur'an-ı Kerim'de meseller (Emsâlü'l-Kur'an). *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, (12), 75-110.

el-Vâhidî, İmam Ebü'l-Hasen Ali Bin Ahmed. (1991). *Esbâbü Nüzûli'l-Kur'ân*. Beyrut: Dar'ul-Kütübü'l İlmîyye.

Yazır, Elmalılı M. H. (t.y.). *Hak dini Kur'an dili*. (Sad. İ. Karaçam, E. Işık, N. Bolelli & A. Yücel). İstanbul: Azim Dağıtım.

Yazır, Elmalılı M. H. (t.y.). *Hak dini Kur'an dili*. İstanbul: Eser Kitabevi.

Yılmaz, H. (2012). *Nüzul sırasına göre necm necm Kur'an'ın Türkçe meali*. İstanbul: İşaret Yayınları.

ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer el-Hârizmî. (2009). *el-Keşşâf an hakâiki't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvîl fî vücûhi't-te'vil*. (3.basım). Beyrut: Dar'ul-Marife.

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı : Abdullah SERT
Doğum Yeri ve Yılı : Çankırı, 1973
Medeni Hali : Evli
Yabancı Dili : İngilizce, Arapça
E-posta : abduhahsert37@gmail.com

Eğitim Durumu

Lise : Polatlı İmam Hatip Lisesi
Lisans : Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Mesleki Deneyim

İş Yeri : T.C. Milli Eğitim Bakanlığı - Öğretmen (halen)